

सूचना.

आर्य संस्कृतना अर्यासी साधु साधनीने तेमज आरुकाने अने
पुस्तक अराने माटे मंगावनारने अवनगरना

आरुका समुदाय तरफथी अेट तरीके

मोकलवामां आवशे.

श्री जैनधर्मप्रसारक सजा अवनगर तरफथी अवनार

शा० कुंवरजी आणंदजी.

प्रस्तावना.

विदाकुर्वन्तु विद्विदिदिपायन्तः सन्तः शमामृतनिःस्यन्दोदन्वदुन्मज्जिण्वः शान्तसुधारसनामाऽन्वर्थतामितोऽयं ग्रन्थो नव्यजनमनथारामोद्भासनामृतवर्ष इति । सुप्रसिद्धाश्चास्य प्रणेतारः पर्युपणपर्वपठ्यमानश्रीकल्पसूत्रसुखबोधिका-
त्रिधदीकारचयितृत्वेनोपाध्यायोपाध्युपधारिणः श्रीमद्भिनयविजयनामानः । मन्दमतिसत्त्वोपचिकीर्षया चैत्रिः पूज्यवरैः श्रीसिद्धहेमशब्दानुशासनान्तर्गतोपयुक्तमसूत्रसन्दर्भमाकृष्य सन्ध्यादिप्रकरणानुक्रमेण व्याकृतं श्रीहेमलघुप्रक्रियाख्यं व्याकरणं पञ्चत्रिंशत्सहस्रश्लोकप्रमाणस्वोपशृटीकासमलङ्कृतं । इव्यानुयोगगणितानुयोगप्रकाशकलोकप्रकाशाख्यविंशति-
सहस्रानुष्टुप्श्लोकप्रमितस्वग्रथितग्रन्थप्रकाशितप्रावीणयानामपूर्ववैदुष्यवतामेषां सुविख्यातमनुयोगचतुष्टयगोचरं पाणिन्यं । किं चैतन्नान्तसुधारसग्रन्थप्रतिष्ठितमैत्र्यादिज्ञावनाचतुष्टयोपेतानित्यादिज्ञावनाषादशकात्रिधप्रस्तावपोडशकं गुर्जरजापो-
चितविधिवृन्दोच्चिरप्युपनिवृत्तमपि सन्धिविभक्तिसमासादिदोषलेशवर्जितमिति चित्रीयन्ते चेतांसि चेतनावतां सुधियां संस्कृतवैपयिकतदपूर्ववैदुष्या, यत्रा किमाश्रयं नूतनव्याकरणव्याकर्तृणां तादृशां गीर्वाणजापासरसीसरजसक्रीमने ।

रचितोऽयं ग्रन्थः संप १९२३ वर्षे खंजातसमीपवर्तिगन्धारनगरे श्रीविजयप्रज्ञसूरिशासने । पूज्यपादाश्वमे न्याय-
विशारदोपाध्यायपदञ्चरितश्रीयशोविजयसमकालीनाः, यतः काश्यामुञ्जाविमौ सहाध्यायिनावास्तां, किं च सिद्धचक्र-
माहात्म्यप्रतिपादकश्रीपालनृपरासकं संपूर्णमनिमर्त्तवैते कालं कृतवन्तो विनयविजयोपाध्यायवराः समाप्तवन्तश्च श्रीयशो-
विजयोपाध्यायाः ।

एतन्नन्यत्रणेतृन्निरन्धेऽपि ग्रन्था ग्रथिता न्रविष्यन्तीति तर्कयामहे, परं न जानीम इत्यत्र तदुल्लेखलिखनासमर्थ्या वयं । ग्रन्थान्तप्ररूपितप्रशस्त्यैव तत्पट्टपरंपराज्ञानसंभवाघ्निरामामहे तदुल्लेखायासात् ।

उपयुक्तमस्यास्योपर्येकापि टीका नूतपूर्वा नाचूदतो नव्यजीवोपकारकत्वेन मन्दमतिजनापेक्षितत्वेन च शान्तमूर्त्तिमुनिवरश्रीवृद्धिचन्दान्तेवासिपं० श्रीगंभीरविजयगणिनी रचितेयं टीकैतन्नन्योपन्यस्ता सं० १९६८ वर्षे । एतद्वीकाप्रत्याः सर्वत्र दुष्प्राप्तत्वेन प्रतिलेखनव्ययवाहुद्वयेनापि शुद्धत्वसंदेहत्वेन सुपत्रोपर्यङ्कनघारा प्राकट्यकरणं निर्णीतं संसदाऽऽह्यमूद्वयेन लाजदायकत्वं शुद्धत्वादिकं च विचार्य ।

मुद्रापणे चास्य गीर्वाणज्जापाविडुष्याः साध्व्याः श्रीलाजश्रिया उपदेशेन जावपुरस्थश्राविकावर्गेणामुककार्यसञ्चित्तव्यसमर्पणोदारता दशिता, संसदा च तत्स्वीकृत्य सटीको मुद्राप्य प्रकटितोऽयं । श्राविकावर्गद्वितायोत्तममुनिवराणां साध्वीनां पुस्तकज्ञानागाराणां चर्ते मूढ्याहुपदीकरिव्यते ।

ग्रन्थेऽस्मिन्नङ्कितुर्जपूर्वा यत्किमपि स्वखितं दृष्टिगोचरं जवेङ्गीमतां विडुषां वाचकानां तदाधाय कृपां पत्रघारा निवेदनीयं संसदे यतो द्वितीयावृत्तिमुद्रापणवेलायां तन्मुञ्चौ यत्येतेत्यर्थना ह्यमायाचनपूर्वकं । शोधनेऽस्य संसदास्त्रिणा जेवालालशर्मणा हरिजार्दतनुजेन कृतः प्रयासो यथाशक्यतस्तस्य धन्यवादं दद्महे । साध्व्याः श्रीलाजश्रिया उपदेशेनात्रत्यश्राविकावर्गस्येहशे ज्ञानोपचयकार्ये प्रवृत्तिं अव्यव्ययं च दृष्ट्वा महोपकारं मन्यामहे शुद्धान्तःकरणेनास्या अन्वर्थेनाह्याः साध्व्याः ।

पूज्याश्च टीकाकाराः पं० श्रीगंग्नीरविजयनामानोऽवोद्भुङ्गणसमाप्तैरस्मिन्नेव वर्षे पौषकृष्णाष्टम्यां रात्रौ कालधामे प्राप्य स्वर्गमगमन्नित्यत्र स्थानेऽस्माकं शोकप्रदर्शनं । ग्रन्थमिमं प्रकाशितं दिदृक्ष्वोऽव्येते पूज्या ङ्गुं नाशकंस्तथापि तदिद्वानुसारेण मुञ्चितं तद्व्याजं दत्तमानान् प्रव्यांश्च दृष्ट्वा स्वात्मनः स्वास्थ्यं लप्स्यन्त इति तर्कयित्वैषा लक्ष्मी प्रस्तावना समाप्यते । परमात्मा तदात्मनः शान्तिं वितनुतात्, तेषां चैतद्दीकारचनप्रशस्तप्रयासोऽस्मन्मुद्गणायामश्च फलेप्रहिर्त्रं यादिति । तथास्तु ॥

ज्येष्ठशुक्लप्रतिपद्.
संवत् १९६९.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसत्ता.
भावनगर.

प्रस्तावनानुं गुजराती भाषांतर

आ शांतसुधारस ग्रंथ खरेखरा गुणनिष्पन्न नामवालो ठे, अने प्रव्यजनोना अंतःकरणमां अमृतनी वृष्टि करीने तेने नवपद्मव वनाये तेवो ठे. आ ग्रन्थना कर्त्ता श्रीमद् विनयविजयजी उपाध्याय ठे, के जेअो जैन समुदायमां पर्युपण पर्वमां सर्वत्र वंचाती वेमनी करेखी कल्पसूत्र उपरनी सुखयोधिका टीकाना कारणथी सुप्रसिद्ध ठे. एले साहेब श्रीसिद्धहेम शब्दानुशासन उपरथी अद्वयमति जीवोना हितने माटे हेमलघुप्रक्रिया (व्याकरण) ना रचनारा ठे, अने तेनी उपर तेमणे पोतेज ३५००० श्लोकप्रमाण टीका रचेखी ठे. ए उपाध्याय अपूर्व विद्वत्ता धरावनारा हुता, चारे

अनुयोगमां प्रवीण हता, तेमनी डव्यानुयोग अने गणितानुयोगमां प्रवीणता लोकप्रकाश नामनो तेमनो करेलो अंथ वतावी आपे ठे. ए अंथ पण २००० श्लोक प्रमाण अनुष्टुप् वृत्तमां वनावेलो ठे. आ शांतसुधारस अंथमां अनित्यादिक वार अने भैत्र्यादि चार मळी १६ प्रस्ताव ठे, ते दरेक जुदी जुदी ढालमां वनावेला ठे. संस्कृत ज्ञापामां एवी ढालबंध रचना करवी, अने तेमां संधि, विन्नक्ति, प्रत्यय के समासादिकनो पण दोप आववा न देवो, ए तेमना संस्कृत ज्ञापाना पूर्ण परिज्ञानने बतावी आपे ठे. परंतु संस्कृत ज्ञापामां व्याकरण वनावनारनो ए ज्ञापाना उपर एवो प्रचल काबु होवानुं संज्ञवित ज ठे.

आ अंथ संवत् १९२३ मां खंभात पासे आवेला गंधार नगरमां श्री विजयप्रभ सूरिना शासनमां कर्ताए रचेलो ठे. न्यायशास्त्रविशारद जपाध्यायजी श्री यशोविजयजी महाराजना एलं समकालीन हता, बहुधा साथे रहीने ज एमणे विद्यान्यास करेलो ठे. काशी जइने विद्यान्यास करवामां पण एलं साथेज हता. सिद्धचक्रना माहात्म्यसूचक श्रीपाल राजानो रास वनावतां अपूर्ण स्थितिमां एलं काळधर्म पाग्या ठे. ए रास पाठलथी यशोविजयजी महाराजे पूर्ण करेल ठे. उपर सूचवन करायेला अंथो उपरांत बीजी तेलं साहेवनी कृति होवानो संभव ठे, परंतु ते अमारा जाणवामां न होवाथी अत्रे तेनो उल्लेख करी शकता नथी. अंथकारे अंथति प्रशस्ति लखेली होवाथी तेमनी पट्टपरंपरा संबंधी विशेष लखवापणुं रवेतुं नथी.

आ अत्युत्तम अंथ उपर एक पण टीका प्रथम अयेली नहोती, अने अंथ जव्य जीवोने परम हित करे तेवो होवा

उतां सामान्य बुद्धिवादाने दीकानी अपेक्षा रहेती हती, तेथी शांतमूर्ति मुनिराज श्री वृद्धिचंदजी महाराजना शिष्य
 पन्यासजी श्री गंभीरविजयजी गणिए संवत् १९६० मां आ ग्रंथ साथे प्रगट करवामां आवेली टीका रचेली ठे. ते
 दीकानी वखेली प्रत मखवानी मुश्केली जणावाथी तेमज एक प्रत लखावतां सुमारे दश बार रुपीयानो खर्च थाय तेम
 होवाथी अने ते पण शुद्ध होवानुं असंचवित जणावाथी सामान्य स्थितिवाला पण अल्प किंमतमां तेनो लाज लई
 शके, सहेजे मळी शके अने शुद्धताने माटे निःसंदेहपणुं रहे, इत्यादि लाजनां कारणो विचारी तेने शुद्ध करी सारा
 कागल उपर उपावी पुस्तकाकारे प्रगट करवानो सजा तरफथी निर्णय करवामां आव्यो. आ कार्यपरत्वे संस्कृत जापाना
 अच्यारी अने गुणवान् साध्वीजी श्री लाभश्रीजी महाराजे जावनगरना श्राविका समुदायने उपदेश आण्यो, जेथी
 ते वर्ग तरफथी अमुक कार्य प्रसंगे एकठी करवामां आवेली रकम आ कार्यमां आपी देवानी उलट वताववामां आवी,
 सजाए तेनो स्वीकार कर्यो अने तेने परिणामे आ ग्रंथ दीकासहित शुद्ध सारा कागल उपर उपावीने प्रगट करवामां
 आव्यो ठे. आ ग्रंथ उत्तम मुनिमहाराजा अने साध्वीवर्गने अहीना श्राविकावर्गना हितार्थे वगर मूढ्ये जेट तरीके आप-
 वानुं मुकरर करवामां आव्युं ठे. पुस्तकजंफारमां पण अर्पण करवानुं ठरान्युं ठे.

आ ग्रंथनी अंदर सुफ तपासवा विंगेरेमां जे कांई दोप रही गयो होय तेने माटे विद्वानो पासे क्षमा याचना करवामां
 आवे ठे, अने ते वखी मोकळवानी कृपा थशे तो वीजी आवृत्ति वलते सुधारी देवानी कबुलात आपवामां आवे ठे.
 आ ग्रंथनी शुद्धता परत्ये सजाना शास्त्री जेठालाल हरिभाईनो सारो प्रयास होवाथी तेमने माटे अत्र संतोष वताव-

વામાં આવે છે. સાધી શ્રી લાન્નશ્રીજીના ઉપદેશથી જાવનગરનો શ્રાધિકા સમુદાય આવા જ્ઞાનવૃદ્ધિના કાર્યમાં જાગ લેવા લાગ્યો છે, અને પોતાના જીવ્યનો આવા કાર્યમાં સદુપયોગ કરવા લાગ્યો છે, તેથી એ ઉત્તમ સાધીજીનો અહીં અંતઃકરણપૂર્વક આજાર માનવામાં આવે છે.

ટીકાના કર્તા પન્થાસજી શ્રી ગંત્રીરવિજયજી મહારાજ આ ગ્રંથ પૂર્ણ ટપાફને પ્રસિદ્ધ થયા અગાઉ ચાલતા વર્ષના પોષ વદ ૦ ની રાત્રીએ સ્વર્ગવાસી થયાથી તે સંબંધી અહીં લેદ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. તેહ સાહેવ જો કે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયેલો દ્રષ્ટિએ જોવા ઉત્કંઠિત હતા, હતાં જોઈ શક્યા નથી; પરતું હવે તે ગ્રંથ તેમની ધારણા અનુસાર પ્રગટ થયો છે, એમ જાણી અને જીવ્ય સસ્વોને તેનો લાભ લેતાં દેહી તેમના આત્માને શાંતિ પ્રાપ્ત થશે, એમ કહ્યુના કરી આ ટુંકી પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતિ આપો, અને તેમનો આ ગ્રંથની ટીકા રચવાનો તેમજ અમારો ટપાવીને પ્રગટ કરવાનો પ્રશસ્ત પ્રયાસ ફલિજૂલ થાઉં. તથાસ્તુ.

શ્રી જૈનધર્મપ્રસારક સત્તા.

જાવનગર.

જેવ શુદી ? }
સંવત્ ૧૯૬૯.

॥ अथ शान्तसुधारसः ॥ .

। सटीकः ।

। प्रथमः प्रकाशः ।

विदितसकलविद्या योगिनो वन्दनीया विजितसकलदोषश्रेण्यो येन जाताः ।
मुनिशिवपद्मयाने स्वन्दनं शीघ्रयापि प्रतिदिनरसनैर्यं शान्तपीयूषानम् ॥

शान्तसुधारसग्रन्थः श्रीविनयविजयवाचकचरविहितः ।
व्याख्यायते किञ्चिन्मया स्वल्पमतिप्रव्योपकाराय ॥

इह हि सर्वेषां हितायैषा संसारिजन्तुना सर्वदुःखपरिजिहीर्षया मोक्षसाधने प्रयतितव्यं । मोक्षसाधनेषु सर्वेषु
मनःशान्तरेषु प्रधाना । सा चानित्यादिदुष्कृतजावनान्नाशितमनोभिः प्राप्यतेऽतस्तदर्थं निरनन्तरसूचिता जावना जाव-
नीयाः । ताश्च प्रकरणादिषु निवृत्ताः सुखं जावनीयाः संपद्यन्ते । अतः पाठकवर्याः स्वपरोपकाराय पोरुशक्तिः प्रकाशैः
शान्तसुधारसाधिधानेन शास्त्रेण जावयेन्ति । तत्रादौ विज्ञोपशान्तये चिकीर्षितशास्त्रपरिसमाप्तिकामनया धात्रीर्भगवत्साह-

(शार्दूलविकीर्णितं वृत्तम्)

नीरन्ध्रे जवकानने परिगलत्पञ्चाश्रवांजोधरे नानाकर्मलतावितानगहने मोहान्धकारोद्धरे । व्रान्ता-
नामिह देहिनां स्थिरकृतेक्कारुण्यपुण्यात्मजिस्तीर्थेशैः प्रथितास्सुधारसकिरोरम्या गिरः पान्तु वः ॥ ३ ॥
व्याख्या-इह जवकानने व्रान्तानां देहिनां स्थिरकृते कारुण्यपुण्यात्मजिस्तीर्थेशैः प्रथिताः सुधारसकिरो रम्या गिरो वः
पान्तु इति क्रियासंदंभः । इहासिन् प्रत्यक्षानुभूयमानेऽनेकदुःखपूर्णे चतुर्गत्यात्मक इति यावत् । जवकानने संसारा-
रण्ये । व्रान्ता असुखाद्यात्मकेष्वपि जोगादिषु सुलत्वबुद्धिविपर्यासवशेन व्रान्ता दिङ्मूढजावप्राप्तत्वेन घायमानास्तेषां ।
देहिनां संसारोदरवर्तिप्राणिनां । स्थिरकृते शुद्धधर्मप्राणोपायपूर्वकजन्माद्यजावसंपादनेन मोक्षस्वरूपेऽचलनिवासे स्थिति-
स्थापनाय । निर्देशस्य जावप्रधानत्वादेवं व्याख्या । कारुण्यपुण्यात्मजिः करुणा सर्वेषां दुःखिनां सकलदुःखेभ्यः समु-
च्चरणस्वजावस्तज्जावः कारुण्यं तेन पुण्यो हीनोत्तमादिषु समानोपकारस्वजावतया पवित्रो निर्मल इति यावत् आत्माऽ-
नन्तज्ञानादिसमयेचेतनस्वभावो येषां तैः । तीर्थेशैः सर्वतीर्थस्वाम्यर्हद्भिः । प्रथिता याः समवसृती समग्रषादशांगीरूपे-
णोपदिश्य त्रिभुवने वित्तारितास्ताः । सुधारसकिरः सुधारसो जन्मादिसकलरोगसन्तापापहारित्वाद्दमृतरसस्तस्य तुड्यः
किरः प्रसरो व्याप्तयो यासां ताः । रम्या ध्यानन्दोत्पादनेन शब्देन मधुरखलित्तत्त्वेन च श्रवणमनसोः परमविनोदका-
रिण्यो गिरोऽर्हद्वाण्यो वो युष्मान् । अनन्तरवदयमाणताद्दृग्जवकानने निपतनात् । पान्तु रथां कुर्वन्तु । कीदृशादित्यु-
त्तरार्थेनाह-नीरन्ध्र इति नितरां बाहुर्द्वयेनाजाधं प्राप्तं रन्ध्रमन्तराखं यस्माज्जान्तूनां निर्गमहेतुमार्गस्तसिन् । अत्रायं

नामः—निगोदप्रतिनीयानामेकस्मिन्नुद्गासकाले सप्तदश जन्मानि ज्ञयन्त्यतो जन्मजरामरणानामन्तरालस्यालक्ष्यमाणा-
 नेन प्रतिभ्रमयाञ्जितवकर्मनन्धाद्य नीरन्ध्रो जवः तस्मिन् । नीरन्ध्रत्वे हेतुः शास्त्रकारः स्वयमेवाह—परिगलत्पञ्चाश्रवां-
 जोपरे परि सर्गतः संततं सर्वदेति यावत् गलन्तो वर्षन्त एव पञ्चाश्रवाः प्राणोत्तिपातानृतत्रापणस्तेयवृत्तिभैश्चुनधनकु-
 ङ्कुंयादिममत्तानि त प्साञ्जोधराः पर्जन्यादयो मेधा यस्मिन् । अनेन जवकाननस्य सदा नवपद्मवता सूचिता । नाना-
 कर्मलतापित्तानगहने नाना ज्ञानावरणादियात्यघातिदेशसर्वघातिजीवदेवत्रपुञ्जद्विपाकादीनि कर्माणि ज्ञानादिपुण्यद्वार-
 नस्य ज्ञानानि तान्येव दत्ता मूलोत्तरप्रकृत्यादिजेदन्निन्नकर्मवृद्धाणां शालामशालावह्वीतन्तुरूपस्त्रासां धितानाश्चतुर्दिरन्त्यः
 परस्परसंमिखितप्रदेशस्त्रीर्गह्वनमुत्किक्षपदमुद्यनावकाशाज्ञावाद्दुपिलं तस्मिन् । मोहान्धकारोद्धरे मोहो भिष्यात्वमोहि-
 न्यादिजेदन्निन्नसमग्रमोहनीयकर्मरूपः स एवान्धकारो ज्ञानादिदृशो व्याघातकारी तेनोद्धुरमतिनिविन्तया व्यासं
 तस्मिन् निपतनाब्ददन्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथानुत्पन्नोऽपि शान्तसुधारसो येनावश्यमुत्पद्यते तं हेतुमाह—
 (द्रुतविक्रंभितं दृत्तम्)

स्फुरति चेतसि ज्ञाननया विना न विदुषामपि शान्तसुधारसः ।

न च सुखं कृशमप्यमुना विना जगति मोहविषादविषाकुले ॥ २ ॥

व्याख्या—ज्ञाननया विना विदुषामपि चेतसि शान्तसुधारसो न स्फुरति इति संतकः । ज्ञाब्यते जववैराग्यादिसमु-

त्यादनाथ पुनः पुनर्मनसि स्मरणेनात्मा मोक्षाग्निमुखीक्रियते यथा सा ज्ञावनाऽनित्यादिद्वादशविधा मैत्र्यादिचतुर्विधा
 तथा विना स्मरणान्यासरहितानां । विदुषामपि अरिसिद्धान्तादिशास्त्रनैपुण्यवतामपि, तर्ह्यन्येषां किमुच्यते ? । शान्त-
 सुधारसः यो रागद्वेषकपायविषयूपरिणामाज्ञाववान् केवल्यथार्थज्ञानशुद्धश्रद्धानादिपरिणतिमयजीवपरिणामः स शान्तो
 ज्ञावः स एव विवेकवतामजरामरसमसमाधिविधायित्वात्सुधावत्प्रेमविनोदोत्पादकः सुधारसश्चेतसि हृदये । नेति नैव ।
 स्फुरति जागति । तथा अमुना विनाऽनन्तरोक्तजागरायमाणशान्तसुधारसं विना । मोहविपादविपाकुले मोहोऽज्ञान-
 कामक्रोधाद्यापादितबुद्धिर्विपर्ययो विषादो रोगशोकादिजनितोऽनेकविधसन्तापः क्लेश इति यावत् तावैव विषं धर्मसु-
 खरूपप्राणापहारित्वाद्वाहाहलं तेन व्याकुलं निविक्तया नृतं यत्तस्मिन् । जगति शुवनत्रयविचक्रे लोके । कृशमपि
 पुञ्जावपि पुञ्जं लेशमात्रमपि सुखरूपमतित्रमं विहायान्यदित्यर्थः । सुखमानन्दो न च नैव जवति । तस्मात्पारमार्थिकान-
 न्ददायि श्रीशान्तसुधारसप्राप्तये वक्ष्यमाणज्ञावनाहर्निशं प्रयत्नेन ज्ञावनीयेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोद्दिष्टकार्यसिद्धये समुपदिशति—

यदि जवत्रमलेदपराङ्मुखं यदि च चित्तमनन्तसुखोन्मुखम् ।

शृणुत तत्सुधियः शुचज्ज्ञावनाभृतरसं मम शान्तसुधारसम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—जो जोः सुधियः सूक्ष्मज्ञावग्रहणे शौचनध्यानधारणादिषु नैपुण्यवती धीर्बुद्धिर्येषां ते सुधियस्तेषां संवोधनं ।
 यदि संसारनैर्गुण्यदर्शनेन जवतां चित्तं मनः जवत्रमलेदपराङ्मुखं जवेपु नारकतिर्यङ्मरामरजन्मसु यो ज्रमोऽन्या-

न्यावताररूपावर्तौ जलत्रमे तृणत्रमिवत् तद्जनितो यः खेदः सन्तापस्तस्मात् पराङ्मुखं जवत्रमणपरिश्रान्तत्वेन विमु-
 रमुद्धिन्नं वर्तते इत्यर्थः । च पुनर्यदि जवन्मनोऽनन्तसुखोन्मुखं अनन्तमविनाशिस्वाधीनदुःखांशकलंकितोत्कंठावर्जि-
 तसर्वकालस्थायित्वेनापरिमितं सुखं सहजानन्दो विद्यते यस्मिन् सोऽनन्तसुखो 'मोक्षस्तं प्रत्युन्मुखं सोत्कंठितं वर्तते ।
 तदनन्तरोकखेदहरणाय सुखप्राप्तये शुभज्जावनाचृतरसं शुभा निर्जराप्रापणपुण्यसंपादनस्वजावा या जावनाः पुनः पुन-
 रनित्यतादिसंस्मरणपरिणतयस्तद्द्रूपो चृतः स्वांगतया धारितो रसो रमणरतिस्वादो येन स तथा तं । क्वचिदादर्शे जाव-
 नामृतरसमिति पाठः स त्वनुचितः सुगमश्च । ममेत्यस्मच्चित्ते निष्पन्नो बहिः क्रियमाणं शान्तसुधारसं पूर्वोक्तशान्तसुधा-
 रससमुत्पादनाभिधानो ग्रन्थस्तं शृणुत श्रवणक्रियाविषयीकुरुत । कृत्वा च प्रतिदिनं चेतसा विजाव्यतामित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ प्रथमतो जावनाकार्यं दर्शयन्नाह—

सुमनसो मनसि श्रुतपावना निदधतां द्व्यधिकादशजावनाः

यदिह रोहति मोहतिरोहिताद्भुतगतिर्विदिता समतावता ॥ ४ ॥

व्याख्या—शौचनं परब्रह्मचिन्तनादिरहितं मनोऽन्तःकरणं येषां तेषां संबोधनं हे सुमनसः । द्व्यधिकादशजावना
 मनसि निदधतां याः द्वाभ्यामधिका द्व्यधिका दशभिः संख्येया जावना दशजावनाः द्व्यधिकाश्च ता दशजावनाश्चेति
 द्वादशजावनाः । मनसि चेतसि ध्यानचिन्तनविषये । निदधतां नितरां धार्यतां कंठे मनोहररत्नमालेख । कथञ्चूतास्ताः ?
 श्रुतपावनाः श्रुतं जिनागमादि यथार्थशास्त्रज्ञानं तेन पावना यथार्थवस्तुस्वरूपविचारमयोत्पन्नत्वेन पवित्राः । यथा

त्पादनाय पुनः पुनर्मनसि स्मरणेनात्मा मोक्षात्रिमुखीक्रियते यथा सा ज्ञावनाऽनित्यादिषादशविधा भैज्यादिचतुर्विधा
 तथा विना स्मरणान्यासरहितानां । विदुषामपि चूरिसिद्धान्तादिशास्त्रनैपुण्यवतामपि, तर्ह्यन्येषां किमुच्यते ? । शान्त-
 सुधारसः यो रागद्वेषकपायविषयूपरिणामाज्ञाववान् केवल्यथार्थज्ञानशुद्धश्रद्धानादिपरिणतिमयजीवपरिणामः स शान्तो
 ज्ञावः स एव विवेकवतामजरामरसमसाधिविधायित्वात्सुधावत्प्रेमविनोदोत्पादकः सुधारसश्चेतसि हृदये । नेति नैव ।
 स्फुरति जागर्ति । तथा अमुना विनाऽनन्तरोक्तजागरायमाणशान्तसुधारसं विना । मोहविपादविषाकुले मोहोऽज्ञान-
 कामक्रोधाद्यापादितबुद्धिविपर्ययो विषादो रोगशोकादिजनितोऽनेकविधसन्तापः क्लेश इति यावत् तावेव विषं धर्मसु-
 खरूपप्राणापहारित्वाश्चालाहलं तेन व्याकुलं निविरुतया चृतं यत्तस्मिन् । जगति शुवनत्रयविभक्तके लोके । कृशमरि

परिणामः, जीवेऽु मारणतारुनाङ्कुनादि ५ पैशुन्याद्यत्तत्रापण ६ परस्त्रीपरधनादिहरण ७ सकलविषयसाधनधनसंरक्षण
 ८ पिन्तारूपीकाम्यानुबन्धी चतुर्विधो रीजपरिणामः स एव पावको जलाद्यजावशान्तिस्वभावोऽग्निस्तेन प्लुष्टं दग्धं जस्म-
 न्नाकृतमिति यावत् जायुक्तं मंगलजायनायुक्मीदृशं विवेकस्य सदसत्त्वपरहेयोपादेयवस्तुविभिन्नताकारिज्ञानस्य यत्सौष्ठवं
 बालुर्यं मौन्दर्यं च यत्र तस्मिन्नीदृशो तेषां मानसे हृदयस्थले । समाङ्कुरः समः सर्वत्र निर्विकारसदृशपरिणामस्तस्याङ्कुरः
 प्रथमैकांशोत्पत्तिः सोऽपि क प्ररोह्यतितमां अतिशयप्रयत्नेनापि न प्ररोहतीत्यर्थः । ततः का पुष्पफलाद्याशा । अनन्तर-
 श्वोरुद्रयेऽयमाशयः—शुभ्रजायनाजायितजनमानसे शान्तसुधारसंज्ञयोऽस्ति विषयलंपटातरौजपरिणामपरिणते नास्तीति
 तदर्थिन्निः शुभ्रजायना जाययितव्या इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ शुभ्रजायनापि यस्मिन् सुसंज्ञवास्ति तमाह—
 (यस्मन्ततिलकावृत्तम्)

यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेकपीयूषवर्षरमणीयरसं श्रयन्ते ।

सन्नायनासुरलता न हि तस्य दूरे लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥ ६ ॥

व्याख्या—यस्य जायशाक्षिणो जव्यस्य । श्रुतकृतातिशयं श्रुतेन जिनागमाध्ययनश्रवणचिन्तनश्रद्धधनरूपान्यासेन
 कृत उत्पादितोऽतिशयोऽतिसूक्ष्मजावावगमकारिबोधैर्नैपुण्याधिक्यं यस्य तं । सन्नायनासुरलताः सत्यः स्वपरहितस्वजा-
 यत्येन समीचीना जायनाः शुभ्रविचारमयचित्तवृत्तयस्ता एव सुरलताः कल्पवृक्षयस्ताः । यदा विवेकपीयूषवर्षरमणीयरसं

यस्यायथार्थमादिश्रुतज्ञानं नयति तस्यापि ज्ञाविताः सत्यो यथार्थग्राहि श्रुतं कुर्वन्ति वर्धयन्तीति श्रुतपावनाः । यथा
 नात्रनिमग्नाः साधुनिरुपदिश्यमानाः श्रुताः सत्यो रागादिमखिनं श्रोतृहृदयं श्रवणमात्रेण पवित्रयन्तीति श्रुतपावनाः ।
 एवंप्रजायाः कुतो नयन्तीत्यत्, आह—यद्यस्मात् इह ज्ञायनाज्ञावितजनहृदये । मोहतिरोहिताद्भुतगतिः मोहेन मिथ्या-
 त्वमोहनीयादिना तिरोहिता समाह्वयिताऽद्भुता चमत्कृतिकारिणी केवलज्ञानाद्भुत्पादिका गतिः शक्तिर्यस्याः सा तथा ।
 विदिता जिनागमे योगिजने च सुप्रसिद्धा प्रकटप्रजाया न तु नामश्रवणमात्रा । समतालता समता सर्वत्र प्राणिगणे ह्यव्यदे-
 न्नादिपदार्ये रागद्वेषममत्याजावेन तुल्यपरिणतिरूपा सैव क्षता सर्वेष्टसाधिका सुरतरुशाखा । रोहति शुभ्रजावनाज्जाविते
 हृदये सरसचम्रदेशे कटपञ्जोरंकुरवत्समुत्पद्यते । ततोऽसंशयं सर्वप्रजावसिञ्जितो मनसि ज्ञावनाऽवश्यमेव जाव्येत्यर्थः ॥४॥

अथ समतोत्पादविरोधिमनोवृत्तिपरिहारायोपदिशति—

(रथोच्चतावृत्तम्)

आर्तरीडपरिणामपावकप्लुष्टजाबुकविवेकसौष्टवे ।

मानसे विषयबोधुपात्मनां क प्ररोहृत्तितमां समांकुरः ॥ ५ ॥

व्याख्या—विषयबोधुपात्मनां विषयाः शब्दरूपगन्धरसस्पर्शस्तेषां विलासेषु बोधुपोऽतिगाढतरलंपट आत्मा मनो-
 धारा जीवो येषां तेषां । आर्तरीडपरिणामपावकप्लुष्टजाबुकविवेकसौष्टवे मानसे आर्ते च रीडं च आर्तरीडे तयोर्थः
 स्वपरपीडाकर इष्टनाशा ? ऽनिष्टसंयोग २ रोगप्रतिकाराकुल ३ निदानकरण ४ चिन्तारूपैकाग्र्यानुबन्धी चतुर्विध आर्त-

परिणामः, जीयेतु मारणतामनाङ्कनादि ५ वैशुन्यायनृतज्ञापण ६ परस्त्रीपरधनादिहरण ७ सकलविषयसाधनधनसंरक्षण
 ८ चिन्तारूपैकाग्र्यानुबन्धी चतुर्विधो शीघ्रपरिणामः स एव पायको जलाथजावशान्तिस्वजावोऽमिल्लेन प्लुष्टं दग्धं जस-
 रूपकृतमिति यावत् जालुकं मंगलजावनायुक्तीदृशं विवेकस्य सदसत्स्वपरहेयोपादेद्भवस्तु विभिन्नताकारिज्ञानस्य यत्सौष्ठवं
 चातुर्यं सीन्दर्यं च यत्र तस्मिन्नीदृशो तेषां मानसे हृदयस्थले । समाङ्कुरः समः सर्वत्र निर्विकारसदृशपरिणामस्तस्याङ्कुरः
 प्रथमैकांशोरपत्तिः सोऽपि क प्ररोहत्तितमां अतिशयप्रयत्नेनापि न प्ररोहतीत्यर्थः । ततः का पुष्पफलाद्याशा । अनन्तर-
 ंस्त्रोकत्रयेऽयमाशयः—शुभ्रजावनाञ्जावितजनमानसे शान्तसुधारससंनयोऽस्ति विषयलंपटातर्तरीङ्गपरिणामपरिणते नास्तीति
 तदर्थिन्निः शुभ्रजावना जाययितव्या इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ शुभ्रजावनापि यस्मिन् सुसंजवास्ति तमाह—
 (वसन्ततिलकावृत्तम्)

यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमं श्रयन्ते ।

सन्नावनासुरलता न हि तस्य दूरे लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥ ६ ॥

व्याख्या—यस्य जाग्यशाक्तिर्नो जव्यस्य । श्रुतकृतातिशयं श्रुतेन जिनागमाध्ययनश्रवणचिन्तनश्रद्धधनरूपान्यासेन
 कृत उत्पादितोऽतिशयोऽतिसूक्ष्मजावावगमकारिवोधनैपुण्याधिक्यं यस्य तं । सन्नावनासुरलताः सत्यः स्वपरदितस्वजा-
 वत्वेन समीचीना जावनाः शुभ्रविचारमयचित्तवृत्तयस्ता एव सुरलताः कष्टपवद्भवन्त्याः । यदा विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमं

धियेकः स्वपरसदसन्धयोपादेयादिवस्तुस्वरूपचिन्ताकारिज्ञानं तद्रूपं यत्पीयूषममृतं तस्य यो यर्षो वृष्टिः श्रुतकृतातिश-
 यप्राप्तत्वेन पीयूषवर्षशीतलतया रमणीयोऽस्माकं क्रीडनयोगोऽस्तीति मत्वा यत्नेनैव समुद्भूय रमः प्रियवद्वज्रः पतिस्तं
 रमं । श्रयन्ते सुरपादपद्मद्वेषयन्ति । तस्य प्रोक्तविशेषणविशिष्टतावतो न्यव्यस्य लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिर्दूरे न हि
 लोके नरसुरनिवासेऽप्युत्तरमन्यसदृशत्वेन प्रधानं प्रकर्षेण शमः शान्तिदामावैराग्यकारुण्यपरिणामप्राप्तिः प्रशमस्तेन
 जनितं यत्सुरस्य जायः सौख्यं सहजानन्दविद्यासिता तदेव फलं शुभ्रजावनासुरलतान्यो लन्धं तस्य प्रसूतिः समुद्भवः
 सा दूरे प्रचूतभवप्रमणरूपप्रचुरकालान्तरे जाविनी न हि स्यात् किं तु स्वल्पतरजवैर्जाविन्येव संजाव्यते । इतरथा
 जावनाग्निराशयस्य संवेष्टनं न संभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

एवं कृतप्रस्तावना वाचकेञ्चा अधिकृतजावनाः समुद्बुद्धकामा इदमाह—

(अनुष्टुप् वृत्तम्)

अनित्यत्वाशरणते नवमेकत्वमन्यताम् । अशौचमाश्रवं चात्मन् संवरं परिजावय ॥ ७ ॥
 कर्मणो निर्जरां धर्मसूकर्तां लोकपञ्चतिम् । बोधिदुर्लभतामेता जावयन्मुच्यसे नवात् ॥ ८ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वमेता अनन्तरवद्वयमाणस्वरूपा षादश जावना जावयन्त्रिरन्तरमात्मानं वासयन् जावनाप-
 रिणामपरिणतं कुर्वन् तिष्ठसे इति यावत् । तदा त्वं शीघ्रं नवाच्चतुर्गतिपरिभ्रमणदुःखात् मुच्यसे सर्वद्वयजावबन्धनर-
 हितपरमपवनिवासी नवसीति द्वितीयश्लोकेन संबन्धः । ताः का इत्याह—अनित्यत्वाशरणते अनित्यत्वं चाशरणता

चानित्यत्वाशरणते नित्यं सदास्यायित्वं यस्य नास्ति स सर्वोऽपि पदार्थसार्थोऽनित्योऽवलोकनीयः तन्नावस्तत्त्वं, सर्वानपि
 संयोगाननित्यत्वेन ज्ञाययन्निति प्रथमा १ । शरणं संकटापहारिस्वास्थ्यकारि, न शरणमशरणं, सर्वोऽपि पौत्रलिकपदा-
 र्थलाभाऽवलोकयन् तन्नावस्तत्तेति द्वितीया ३ । ज्ञवं ज्ञवंत्यस्मिन्नघटनीयत्वेन जीवा इति ज्ञवस्वज्ञावं चिन्तयन् ३ ।
 एकत्वमात्मा सर्वत्रिकोऽसहायश्च ४ । अन्यत्वमात्मनो देहादिभ्योऽन्यत्वमवधारयन् ५ । अशौचं शरीरस्याशुचिप्रज्जवादि
 ज्ञाययन् ६ । आश्रयं मिथ्यात्वादीनां नयकर्मवन्धहेतुत्वं ज्ञाययन् ७ । संवरं समितिगुह्यादीनां नयकर्मवन्धस्य विरो-
 धित्वं ज्ञाययन् ८ । कर्मणो निर्जरां कर्मणः पूर्ववन्धस्य द्वादशविधेन तपसा निर्जरां देशतो हानिं ज्ञाययन् ९ । धर्मसू-
 क्तां धर्मस्य रत्नत्रयरूपमोक्षमार्गस्य सकलवस्तुस्वरूपस्य सुषु सर्वविरोधपरिहारवत्युक्तिरूपदेशित्वं तन्नावस्तत्ता तां अर्हतां
 सदृशा अन्ये तदुपदेशका न चूता न सन्ति न ज्ञविष्यन्तीत्येवं ज्ञाययन् १० । लोकपञ्चतिं चतुर्दशरत्नारत्मकस्य लोकस्य
 सर्वाकाशयंस्किन्वात्मनो जन्मस्थितिमरणानि ज्ञाययन् ११ । बोधिदुर्लभतां अनादितो जीवस्य सूक्ष्मेतरैकेन्द्रियादिष्वति-
 प्रचूतकालनिर्गमात् सम्यक्त्वादिधर्मसामग्री दुष्प्राप्या तन्नावस्तत्ता तां ज्ञाययन् १२ ज्ञवान्मुच्यस इत्यर्थः ॥ ७-८ ॥
 अथ यथोद्देशस्तथा निर्देश इतिन्यायात्प्रथममनित्यज्ञानानां निर्दिशति । तत्रापि तावद्धरीरानित्यतां ज्ञाययन्नाह—

(पुष्पिताश्रावृत्तम्)

वपुरवपुरिदं विदन्नलीलापरिचितमप्यतिचंगुरं नराणाम् ।
 तद्वतिभिदुरयौवनाविनीतं ज्ञवति कथं विदुषां महोदयाय ॥ ९ ॥

व्याख्या—चेत्तीति वित् पंक्तिस्तत्संयोधनं हे वित् विघ्न आत्मन् । इदं प्रत्यक्षं दृश्यमानं । अत्रलीलापरिचितं
 अयः सखिलं विनक्ति धारयतीत्यत्रं मेघस्तस्य या लीला वायुतरंगैः क्षणदृष्टनष्टता तथा परिचितमतिशयेन व्याप्तं सह-
 शस्यज्ञावमिति यावत् । यद्वा, जिन्नमेतत्पदं तदा परिचितं यदाहारवखालंकारैर्नित्यं पर्यतिशयेन त्वया पूजितं सेवितं
 तत् । वपुः शरीरं । अवपुरेव पुञ्जीच्छूतविनश्वरपरमाणुराशिरशरीरमेव जानीहि । यद्वाऽवपुः सर्वानादरपरिचवनीयता-
 दिनिवासनगरीं ज्ञात्वा तनुमोहपरिहरः ईदृशमपि नराणां मनुष्याणां अतिचंगुरं स्वयं विनश्वरशीलं वर्तते । तदतिचि-
 तुरयौवनाविनीतं तदनन्तरोक्तस्वरूपं शरीरमतिचिदुरोऽतिक्रान्तो चिदुरो वज्रो येन वज्रादपि दुर्भेद्यकामविकारचृतेन
 यौवनेन तारुण्येनाविनीतमुद्भूतं वर्तते । तच्चिदुरां पंक्तिनां महोदयाय मोक्षादिकव्याणाय कथं केन प्रकारेण भवति ।
 न कथञ्चिदपि । अतः शरीरमोहं विहाय तपःसंयमादिषु नियोजय येन महोदयाय स्यादित्यर्थः ॥ ए ॥

अथ सांसारिकाः सर्वे पदार्था अनित्या एवेति दर्शयन्नाह—

(शार्दूलविक्रीडितं वृत्तद्वयम्)

आयुर्वायुतरत्तरंगतरलं लम्नापदः संपदः सर्वेऽपीन्द्रियगोचराश्च चटुलाः सन्ध्यात्ररागादिवत् ।
 मित्रल्लीखजनादिसंगमसुखं स्वप्नेन्द्रजासोपमं तत्किं वस्तु भवे भवेदिह सुदामालंबनं यत्सताम् ॥ ३० ॥

व्याख्या—जो भव्या भवन्निर्नेत्राणि समीह्य हृदये सम्यगालोच्यतां, आलोच्य कथ्यतां । इहास्मिन् प्रत्यक्षदृश्यमाने
 सचराचरे भवे संसारे । तत्तेषु प्रत्यक्षपरोक्षेषु सर्वेषु किमिति किंनामकं वस्तु पदार्थो भवेन्नविष्यति । यद्वस्तु सतां प्रधा-

नपुरुषाणां श्रानन्दाय शाश्वतसुखाय शालंबनमाश्रयणीयं स्यात् । तत्तु रत्नत्रयं विहाय ज्ञेयऽन्यन्न पश्यामः । कुत
 एवं? यतो ज्ञेये आयुर्वायुतरत्तरंगतरलं आयुः सकलसाधनाधारञ्जतं प्राणिनां जीवितं तत् वायुतरत्तरंगतरलं वायु-
 रनिदलस्य ये तरत्तरंगांश्चिन्त्योऽपि तरलं चञ्चलतरं वर्ततेऽतो नानन्दालंबनं । संपदः स्थाव-
 रजंगमसर्वविच्रूतयो लभ्याः संततसंचञ्चाः सर्वांगेन व्याप्ता आपदो विपत्तयो यासां तास्तथाविधाः कथमानन्दालंबनं ।
 सर्वेऽपीन्द्रियगोचराश्च सन्ध्यात्ररागादिवचदुलाः सर्वेऽपि समस्ता अपि न तु कियन्त एव इन्द्रियगोचराः स्पर्शनादी-
 न्द्रियाणां रमणस्यलञ्जिताः स्पर्शादिपञ्चविषयाश्च सन्ध्यात्ररागादिवत् सन्ध्या प्रातःकालसायंकालसंबन्धिनी द्वे तयो-
 रवसरे जाताः पश्यर्णमनोहरा येऽत्रा वार्दलास्ते यथा क्षणरमणीया दृष्टनष्टा जयन्ति तद्वदेतेऽपि । आदिपदादिन्द्र-
 जालस्वप्नसंपन्मृगतृष्णविद्युदादिवचदुलाश्चला बोध्याः, अतो नानन्दालंबनं । मित्रस्त्रीस्वजनादिसंगमसुखं स्वप्नेन्द्र-
 जालोपमं मित्राणि सलायः, स्त्रियः प्रमदाः, स्वजना जननीजनकभ्रातृभ्रगिन्यादयः, तेषां यः संगमः संयोगस्तेन
 यत्सुखं विनोदधीः तदपि स्वप्नेन्द्रजालदृष्टवस्तुवदसत् जीवे संयोगस्याविद्यमानत्वाश्रानन्दालंबनमित्यर्थः ॥ १० ॥

प्रातर्त्रातिरिहावदातरुचयो ये चेतनाचेतना दृष्टा विश्वमनःप्रमोदविधुरा ज्ञावाः स्वतः सुन्दराः
 तांस्तत्रैव दिने विपाकविरमाणा नश्यतः पश्यतश्चेतः प्रेतहृतं जहाति न जवप्रेमानुबन्धं मम ॥ ११ ॥

व्याख्या—हे प्रातर्देवन्धो चेतन । इह मनुष्यलोके । ये चेतनाचेतना ज्ञावा विश्वमनःप्रमोदविधुराः स्वतः
 सुन्दराः प्रातरवदातरुचयो दृष्टा इति संबन्धः येऽतिप्रचतुत्वेन नामभ्राह्मं वकुमशक्याः चेतनाश्च स्त्रीपुरुषहस्त्यश्ववृक्षाद-

योऽप्येतनाश्च सदनस्यन्दनवस्त्राखंकारादयः विश्वमनःप्रमोदविधुरा विश्वस्य जगज्जानस्य यन्मनो हृदयं तस्य यः प्रमोदो
 हृषप्रकर्षस्तज्जानने विधुरा व्याघ्रा जननयनमनोऽन्निवेष्टितत्वादतिरमणीयत्वेन ज्ञावाः सौम्यतेजःकान्तिदीप्तपदार्थाः
 स्वतोऽनखंकृतस्वरूपाकारमात्रतः सुन्दराः सुशोचितामनोहराः लक्षविशेषणसमग्राः प्रातरवदातरुचयः प्रातर्दिवसस्य
 पूर्वार्धे अथवादाताः सुविशुद्धा धवलपीतवर्णा रुचयः कान्तिप्रकाशा दृष्टा अवलोकिताः । तान् विपाकविरसान् तत्रैव
 दिने नश्यतः पश्यतो ह्य प्रेतहृतं मम चेतः जवप्रमानुबन्धं न जहाति ताननन्तरोक्तपदार्थान् विपाकश्चेतनानां कर्मोदये-
 नेतरेषां स्वस्थितिपरिपाकेनान्यरूपप्रापणं तेन विरसान् विनष्टप्रमोत्पादकमाधुर्यस्वप्नावान् तत्रैव दिने यस्मिन् दिने रम-
 णीया दृष्टास्तस्मिन्नेव पश्चिमाधे नश्यतो विनाशं गह्रतः पश्यतो विलोकयतोऽपि । ह्य महाखेदकरं । प्रेतो नरकस्तत्प्रा-
 योग्यक्रिष्टकर्मोदयः पिशाचश्च तेन हृतं नष्टविशिष्टविवेकं ईदृग् मम चेतो ममात्मा मन्मानसं वा । जवप्रमानु-
 बन्धं जवसुखे प्रमानुबन्धो जवप्रमानुबन्धो विषयरागाखंडधारावत्त्वं । न जहाति न त्यजति । किं कुर्मोऽनित्यानपि
 शान्धतान्मन्यत इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथ विषयमोहमूढं मानसं संवोधयन् गेयपद्याष्टकेनानित्यज्ञावनां स्वयं ज्ञावयति—

मूढ मुह्यसि सुधा मूढ मुह्यसि सुधा विज्रवमनुचिन्त्य हृदि सपरिवारम् ।

कुशशिरसि नीरमिव गलदनिलकंपितं विनय जानीहि जीवितमसारं, मूढ ॥ १-१२ ॥
 व्याख्या-मूढ हे अक्ष आत्मन् त्वं सपरिवारं सह परिवारेण पुत्रवनितादिपरिजनेन सहितं विज्रवं धनसंपदादिपदार्थै

हृदि मनसि मदीयमेतदिति अनुचिन्त्य सदैव रागवशस्वकीयं परिकल्पयन् मुधा व्यर्थमेव हितफलप्राप्त्यावेऽपि मुह्यसि मोहाज्ञानवशादेव तत्रासक्तं यासि न तत्त्वदीयं, सर्वथाऽन्यत्वादित्यर्थः । दूरेऽस्तु परिजनविप्रवादिकं त्वज्जीवितमप्यसारं यतते तद्यन्तयेत्याह—विनय गलदनिद्रकंपितं कुशशिरसि नीरमिव जीघ्रितमसारं जानीहि विनयनं विनियतनं मोहाग्निदापो विनयस्तत्संबोधनं हे विनय । अनिद्रकंपितं अनिलो वायुस्तेन कंपितं धूनितामन्दोदितमिति यावत् गलत्पतदेव कुशशिरसि कुशानि दर्जाणि तृणानि च तेषां शिरः शिलाप्रजागस्तत्र स्थितं यत् नीरं जलकणस्तदिव तेन सदृशं जीवितं सकलकार्यार्थारचूतमायुरसारं सारो दाढ्यं न सारमसारमदृढं रोगादिप्रवाहैः स्वप्नावतोपि काचजाजनवत्क्षणं गुरं जानीहि, ज्ञात्या शीघ्रं निजात्महितमनेन साधयेत्यर्थः ॥ १-१२ ॥

पश्य गुरमिदं विषयसुखसौहृदं, पश्यतामेव नश्यति सहासं ।

एतदनुहरति संसाररूपं रयाज्ज्वलज्जलदवालिकारुचिविलासम्, मू० ॥ २-१३ ॥

व्याख्या—हे चेतन इदं प्रत्यक्षमनुभूयमानं । गुरं स्वतो विनश्चरशीलं । विषयसुखसौहृदं विषयेभ्यो यत्सुखमानन्दस्तस्य यत्सौहृदं सुहृद्वन्धुमित्रं च तन्नावः सौहृदं बन्धुतां मैत्रीं च । पश्य हृदयदृष्ट्या सम्यग्बिलोकय । सहासं हसनं हासो हासेन सहितं यज्ज्वलतावीदानं तत्सहासं पश्यतां बन्धुमित्राणां बिलोकयतां अवगणनां कुर्वत् नश्यति सुतरामदृश्यो जयतीत्यत एतत्प्रत्यक्षं वर्तमानं संसाररूपं जवे सर्वाकारं । रयाज्ज्वलज्जलदवालिकारुचिविलासमनुहरति रयादतिवेगवत्येन ज्वलन्ती सप्रकाशा सती या जलदवालिका जलदो मेघस्तस्य बालिकेव बालिका तत्र जातत्वात्तपुत्री विद्युत्तस्या

या रुचिः कान्तिस्तस्या यो विवासोऽतिशीघ्रदृष्टनष्टत्वं तमनुहरति तेन सदृशतां करोति । तत्र तत्र कोऽयं प्रतिबन्धोऽ-
नुधित एवेत्यर्थः ॥ २-१३ ॥

हन्त हतयौवनं पुञ्जमिव शौवनं, कुटिलमति, तदपि लघुदृष्टनष्टम् ।

तेन वत परवशा परवशा हतधियः, कटुकमिह किं न कलयन्ति कष्टम्, मू० ॥ ३-१४ ॥
व्याख्या—हन्तेति कोमलामंत्रणे हे मन्दबुद्धिचेतन हतयौवनं सुखनिराशास्थानतपोरहितत्वेन दुर्बुद्धिचिनाशितं
ईदृशं यद्यौवनं तारुण्यं तत् । शौवनं पुञ्जमिव अतिकुटिलं शुन इदं शौवनं पुञ्जमिव तद्वांगूलवदतिकुटिलं वक्राकारं
वर्तते । तदपि तथाविधमपि लघुदृष्टनष्टं लघुशीघ्रमेव दृष्टं सन्नष्टं नश्वरशीलं तत्तथा वर्तते । वत खेदेऽहो विवेकिचित्तदुः-
खदं दृसं यत्तेनोक्तदक्षणेन यौवनेन परवशाः पराधीना जनाः परवशाः परेषामितरजनानां वशाः वशवर्तिनः यद्वा परेषां
पुरुषाणां वशाः स्त्रियस्तात्रिर्हतधियः इति एकं पदं । हतधियो हता विनष्टा पापोदयवती पापकारिणी धीर्बुद्धिर्येषां ते
हतधियः । इह किं कटुकं कष्टं न कलयन्ति इह वर्तमानजन्मन्यपि किमिति किंनामकं तत्कटुकमतिशयेनासह्यं कष्टं
कृञ्जीवनकारिणी पीनां न कलयन्ति न प्राप्नुवन्ति सर्वांनिष्टं प्राप्नुवन्तीति हात्वाऽनित्ये यौवनेऽपि धर्मोद्यमो विधेय
इत्यर्थः ॥ ३-१४ ॥

यदपि पिएयाकतामंगमिदमुपगतं, शुवनदुर्जयजरापीतसारम् ।

तदपि गतलज्जामुञ्जति मनो नांगिनां, वितथमति कुथितमन्मथविकारम् ॥ ४-१५ ॥

व्याख्या—अहो मनोदुष्टतां कियद्भूमः । यदपि यदापि युवनदुर्जयजरापीतसारमिदमंगं पिण्याकतामुपगतं युवने
 त्रिजगति या दुःखेन जेया युवनदुर्जया निवारयितुमशक्या जरा ययोहानिस्तया पीतो नक्षितः सारः सामर्थ्ये
 यस्य तत्तथाचूतं इदं प्रत्यदं अंगं शरीरं पिण्याको यंत्रपीम्नित्तिलानां कल्कः 'खल' इति लोके तत्तां उपगतं प्राप्तं ।
 तदपि तदापि वितथमति गतलज्जमंगिनां मनो कुथितमन्मथविकारं नोक्नति वितथाऽन्यथास्थिते पदार्थेऽन्यथाग्राहिणी
 विपर्यस्ता मतिः परिणतिर्यस्य तत्तथाचूतं गताऽपनष्टा लज्जाऽनुचितकृत्यप्रवृत्तिन्यो निवृत्तिहेतुपरिणतिर्यस्मात्तत्तथाचूतं
 अंगिनां देहधारिजीवानां मनो हृदयं कुथितमन्मथविकारं कुथितो जराप्राप्तत्वेन दुर्गन्धधिरस ईदृशो मन्मथः कामस्तस्य
 विकारो दुष्टपरिणामस्तं । नेति नैव लज्जति परित्यजति शरीरशक्त्यत्रावेऽपि कामिजनमरणान्तपर्यन्तमनोविकारेण
 दृश्यमाना दुःखिनो जयन्तीत्यर्थः ॥ ४-१५ ॥

सुखमनुत्तरसुरावधि यदतिमेदुरं, कालतस्तदपि कलयति विरामम् ।

कतरदितरत्तदा वस्तु सांसारिकं, स्थिरतरं जवति चिन्तय निकामम्, मू० ॥ ५-१६ ॥

व्याख्या—हे चेतन निकामं चृशमेकामनसा चिन्तय विचारय । संसारे सर्वोत्कृष्टं अतिमेदुरं स्वरूपदुष्टव्याधातव-
 जितरोगशोकनिवारहितसमग्रत्नाधनसामग्रीसदासमन्वितप्रचूतकालस्थाधितयाऽत्यानन्दधनं अनुत्तरसुरावधि अनुत्तरं सां-
 सारिके श्रेष्ठं सुरविमानं सर्वार्थसिद्धिनामकमवधीकृत्य जवनपतिपर्यन्तं देवानां सुखं शर्म । तदपि कालतो देवायुःस्थि-
 तिपर्यन्तप्राप्तेः विराममवसानं कलयति प्राप्नोति । तदा सांसारिकं संसारे समुद्भवं नरादिजन्मस्त्रीपुत्रधनादिकं इतरत्

देवेभ्यो देवसुतेभ्यो व्यतिरिक्तं कतरत् कियत्तरं किनामकं वस्तु पदार्थः स्थितरं देववस्तुभ्योऽधिकतरकालस्थायि भवति
तत्र किञ्चिदन्वित्यर्थः ॥ ५-१६ ॥

येः समं क्रीडिताभ्ये च भृशमीहिता, येः सहाकृष्महि प्रीतिवादम् ।

तान् जनान् वीक्ष्य वत नमस्रूयं गतान्निर्विशंकाः स्म इति धिक् प्रमादम्, मू० ॥ ६-१७ ॥

व्याख्या—यत्तेति सेदे किं वयं विद्याः स्मः न किञ्चित् । कुत एवं ? यतो वयं यैः सुहृद्बन्धुवनितादिभिः समं सार्धं
क्रीडिता जलाशयनयुननशय्यादिषु सखिवासं सपरिहासं खेदिताः । च पुनर्ये जननीजनकपुत्रादयः चृशमीहिताः
चृशमतिशयेन भोजनाद्यादनाङ्कारस्तुतिभिरीहिताः पूजिताः । र्वैर्वनितासुतविघद्भिः सह साकं प्रीतिवादं विनोदवार्ता
यकृष्महि अकुर्म तानुफविशेषणविशिष्टान् जनान् जीवान् नमस्रूयं गतान् रक्षापुञ्जत्वप्राप्तान् वीक्ष्य दृष्ट्वापि निर्वि-
शंकाः स्मः नितरामतिशयेन विगता निर्गता शंका मरणत्रयं येषां ते निर्विशंका अजरामरवन्निश्चिन्ताः स्म इति यावत् ।
इति प्रोक्तप्रकारेण स्थितेऽपि स्वहितोद्यमरहिता अतो रागादिप्रमादं धिगस्तु इत्यर्थः ॥ ६-१७ ॥

असकृदुन्मिष्य निमिषन्ति सिन्धूर्मिवचेतनाचेतनाः सर्वजावाः ।

इन्द्रजाखोपमाः स्वजनधनसंगमास्तेषु रज्यन्ति मूढस्वजावाः, मू० ॥ ७-१८ ॥

व्याख्या—इं आत्मन् अस्मिन्नोकोदरे चेतनाचेतनाः सर्वजावाः सिन्धूर्मिवदसकृदुन्मिष्य निमिषन्ति चेतना पृक्के-

निद्र्यादियद्योन्द्रियपर्यन्तजीवानां सूक्ष्मनादरमजीवशरीरआपामनःसमुद्भवासादयः, अचेतना निर्जाविगृहासनरथशिविका-
 नाननपखाचरणपनादयः, हन्वे कृते ते तथाचूताः सर्वजायाः समग्रपदार्थाः सिन्धुर्मिवत् सिन्धुः समुद्रस्तस्य ये ऊर्गयः
 फलोत्पन्ना यथा निरन्तरमुत्पद्यन्ते विखीयन्ते तत्र चेतनाचेतनसर्वजाया असकृत् एकस्मिन्मुहूर्तयामदिनाहोरात्र-
 यंपयुगादिकेऽनेकशः चन्मिष्य समुत्पद्य समुत्पद्य निमिषन्ति विखीयन्ते विनश्य न जानीमः क्व यान्तीत्यर्थः । तर्हि य
 इन्द्रजाखीपमाः स्वजनधनसंगमाः दण्डदण्डनश्लेनेन्द्रजाखिसदृशाः सन्ति ततस्तेषु ये रज्यन्ति प्रसक्ता भवन्ति ते मूढ-
 स्वप्नाया अज्ञातज्ञेया एव सन्तीत्यर्थः ॥ ७-३७ ॥

कवलपन्नविरतं जंगमाजंगमं, जगद्दहो नैव तृप्यति कृतान्तः ।

मुखगतान् खादतस्तस्य करतलगतैर्न कथमुपलप्स्यतेऽस्मान्चिरन्तः, मू७ ॥ ७-३९ ॥

व्याख्या—अहो महाश्वयं यदयं कृतान्तः कृतो विदितोऽन्तो जीवानां प्राणविनाशो येन स कृतान्तो मरणं सः
 अनादित आरन्ध्र अचिरतं जंगमाजंगमं जगत् कवलपन् नैव तृप्यति अचिरतं समयाद्यन्तरात्रावेन निरन्तरं जंगमं
 क्षीन्द्वियाविरूपप्रसजीवगणं अजंगमं पृथिव्यादिस्वावरं तद्रूपं यज्जगज्जीवराशिः तत् कवलपन् नैव तृप्यति नैव
 संतुष्यति । तस्य मुखगतान् खादतः करतलगतैरस्मान्निः कथमन्तो नोपलप्स्यते तस्य मरणस्य किं कुर्वतः ? मुखगतान्
 खादतः ये मुक्ते दंष्ट्रामध्य आगताः प्राप्ताः प्राणिनस्तान् खादतश्चर्ययतस्तस्य करतलगतैः हस्ततले कवल रूपतां प्राप्तेःअस्मा
 चिरतिप्रमर्षरैः कथं केनोपायेन अन्तो विनाशो न लप्स्यते ? नारत्येव प्रवे स उपायस्तस्माद्द्वप्स्याम एवेत्यर्थः ॥ ७-३९ ॥

अथानित्यज्ञावनामुपसंहरन्नाह—

नित्यमेकं चिदानन्दमयमात्मनो, रूपमन्निरूप्य सुखमनुभवेयम् ।

प्रशमरसनचसुधापानविनयोत्सवो, जत्रतु सततं सतामिह जवेऽयम्, मू० ॥ ए-१० ॥

॥ इति महोपाध्यायश्रीकीर्तिविजयगणेशिष्योपाध्यायश्रीविनयविजयगणिविरचिते शान्तसुधारस-
गेयकाव्येऽनित्यज्ञावनविज्ञावनो नाम प्रथमः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय चिदानन्दमयमात्मनो रूपमन्निरूप्य नित्यमेकं सुखमनुभवेयं चिदानन्दमयं ज्ञानानन्देन पूर्णं
आत्मनो रूपं निजचेतनस्वरूपं अन्निरूप्य चेतसा सम्यग्र हृद्भवे निधाय नित्यं निरन्तरं शाश्वतं एकं दुःखांशोनाकलं-
कितं निष्केवलं न तु सांसारिकबहुःखेन मिश्रितमिति यावत् । ईदृक् सुखं परमानन्दं अनुभवेयं स्वानुभवप्रत्यक्षं कुर्यात् ।
तथा वाचकधरः सज्जनान्निनन्दयति इह जवे सतामयं प्रशमरसनचसुधापानविनयोत्सवः सततं जत्रतु एतन्नास्त्राध्ययन-
श्रवणमननात् इह जिनशासने जवे संसारे शोषेऽवशिष्यमाणे सति सतां साधुपुरुषाणां अयमुक्तवदयमाणस्वरूपः प्रशम-
रसनचसुधापानविनयोत्सवः प्रशमरसः शान्तस्वजावे रतिः स एव नवमपूर्वं सुधापानं तस्मिन् विनयोऽनुनयः प्रार्थना
तद्रूप उत्सवो मंगलं सततं निरन्तरं जवत्वित्यर्थः ॥ ए-१० ॥

इति श्रीतपागङ्गीयसंविद्यशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबुद्धिविज-
यचरणयुगसेविना पद्भितगंजीरविजयगणिना विरचितायां शान्तसुधारसटीकायामनित्यज्ञावनविज्ञावनो नाम प्रथमः
प्रकाशः समजनि ॥

॥ द्वितीयः प्रकाशः ॥

प्रथमप्रकाशेऽतित्यज्ञावना विज्ञाविता । अनित्याश्च पदार्थाः शरणदा न प्रवन्तीत्यनेन संबन्धेनायातामशरणज्ञावनां विज्ञावयन्नाह । तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(शार्दूलविक्रीकृतिम्)

ये पद्मखंडमहीमहीनतरसा निर्जित्य वज्राजिरे, ये च स्वर्गशुजो शुजोर्जितमदां, मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्ररदनैर्निर्देह्यमाना हृगदत्राणाः शरणाय ह्य दश दिशः प्रैदन्त दीनाननाः ॥ १ ॥

व्याख्या—हे चेतन मरणे समागते सति तव कः शरणं न विष्यतीति हृदये निजालय । कृतान्ताग्रे वलिनोऽपि शृगाल-
कदपाः । यतो ये शुजादिवलोद्धताश्चक्रवर्तिनः अहीनतरसा पद्मखंडमहीं निर्जित्य वज्राजिरे अहीनतरसा न हीनमहीनं
मनुष्यजात्यपेक्षया परिपूर्णं तरो बलं देहसामर्थ्यं सैन्यं च तेनाहीनतरसा । यद्वाऽहीनतरसा परिपूर्णशीघ्रजयनक्रियया
ब्रह्मदत्तापेक्षया वर्षशतमात्रेणापि पद्मखंडमहीं हेमवर्षधरपर्वतादारच्य समुद्रमेखलापर्यन्तपरिपूर्णजरतदेवत्रयमि निर्जित्य
देवतामनुष्यवशां स्ववशीकृत्य, वज्राजिरे नवनिधानचतुर्दशरलादिभिः शुशुजिरे तेऽपि । तथा ये च शुजोर्जितमदा मुदा
मेदुराः स्वर्गशुजः । च पुनर्ये त्रिशुवने सिद्धान्तोक्ताः प्रसिद्धा शुजोर्जितमदा शुजान्यामूर्जितो वृद्धिं गतो मदो येषां ते
तथा मुदा मेदुराः मुदा आतन्द्रविशेषेण वर्षप्रकर्षेण वा मेदुरा विमानञ्चिसुरांगनादिषु पुष्ट्येमचराः स्वर्गशुजः सुरेन्द्रा-

दयो देवा मेघुः सवित्रासा वचुषुः । तेऽपि प्राणान्तसमये अत्राणाखाणेन रक्षणसमर्थीश्रयेण रहिताः क्रूरकृतान्तवक्र-
रदनीर्ष्वान्निर्दयमाना हा शरणाय दीनानना दश दिशः प्रैक्षन्त क्रूरो घुष्टजंघकरस्वत्रावः कृतान्तो मरणं तस्य यक्षक्रं
मुप्तं तस्मिन् च रदना दन्तास्तेर्ष्वगद्घवात्कारेण निर्दयमाना नितरां चर्ध्वमाणा हा कष्टं तेऽपि शरणाय मरणञ्छदणाय
दीनानना दीनवदनाः सन्तो दश दिशः स्वशरीराद्दूर्ध्वाधस्तिर्यङ्छु प्रैक्षन्त विलोकयन्ति स्म । तर्हि मरणे समागते तव
क आधार इति चिन्तयेत्यर्थः ॥ १ ॥

(स्वागतावृत्तम्)

तावदेव मद विभ्रममाली, तावदेव गुणगौरवशाली । यावददमकृतान्तकटाक्षैर्ने क्षितो विशरणो नरकीटः
व्याख्या—विशरणो नरकीटः न विद्यते शरणमाश्रयो यस्य स तथा । नरो मनुष्यः स एव कीटो जन्तुः । जातावे-
कचचनं । मदविभ्रममाली तावदेव मद ध्यानन्दविनोदो जातिकुलवलरूपाद्यभिमानश्च तेन माली सविदासशोचमानः
तेन संयुक्तो वा तावदेव साकड्येन काक्षतो जवति । तथा गुणगौरवशाली तावदेव गुणा रूपसौत्राग्यकलाचातुर्यसौ-
न्दर्यज्ञानादयस्त्वैर्गौरवमादरञ्चकिसत्कारस्तेन शाली शोचितः तावत् साकड्येन काक्षतस्तावन्मात्रमेव जवति । यावदद-
मकृतान्तकटाक्षैर्नेक्षितः यावन्मात्रमेव काक्षं अदमा असह्यस्वप्नावत्वेन केनापि दन्तुमशक्याः कृतान्तस्य मरणस्य
कटाक्षः यकरोपारुणविक्रूणितनेत्रप्रान्तास्तेः नेति नैव ईक्षितो विलोकितः । अतः शरणं गवेषयेत्यर्थः ॥ २ ॥

(शिखरिणीवृत्तम्)

प्रतापैर्व्यापन्नं गलितमथ तेजो निरुदितैर्गतं धैर्योद्योगैः श्लथितमथ पुष्टेन वपुषा ।

प्रवृत्तं तद्बुव्यग्रहणविषये बान्धवजनैर्जने कीनाशेन प्रसन्नमुपनीते निजवशम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—कीनाशेन शृशं निजवशमुपनीते जने प्रतापैर्व्यापन्नं कीनाशः कुत्सितमनिष्टं नाशयतीति कीनाशो मरणं तेन शृशमतिशयेन निजवशं स्वाधीनं उपनीते अत्यन्ततया प्रापिते सति जने प्राणिनि प्रतापैस्तेजोभिः शक्तिप्रजाधैरिति यावत् व्यापन्नं स्वयमेव विनष्टं भवति । अधानन्तरमुदितैः संपद्यौवनादिचिरुद्भूतैस्तेजोभिः सप्रकाशमहिमभिः गलितं स्वयमेव विक्षयं प्राप्तं भवति । तथा धैर्योद्योगैर्गतं धैर्यं विपत्सु निर्विकारव्याकुलतारहितचित्तस्थैर्यं लद्योगाः प्रारब्धधर्मकार्यादिः संपादनोद्यमास्तैः गतं स्वयमेव दूरतरं विनष्टं । अधानन्तरं पुष्टेन वपुषा श्लथितं पुष्टेन इष्टजोजनरसायनपुण्यसामर्थ्यबल्लिष्टेन वपुषा शरीरेण श्लथितं स्वयमेव सर्वसामर्थ्यराहित्यं प्राप्तं । बान्धवजनैस्तद्बुव्यग्रहणविषये प्रवृत्तं बान्धवा गोत्रिणस्त एव जना लोकास्तैः तद्बुव्यं म्रियमाणस्य धनं तस्य यद्ग्रहणं स्वायत्तीकरणं तस्मिन् प्रवृत्तं स्वयमेव गृहीतं भवतीत्यतो धर्मशरणगतो ज्ञेयत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ सम्यग्दृष्टिचिरशरणभावनाऽनेन प्रकारेण सदैव जावनीयेति गेयपद्याष्टकेन विज्ञाचयति—

स्वजनजनो बहुधा हितकामं प्रीतिरसैरचिरसैरचिरामम् । मरणदशावशमुपगतवन्तं रक्षति कोऽपि न सन्तम् ॥ २ ॥

विनय विधीयतां रे श्रीजिनधर्मः शरणम् । अनुसंधीयतां रे शुचितरचरणस्मरणम्, वि० ॥ २ ॥ श्रुवपदं
 व्याख्या—हे विनय हे मोक्षानिलापिन् तवायं स्वजनजनः स्वकीयो जनो जनकजननीत्रातृजिनीजार्यादिलोकः ।
 बहुधा बहुजिः प्रकारैर्धनागमारोग्यवृद्धिनिरुपद्रवादिविन्तनैः । हितकामं हितं पथं तत्करणे कामा मनोरथा यस्य स
 तथा तं । प्रीतिरसैरन्निरामं प्रीतिरसास्तवोपरि प्रेमरसप्रकारास्तैः अन्निरामः सुन्दरपरिणामस्तं तथाविधं वर्तमानमपि
 समागते मरणे शरणाय नालं जानीहि । सन्तं सुखदं तदपि । मरणदशावशमुपगतवन्तं कोऽपि न ररुति मरणमायुपः
 ह्यस्तद्रूपा दशाऽवस्था तस्या वशमधीनत्वमुपगतवन्तं प्राप्तं सन्तं कोऽपीति उक्तस्वजनमध्यात्कश्चिदेकोऽपि न ररुति
 न मोचयतीति जावनीयमित्यतः श्रीजिनधर्मः शरणं विधीयतां श्रीः सर्वथाऽजरामरत्वप्रापणसामर्थ्यं तथा युज्यो
 जिनप्रणीतो धर्मो द्वादशांगोक्तकृत्यविधानं स श्रीजिनधर्मः । जगद्भिरस्मान्निरपि शरणमयमेव सत्याधार इति विधीयतां
 आश्रीयतां । तत्राप्तये च शुचितरचरणस्मरणमनुसंधीयतां शुचितरं सर्वथा सर्वदोषाज्जावादतिशयेन पवित्रं चरणं जिन-
 राजपादयुग्मं चारित्रं च तस्य स्मरणं चजनं चारित्रखंजनस्य पर्यालोचनं अतुसंधीयतां स्वहृदयेऽखंडप्रेमधारया संयोज्य-
 तां । चारित्रं च यत्र यत्र दोषसेवनया खंजितं शायते तत्र तत्र पुनः पूर्णं क्रियतां । एतत्कृते सत्येव जिनधर्मशरणं
 कृतं चवति, नान्यथेत्यर्थः ॥ १-३ ॥

तुरगरथेजनरावृत्तिकवितं, दधतं बलमस्खलितम् ।

हरति यमो नरपतिमपि दीनं, भैनिक इव लघुमीनम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—तुरगरथेजनरावृत्तिकवितं अस्त्वद्वितं अस्त्वद्वितं चखं दधतं नरपतिमपि दीनं यमो हरति तुरगा अश्व्याः, रथाः स्यन्दनानि, इजा इस्तिनः, तराः पदातयः, धन्वे कृते तेपामाद्युतिः रक्षणाय सर्वतः परिवेष्टनं तेन कलितं सहितमपि तथाऽस्त्वद्वितमसखं केनापि रोक्षुमशक्यं चखं देहसामर्थ्यं पराक्रममिति यावत् दधतं धारयन्तं नरपतिं राजानमपि दीनमशरणे सति शरणार्थं दीनताकवितमुखं यमो मरणं हरति स्वयशं नयति । कंमित्र ? मैनिको लघुमीनमिव मीनान् नक्षयतीति मैनिकः ककणपक्षी किलकिलो नाम लोकप्रसिद्धः । स यथा लघुमीनं जले निपत्य लुप्तमस्थं चंच्चा गृहीत्वा गगनतलं याति, तद्वत्प्रेतराद् स्वजनसैन्यदुर्गमध्यतो जीर्णं गृहीत्वा याति, न कोऽपि मोचयति, तस्माच्चर्म ऋज इत्यर्थः ॥३॥

प्रविशति वज्रमथे यदि सद्ने, तृणमथ घटयति वदने ।

तदपि न सुञ्चति हतसमवती, निर्दयपौरुषवती, वि० ॥ ४ ॥

व्याख्या—यदा यदा प्राणी भरणञ्चयतो वज्रमथे सद्ने प्रविशति वज्रतुह्यसारवद्विरणुचिनिमित्तं वज्रमथं तस्मिन् सद्ने गृहे प्रविशति तत्र तिष्ठति तदपि । अथापि मरणस्य प्रार्थनापरो वदने मुखे तृणं पशुवद्वासावचथं घटयति दशनैर्गृह्णाति तदपि । निर्दय पौरुषवती हतसमवती तदपि न मुञ्चति निर्गता दया कृपा येन्यस्तानि च तानि पौरुषाणि पराक्रमविशेषाः तैर्नृत्यति सानन्दं विवसति यः स तथा । हतसमवती हतो शान्तिस्तिरस्कृतः समवती गुह्यगुणिवालवृद्धदेवनरपशुनारकादिषु निर्दयत्वेन तुह्यतया धवृत्तिर्यस्य स समवती पूर्वोक्तसर्वोपायकृतेऽपि तदपि प्रेतराद् प्राण्यपहरणं न मुञ्चति न त्यजति । अतो निरुपायमेकं धर्मशरणमित्यर्थः ॥ ४ ॥

विद्यामंत्रमहौषधिसेवां, सृजतु वशीकृतदेवाम्।

रसतु रसायनमुपचयकरणं, तदपि न मुञ्चति मरणम्, वि० ॥ ५ ॥

व्याख्या—ज्ञो ज्ञव्या यदि कश्चिन्मरणात्स्वमोचनाय वशीकृतदेवां श्रवशा वशा संपद्यमानाः कृता जवन्तीति वशीकृता देवा वरुणकुत्रेरादयो यया सा तथा तां । विद्यामंत्रमहौषधिसेवां सृजतु विद्या रोहिणीप्रज्ञप्त्यादिः, मंत्रा हरि-
नैगमेपिघञ्प्रञ्जरादयः, महौषधयः सप्रज्ञावा नृपशीतन्नविसहदेवीपुत्रंजारीविष्णुकान्तादिकास्तासां सेवाराधना तां सृजतु प्राणी करोतु । उपचयकरणं रसायनं रसतु उपचयो मरणजयार्थं बलवृद्धिस्तत्करणं तत्कारकं यज्ञसायनं रसेन्द्रताम्र-
जरसादि तजसतु जह्यतु । तदपि तथाकृतेऽपि मरणं न मुञ्चतीत्यतो धर्मशरणं कार्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ जरातोऽपि रक्षकं शरणं नास्तीत्याह—

वपुषि चिरं निरुणद्धि समीरं, पतति जलधिपरतीरम् ।

शिरसि गिरेरधिरोहति तरसा, तदपि स जीर्यति जरसा, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—यः पुमान् जराया जयतो रक्षणकृते समीरं शरीरपुष्टिहेतुं मत्वा जङ्घासनिःश्वासवायुस्तं चिरं प्रतिदिनं मञ्जुकालं यावत् वपुषि शरीरमध्ये निरुणद्धि विष्कंजयति स्तंजयति । जलधिपरतीरं पतति । तथोजयान्महान्तरालविधानाय दूरं प्राणय जलधेः समुद्रस्य परमुत्तरतटं गत्वा पतति अतिष्ठत् । तरसाऽतिशीघ्रतया नष्टा गिरेः पर्वतस्य शिरसि

समुन्नते शिखरेऽधिरोहति समारूढो जवति । तदपि पूर्वोक्तसर्वप्रकारे कृतेऽपि स पुमान् जरसा जरा वयोहानिस्तथा जीर्यते जीर्णदेहो जवत्येव । यत एवं ततस्तत्रापि सर्वशक्तिमान् धर्म एव शरणमित्यर्थः ॥ ६ ॥

सृजतीमसितशिरोरूहल्लितं मनुजशिरः सितपल्लितम् ।

को विदधानां श्रूघनमरसं प्रजवति रोहं जुजरसम्, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या-असितशिरोरूहल्लितं मनुजशिरः सितपल्लितं सृजतीं श्रूघनं अरसं विदधानां जरसं को रोहं प्रजवति न सितान्यसितानि इयामानि शिरसि मस्तके रोहन्ति समुन्नवन्तीति शिरोरूहाणि केशाः कर्मधारये कृते तैर्लक्षितं विराजितं मनुजशिरः मनुजा मनुष्यास्तेषां शिरो मस्तकं तस्मितपल्लितं सितं कर्पासबीजवच्चवलं सृजतीं कुर्वाणां । तथा श्रूघनं नरादिशरीरं अरसं निःसारं सामर्थ्यरहितमिति यावत् विदधानां कुर्वतीं जरसं जरां राक्षसीं कः किंनामको देवः पुरुषो वा रोहं निवारयितुं प्रजवति समर्थोऽस्ति ? न कोऽपि । यद्यपि देवादीनां शिरसि पल्लितं कर्तुं न शक्नोति, लोकस्थिते-रश्रूघनीयत्वात्, तथापि शक्तिहानिं तु सर्वेषां करोतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ सर्वोपायासाध्ययोज्योरामरणयोरशरणत्वचिन्ता दूरेऽस्तु किञ्चिदुपायसाध्ये रुग्दयेऽपि पीमाविजागिशरणं नास्तीत्याह-
उर्ध्वत उग्ररुजा जनकायः कः स्यात्तत्र सहायः ।

एकोऽनुजवति विधुरपरागं विजजति कोऽपि न जागम्, वि० ॥ ८ ॥

व्याख्या—यत्र काष्ठे जनकायः जनो मनुष्यतियंद्गरकजः प्राणी तस्य कायो देहः स उग्ररुजा उद्यतः उग्राऽत्युत्कट-
 त्रयानका रुक् सन्निपातजगंदूरादिरोगस्तथा उद्यतः प्रवृत्तो व्याप्तः स्यान्नवेत् । तत्र तस्मिन् काष्ठे कः कस्को देवो मनुष्यः
 स्वजनो वा सदायो व्यथाविजागम्रहणेन सहचारी दुःखविजागीति यावत् स्यान्नवति, न कोऽपि, एकाक्येव पीमां
 सहते । दृष्टान्तमाह—विधुरुपरागमेकोऽनुन्नवति न कोऽपि ज्ञागं विप्रजति विधुश्चन्द्र उपरागं राहुग्रसनयासव्यथां एको-
 ऽसदायोऽनुन्नवति चुनकि, न कोऽपि मद्दनद्वत्रतारकादिः ज्ञागं ग्रासांशं विप्रजति स्लोकं स्लोकं स्वयं श्रुंके । तत्परकर्मो-
 दयो रोगादिभिः कर्तारं मसते तदा सोऽव्येसाकी शुक्ले इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाशरणजावनामुपसंहरन्नाह—

शरणमेकमनुसर चतुरंगं परिहर ममतासंगम् ।

विनय रचय शिवसौख्यनिधानं शान्तसुधारसपानम्, वि० ॥ ए ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्येऽशरणजावनविजावनो नाम द्वितीयः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय हे निवृत्तीहक प्रोकप्रकारेण सांसारिकाः सर्वे ज्ञाया जीवस्य शरणं- न जवन्तीति ज्ञात्वा एकं
 चतुरंगं शरणमनुसर एकमन्यत्सर्वं मुक्त्वा एकमद्वितीयं चतुरंगं चत्वार्यंगानि दानादिप्रकारा यस्य स चतुरङ्गो धर्मस्तं
 शरणं अयमेव ममैक आधारोऽस्तीति बुद्धिमनुसर सततं स्वीकुरु । तथा ममतासङ्गं परिहर ममैतच्छनादिकमिति बुद्धि-

र्ममता तस्याः संगः संबन्धो रागस्तं परिहर नियारय । तत्कृत्वा शिवसौख्यनिधानं शान्तसुधारसपानं रचय शिवो निरु-
पन्नवो मोक्षस्तस्मिन् यत्सुखस्य ज्ञावः सौख्यं परमानन्दस्तस्य निधानमद्वयज्ञांकारं तदीदृशं शान्तसुधारसपानं ज्ञानवैरा-
ग्यादिनिजसहजपरिणामरूपपीयूषास्वादंनं रचय विधेहीत्यर्थः ॥ ए ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविद्यशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमु-
क्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबृद्धिविजयचरणयुगसेविना पंमितगं-

त्रीरविजयगणिना त्रिरचितायां शान्तसुधारसटीकायामशरणज्जा-
वनाविज्ञावनो नाम द्वितीयः प्रकाशः समजनि ॥

॥ तृतीयः प्रकाशः ॥

अथानन्तरं जीवानामशरणता दर्शिता । अशरणस्तु संसारे परित्रमन्तीत्यनेन संबन्धेनायातां संसारजावनां जावयन्नाह-
(शिखरिणीवृत्तत्रयम्)

इतो लोचः क्षोत्रं जनयति दुरन्तो दत्र इवोद्धसद्वाचांक्षोत्रिः कथमपि न शक्यः शमयितुम् ।
इतस्तृष्णाऽद्वाणां तुदति मृगतृष्णैव विफळा कथं स्वस्थैः स्थेयं विविधत्रयत्रीमे जववने ॥ १ ॥
ब्याख्या-यत्र इतो दुरन्तो लोचो दवइव क्षोत्रं जनयति यस्मिन् इत एकस्या दिशः सकाशात् दुरन्तो लोचो दव
इव क्षोत्रं जनयति दुःखेन महाप्रयासेनान्तोऽवसानं शमनमिति यावत् वा दुष्टः अन्तः पर्यवसानं यस्य स तथाचूतो लोचः
अप्राप्तप्रापणैश्च प्राप्तस्य संरक्षणबुद्धिः स दव इव ज्वलद्वावानलतुल्यं क्षोत्रं संतापं जनयति उत्पादयति । उद्धसन् कथ-
मपि वाचांक्षोत्रिः शमयितुं न शक्यः उद्धसन् लोचदवजन्यसंतापो वृद्धिं गढन् कथमपि कैश्चिन्महार्थप्राप्तिरूपैरपि
वाचांक्षोत्रिः वाचा अप्राप्तानां प्राप्तयस्त एवांक्षांसि जलानि तैः शमयितुं निर्वापयितुं न शक्यो न साध्यः । इतो मृग-
तृष्णैव विफळा अद्वाणां तृष्णा तुदति इतोऽन्यस्या दिशः सकाशात् मृगतृष्णैव विफला मृगतृष्णा निदाघकाले मध्याह्ने
रविकिरणसंतप्तसिकतासु यो निर्जलेऽपि जलत्रमो जवति सा मृगतृष्णा यथा जलप्राप्तिकलरहिता तद्वद्विफला सुखप्रा-
प्तिसफलवर्जिता अद्वाणां तृष्णा इन्द्रियाणां जोगपिपासा तुदति जीवान् सुखत्रान्त्या व्यथयति । तत्र विविधत्रयत्रीमे
जववने स्वस्थैः कथं स्थेयं ? तस्मिन् विविधानि शारीरमानसिकरोगशोकाजीविकावियोगादिभ्यो जातानि यानि जयानि

त्रासङ्खानि तैर्जीमि ज्ञयानके ज्ञवने संसाराण्ये स्वस्थैर्निराकुलैर्निर्जैरिति यावत् । कथं केनोपायेन स्थेयमसाञ्जिर-
न्यैर्जवस्थजनैः स्यात्तव्यं ? न केनापि, नास्त्येव स उपायो येन सर्वथा जनो निराकुलो ज्ञवेदित्यर्थः ॥ १ ॥

गलत्येका चिन्ता ज्ञवति पुनरन्या तदधिका मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोपात्तरजसः ।
विपज्ञर्तावर्ते ऊटिति पतयालोः प्रतिपदं न जन्तोः संसारे ज्ञवति कथमप्यर्तिविरतिः ॥ २ ॥

व्याख्या-संसारे ऊटिति विपज्ञर्तावर्ते पतयालोर्जन्तोः प्रतिपदमेका चिन्ता गलति पुनरन्या तदधिका ज्ञवति मनो-
वाक्कायेहाविकृतिरतिरोपात्तरजसः कथमप्यर्तिविरतिर्न ज्ञवति तावदस्मिन् संसारे ज्ञाननेत्राचावादन्धस्य ऊटिति शीघ्र-
तयाऽविद्वेन विपन्महाविपत्तिस्तया ऋतः प्रचुरयातनास्थानमिति यावत् ईदृशो गर्तो दुर्लभ्यञ्मिखड्गुसदृशो ज्ञवखड्गु-
स्तस्मिन् विपज्ञर्ते पतयालुः स्वतः पतनशीलस्तस्य पतयालोः जन्तोः संसारिजीवस्य प्रतिपदं कृणे कृणे स्थाने स्थाने ज्ञवे
ज्ञवे चेति यावत् । एका चिन्ता गलति यावदेका पूर्वोत्पन्ना चिन्ता शरीरकुडुंबपालनधनाजनसुखप्राप्त्युपायरूपोऽर्तिर्वि-
चारणेति यावत् गलति किञ्चित् संसते तावत्पुनरन्या नवीना तदधिका तस्याः सकाशादतिप्रभूता ज्ञवति समुत्पद्यते ।
तन्निमित्तप्रवृत्ता या मनोवाक्कायेहा मनोवचनकायानां ईहा विविधाजिज्ञापो विचारश्च, विकृतिस्तेषामेव विकाराः, रतिः
पञ्चविधविषयप्रेम, रोपोऽनिष्टे जाते द्वेषः एतेषां समाहारषण्डे कृते तस्मादशुद्ध्येतोरत्तं गृहीतं रजो रज इव रजः कर्म-
धूलिपुञ्जो येन स तथा तस्य कथमपि केनापि प्रकारेण श्रुतिः सन्तापश्चित्तोद्देगस्तया विरतिर्विरामो विद्वेद इति यावत्
नेति न जायते ज्ञवे जीवः सदैवार्तिपीनितोऽस्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

सहित्वा संतापानशुचिजननीकुक्षिकुहरे ततो जन्म प्राप्य प्रचुरतरकष्टकमहतः ।

सुखाजासैयवित्स्पृशति कथमप्यतिविरतिं जरा तावत्कायं कवलयति मृत्योः सहचरी ॥ ३ ॥

व्याख्या-अशुचिजननीकुक्षिकुहरे संतापान् सहित्वा अशुचिरपवित्रो जनन्या मातुः कुक्षिरुदरं तद्रूपो यः कुहरो गुहाधिवरस्तस्मिन् संतापान् ऋत्सिंहेशान् सहित्वा नवमासपर्यन्तं शुक्त्वा । ततः प्रचुरतरकष्टकमहतो जन्म प्राप्य ततो नवमासानन्तरं प्रचुरतराणि सुबहूनि कष्टानि योनिस्कटादिपीडनप्रकाराणि तेषां क्रमो नियतज्ञान्युपर्युपरि दुःखश्रेणिः तेन हतः प्रहतः जन्म योनितो निर्गमं प्राप्य लब्ध्वा यावत्सुखाजासैः कथमप्यतिविरतिं स्पृशति यावद्यावत्कालान्तरे सुखाजासैः यान्यसुखान्यपि सुखसदृशतया आत्तासन्ते मोहोदयेन प्रतिज्ञासंते ते सुखाजासा जोगासङ्गासैः कथमपि मदता कष्टप्रबन्धेन अतिविरतिं संतापविरामं स्पृशति लज्जते । तावन्मृत्योः सहचरी जरा कार्यं कवलयति तावन्मान-कालविभागे मृत्योर्मरणस्य सहचरी प्राणप्रिया जरा वाञ्छक्यं कायं मनुष्यदेहं कवलयति जदयतीत्यतः संसारिणः संतापविरामः क ? न द्वापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

(उपजातिवृत्तम्)

विभ्रान्तचित्तो वत वंभ्रमीति पक्षीव रुद्रस्तनुपञ्जरेऽङ्गी ।
नुन्नो नियत्याऽतनुकर्मतनुसंदानितः सन्निहितान्तकौतुः ॥ ४ ॥

व्याख्या-वत अङ्गी तनुपञ्जरे पक्षीय रूक्षो नियत्या नुद्योऽतनुकर्मतनुसंदानितः सन्निहितान्तकौतुः विभ्रान्तचित्तो
 वंज्रमीति वतेति खेदे कीदृक् कष्टं वर्तते ? अङ्गी संसारी जीवः तनु शरीरं तस्य तदेव वा पञ्जरमस्थ्यादिपुङ्गलावयव-
 धृन्दं तस्मिन् रूक्षो वेष्टितो जातगतिभङ्गः नियत्याऽदृष्टेन नुद्यः प्रेरितः अतनुकर्मतनुसंदानितः न तनूनि स्वल्पानि
 अतनूनि महान्ति कर्माणि ज्ञानावरणीयादीनि तान्येव तन्तवो ग्राहा जीवजानोग्रंसाः दवरिकासमूहो वेति यावत्,
 तीः संदानितो घञ्जः सन्निहितान्तकौतुः सन्निहितः सदा समीपतरवतीं अन्तद्वो मरणं स एव ओपुर्मार्जारस्तद्भयतो
 विभ्रान्तचित्तो विशेषेण ज्ञातं विद्विष्टं विह्वलीकृतं चित्तं मनो यस्य स तथाभूतः वंज्रमीति अनादिकालतः सर्वस्मिँद्धो-
 केऽतिशयेन पर्यटतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

किञ्चत्कालं पर्यटतीत्याह—

(अनुष्टुप्वृत्तम्)

अतन्तान्पुङ्गलावर्तनन्तानन्तरूपभृत् । अनन्तशो भ्रमत्येव जीवोऽनादिभ्रवार्णवे ॥ ५ ॥
 व्याख्या-जीवोऽनादिभ्रवार्णवेऽनन्तानन्तरूपभृत् अनन्तान् पुङ्गलावर्तान् अनन्तशो भ्रमत्येव, जीवोऽयं संसारी
 प्राणी, अनादिर्न विद्यते आदिः प्रवृत्तेः प्रथमदिवसादिर्यस्य तस्मिन्ननादिभ्रवार्णवे अनन्तसंख्यैर्गुणितोऽन-
 न्तसंख्येयो राशिरनन्तानन्तस्तावत्परिमाणानि रूपाणि नरकपशुनरदेवविकल्पकेन्द्रियाद्याकाराणि तानि विनर्ति धारय-
 तीति यः स तथाविधः सन् अनन्तान् पुङ्गलावर्तान् अनन्ताजिरुत्सर्पीण्यवसर्पिणीजिरुन्मितः काल एकः पुङ्गलावर्त-

स्तेऽनन्ता यस्मिन् परिभ्रमणे तान् पुञ्जलावर्तान् पुञ्जलाः परमाणवस्ते सर्वेऽपि केनचिदेकेन जीवेन औदारिकवैक्रियाह्-
 रकैस्त्रिभिः शरीरैर्गृहीत्या मुक्ता यावता कालेन भ्रवन्ति स पुञ्जलावर्तः पुञ्जलानामावर्तः पूर्वगृहीतानां त्यजनेनोत्तरोत्तर-
 ग्रहणानि पुञ्जलावर्तस्तानन्तान् अनन्तशोऽनन्तानप्यनन्तवारान् भ्रमत्येव पर्यटन्नेवास्ते इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ संसारभ्रावनां गेयपद्याष्टकेन ज्ञावयन्नाह—

कलय संसारमतिदारुणं जन्ममरणादिभ्रयज्जीतरोमोहरिपुणेह सगलग्रहं प्रतिपदं विपदमुपनीत रे, क० ३
 स्वजनतनयादिपरिचयगुणैरिह मुधा बध्यसे मूढ रे । प्रतिपदं नवनवैरनुजैवैः परिवैरसकृदुपगूढ रे, क०
 व्याख्या—रे मूढ स्वजनतनयादिपरिचयगुणैर्मुधा बध्यसे । रेकारोऽधमसंबोधने । रे मूढ रे मूर्खशेखर अधमाधम
 निर्धिचारेति यावत् । क्वचिदन्तेऽपि हे भवेदित्यतो मूढ रे इति पाठः । स्वजनतनयादिपरिचयगुणैः स्वकीया जनाः

स्वजना मातापिताभ्रातृप्रचृतयः तनयाः सुतसुताः आदिग्रहणादासादिविपदचतुष्पदञ्जूसदनधनवस्त्रालङ्कारादयो ग्राह्याः,
 शैः सह ये परिचया नानाविधाः संबन्धाः तर्हेतुका ये गुणाः रागद्वेषमोहोत्पादिताः कर्मबन्धफलरूपा निविरुस्थूलदी-
 र्घरज्जवस्तैः । इह स्लोककालस्थायिनि जन्मनि । मुधा सर्वथा स्वार्थसिद्धेरजावाह्यर्थमेव । बध्यसे संयंत्रितो भ्रवसि मा
 प्रतिबन्धवञ्चो भ्रव । रे जन्ममरणादिभ्रयज्जीत संसारमतिदारुणं कलय रे मूढ जीव जन्म भ्रवान्तरं मरणं प्राणहानिः,
 आदिपदाज्जरा वार्द्धक्यं ग्राह्यं तेभ्यो भ्रयानि जीतयस्तैर्जीतस्त्रसस्तत्संबोधनं रे जन्ममरणादिभ्रयज्जीत । संसारः चतुर्ग-
 तिपरिभ्रमणात्मकं भ्रवस्वरूपं सोऽतिदारुणोऽतिशयेन भ्रयानको वर्ततेऽतस्तं कलय ज्ञानदृष्ट्या विलोकय, विलोकय

तस्मान्निस्ताराय प्रयतो जवे । यत इह जवे । मोहरिपुणा मोहनीयज्ञानावरणोदयशत्रुणा । सगलग्रहं संसारिजीवानां गलहस्तिकाप्रदानसहितं । प्रतिपदं द्वाणे सर्वत्र । त्रिपदं विपत्तिं कष्टत्रं । उपनीतं त्वया सह प्रापितं । प्रतिपदं स्थाने स्थाने जवे जवे । नवनैवरपूर्वः । अनुजवैः शुभाशुभकर्मफलचोर्गैः । परिजवैः परिजवा महातिरस्कारपूर्विकाः कदर्थनास्तरसकृत् पुनः पुनः उपगूढं समाहितं व्याप्तमिति यावदित्यर्थः ॥ १-२ ॥

घटयसि क्वचन मदमुद्वतेः क्वचिदहो हीनतादीन रोप्रतिजवं रूपमपरापरं बहसि वत कर्मणाधीन रे, क० व्याख्या-अहो हे चेतन महदाश्चर्यं वर्तते, यत्त्वं कर्मवशातः क्वचन कस्मिंश्चिद्भवे काले क्षेत्रे वा । मदसमुद्वतेः मदा जातिकुलधौवनादिप्राप्तिवशात्समुत्पन्ना गर्वप्रकारास्तेऽन्यः समुद्भूता या समुद्भूतिः स्वप्रकर्षतावती बुद्धिस्तस्याः सकाशाद्द्वतेस्तुल्यं घटयसि प्रवर्तयसि । क्वचिद्धीनतादीन रे क्वचित् कस्मिंश्चिज्जन्मनि हीनतादीनोऽशुभकर्मोदयेन जातिकुलबलादि हीनप्राप्तयेन दीनजायेन दुःखितत्वं जजसि । वत कष्टं । त्वं संसारे कर्माधीनः प्रतिजवमपरापरं रूपं बहसि कर्माधीनो ज्ञानावरणीयादिकर्मचिरायत्तीकृतः प्रतिजवं जवे जवे अपरापरं जिज्ञं जिज्ञं पूर्वपूर्वरूपादन्यदन्यदिति यावत् । रूपं वर्णाकारस्वजावनटनं बहसि प्राप्तोपि लजसे इत्युक्तप्रकारेण विभ्रवनां लजसे तथापि जवान्नोद्विजसेऽतः किमधिककथनेनेत्यर्थः ३ ॥ जातु शैशवदशापरवशो जातु तारुण्यमदमत्त रे । जातु दुर्जयजराजर्जरो जातु पितृपतिकरायत्त रे, क० ॥ ४ ॥

व्याख्या-हे आत्मन् त्वं जवे जवान्तरे यत्परावर्तनं लजसे तत्तु दूरे तिष्ठतु यत्त्वमेकस्मिन्नेव जन्मनि परावर्तनं कर्मवशो लजसे तत्तु चिन्तय । जातु कदाचित् शैशवदशापरवशाः शिशुः स्तनपायी बालः तन्नावः कर्म वा शैशवं तस्य

दशा तद्रूपा अथस्या तस्या वशोऽधीनः पुरीषमथनादिविभ्रवनां यासि । जातु तत्रैव त्रवे कदाचित् । तारुण्यमदमत्त रे
 तारुण्यं यौवनवयस उदयस्तेन हेतुना मदमत्तो बलरूपकामोदयादिमदेन गर्वेण मत्तः गर्वान्धो त्रवसि । जातु तत्रैव
 जन्मनि कदाचिद्वार्ष्णेयैः दुर्जयजराजर्जरः दुःखेन जेया या जरा बलादिहानिस्तथा जर्जरः सर्वाङ्गजीर्णत्वं गतः सन् परा-
 प्रयसे । जातु कदाचित्तत्रैव चरमावस्थायां । पितृपतिकरायत्त रे अन्तकहस्ते प्राप्तः सन् सर्वं हित्वा त्रवान्तरं यासीति
 त्रवात् किं नो विजसे धिक् त्वामित्यर्थः ॥ ४ ॥

पुनरपि त्रवेऽसमञ्जसं त्रवति तच्चिन्तयेत्याह—

त्रजति तनयोऽपि ननु जनकतां तनयतां त्रजति पुनरेष रे ।

त्रावय न्विकृतिमिति त्रवगतेस्त्रयजतमां नृत्रवशुत्रशेष रे, क० ॥ ५ ॥

व्याख्या—ननु तनयोऽपि जनकतां त्रजति । एष पुनस्तनयतां त्रजति । इति त्रवगतेर्विकृतिं त्रावयन् त्यजतमां नृत्र-
 यशुत्रशेष रे, नन्विति कोमलामंत्रणे हे मन्दमतिचेतन संसारे पूर्वं य इति शेषः, तनयोऽपि पुत्रोऽपि सन् स जनकतां
 पितृत्वं त्रजति गच्छति प्राप्नोतीति यावत् । तापसश्चेष्टिराहुकपुत्रयोरिव । एष पुनर्जनकस्तु तनयतां पुत्रत्वं त्रजति त्रजते
 तयोरिव । इत्येवंरूपां त्रवगतेः संसारवर्तनायाः विकृतिं विपर्यासस्वप्नावं त्रावयन् हृदये विचारयन् त्यजतमां यथा पुन-
 रत्रागमनं न स्यात्तथा प्रकर्षेण त्रवहेतून् परिहर । अद्यापि तव नृत्रवशुत्रशेषः नृत्रवो नरजन्म तस्य शुत्रं पुण्यकर्म तस्य
 शेषः कियानंशोऽस्तीत्यतः प्रयत्नं कुर्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

यत्र दुःखार्तिगदद्वयलवेरनुदिनं दह्यसे जीव रे । हन्त तत्रैव रज्यसि चिरं मोहमदिरामदक्षीव रे, क०॥६॥
 व्याख्या-रं जीव यत्र दुःखार्तिगदद्वयलवेरनुदिनं दह्यसे हन्त रे मोहमदिरामदक्षीव तत्रैव चिरं रज्यसे रे निर्विचार
 रे जीव किं न बुध्यसे यत्र संसारे विषयादिके च त्वं दुःखार्तिगदद्वयलवैः दुःखानि दुर्गतिदुर्लभाजीविकारोगशोकप्रज-
 यानि कष्टानि श्रुतयश्चिन्तासंतापोद्भूता मनस उच्चाटविशेषाः गदाः कुष्ठजगंदरसन्निपाताद्मह रोगास्त एव त्राससंता-
 पकारित्येन दयलया द्वाग्निस्फुल्लिह्नास्तेः श्रुतुदिनं प्रतिदिवसं संततं दह्यसे दग्धमनोवाफायो जयसि । हन्तेति खेदे रे
 मोहमदिरामदक्षीव रे मोहमदिरामत्तनष्टबुद्धे तत्रैव प्रोक्तस्वरूपे जवे विषये च चिरं वर्षशतादिपर्यन्तं रज्यसे रञ्जितस-
 क्त्वात्मप्रदेशीः प्रमुदितो जयसि, परंतु स्वहिताय नोचछसीत्यर्थः ॥ ६ ॥

दर्शयन् किमपि सुखवैजयं संहरंस्तदथ सहसैव रे । विप्रलंजयति शिशुमिव जनं कालवटुकोऽयमत्रैव रे, क०
 व्याख्या-अयं कालवटुको जनं किमपि सुखवैजयं दर्शयन् अथ सहसैव तत्संहरन् अत्रैव शिशुमिव विप्रलंजयति,
 अयं मर्यादोकप्रसिद्धः कालोऽहोरात्रादिवर्तनारूपः स एव बटुकः मार्गघातिग्रन्थिष्ठेदको वा तस्करो जिदुको वा । जनं
 निर्धिवेकिसुखानिलापिलोकं प्रति । किमपि यत्किञ्चित्सुखरूपं सुखवैजयं सुखं संकष्टकष्टिपतखीपुत्रविषयधनादिप्रेम्णा
 सातादितुद्धिः वैजयं संपत्पन्थिराराज्यैश्वर्यादि तयोः समाहारघन्धे कृते । तदर्शयन् चर्मदशा ग्राह्यन् । अथ दर्शनाद-
 नन्तरं सहसैव तत्संहरन् सहसाऽऽस्मादेकहेलया तत्पूर्वदर्शितसुखवैजयं संहरन्नविद्यमानमदृश्यं कुर्वन् अत्रैव विद्यमान-

जन्मन्येव तर्हि ज्ञवान्तरे तु किमुच्यतेऽतः शिशुमिव पांसुरमण्णरतिवालकवदविवेकिजनं विप्रलंजयति सहजपरमसुखप्रा-
प्तिविधातेन विप्रतारयति श्रुषो गुणुर्पटिकाखंफलोन्नेन चिन्तामणिभिर्निष्पन्नां रत्नमालां मा जहाहीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ संसारज्जावनामुपसंहरद्गुरुपदिशति-

सकलसंसारज्जयज्ञेदकं जिनवचो मनसि निवधान रे ।

विनय परिणमय निःश्रेयसं विहितशमरससुधापान रे, कण ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये संसारज्जावनाविज्ञावनो नाम तृतीयः प्रकाशः ॥

व्याख्या-हे विनय सकलसंसारज्जयज्ञेदकं जिनवचो मनसि निवधान रे, हे विनय हे निर्वृतिकामिन् सकलज्जयज्ञेदकं
सकलानि समग्राणि सप्तविधानि ज्ञयानीहलोकक्रीत्यादीनि तानि ज्ञेदयति विनाशयति यत्तत्तथाविधं जिनवचः रागवे-
पमोद्भजेतारो जिनास्तेषां वच उपदेशस्तत् । मनसि हृदये निवधान सम्यग्विचारतया धारय । तथा विहितशमरससुधा-
पान निःश्रेयसं परिणमय विहितं कृतं शमरसो वैराग्यादिमयरतिज्ञावः स एवाजराभरकारी सुधामृतं तस्याः पानं येन
स तत्संबुद्धौ रे विहितशमरससुधापान एवं ज्ञूतः सन् निःश्रेयसं मोक्षं कल्याणं परिणमय तन्मयो ज्ञेयत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतपागह्वीयसंविद्वशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थतिलकमुनिश्रीबुद्धिवि-
जयचरणयुगसेविना पंक्तिगंज्जीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां ज्ञेयज्ञावनाविज्ञावनो नाम तृतीयः
प्रकाशः समजनि ॥

॥ चतुर्थः प्रकाशः ॥

अन्तरजवचावना प्रोक्ता । ज्ञवे तु जीव एकाक्येव ब्रमतीत्यनेन संबन्धेनायातामेकत्वचावनां विजावयन्नाह ।
तत्रायं प्रथमः श्लोकः—

(स्वागतावृत्तम्)

एक एव जगवानयमात्मा ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः । सर्वमन्यदुपकल्पितमेतद्व्याकुलीकरणमेव ममत्वम् । १ ।

व्याख्या—अयं ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्ग आत्मा जगदानेक एव अयं यो ज्ञानादिस्वगुणैः सर्वस्यापि स्वानुभवप्रत्यक्षोऽस्ति । ज्ञानं विशेषग्राही बोधः, दर्शनं सामान्यग्राही बोधः, तयोस्तरंगस्तिर्यगूर्ध्वाधोदिग्गतज्ञेयज्ञासकह्योलास्तैः सरंगः सदा विलासी सदा ज्ञानदर्शनविलासवानिति यावत् । आत्मा जीवो जगवान् स्वकीयस्य सुखदुःखबन्धमोक्षादेः कर्तृजोक्तृनिष्ठापनादिसर्वशक्तिमत्त्वेन प्रभुः एक एव एकाक्येव जन्मादिप्रापणे सुखादिजोगेऽसहाय एवानादितो वर्तते । अन्यदात्मव्यतिरिक्तं सर्वं सचेतनाचेतनं समग्रं एतत्सर्वजनदृश्यमानं यन्ममत्वं मदीयत्वं वर्तते । तत्सर्वं चेतनस्य उपकल्पितं स्वकृतकर्मसंबन्धेन कृतं न परमार्थेन स्वकीयं । व्याकुलीकरणमेव स्वात्मनिज्ञेषु मदीयत्वधीरात्मनो रागादिसंपादनेन व्याकुलीकरणं न व्याकुला अन्व्याकुलाः स्वभावस्वस्था अव्याकुला व्याकुला यथा कृता जवन्तीति व्याकुलीकरणमेवैकं जानीहीत्यर्थः ॥ १ ॥

उक्तार्थमेव विशदयन्नाह—

(प्रबोधतावृत्तत्रयम्)

अबुधैः परज्ञानलालसालसदज्ञानदशावशात्प्रज्ञाः स्वकीयता विषयावेशवशाद्भिः कल्प्यते र
व्याख्या—हा महदुःखमेतद्विलोक्यतां परज्ञानलालसालसदज्ञानदशावशात्प्रज्ञाः विषयावेशव-
शात् स्वकीयता कल्प्यते, परज्ञानलालसा परेऽस्वात्मच्युता प्रज्ञा इति यावत् ये ज्ञावा जीवाजीवरूपपदार्थास्तेषु या
लालसाऽतिशायिनी स्पृहा तथाऽऽलसंती समन्तादीनां याऽज्ञानदशा निर्विचाराऽबोधपरिणतिस्तस्या वश आयत्तीच्युत
आत्मा जीवो येषां तैः । हि निश्चयेन अबुधैरज्ञातात्मस्वरूपैरेव । परवस्तुषु स्वात्मभिन्नपदार्थेषु अपि विषयावेशात् पञ्च-
विषयप्रेमाभिः संक्रमात् । स्वकीयता अस्मदीया एवैते धनसदनखीपुत्रादय इत्येवं कल्प्यते स्वहृदये मन्यते न तु स्वस्यै-
कत्वं कल्पयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

विपक्षेण बोधयति—

कृतिनां दयितेति चिन्तनं परदारेषु यथा विपत्तये । विविधार्तिजयावहं तथा परज्ञानेषु ममत्वज्ञानम् ॥ ३ ॥
व्याख्या—कृतिनां कृतिनः पंडिता यथार्थवस्तुतत्त्वज्ञातारः पुरुषा इति यावत् तेषां तु । यथा येन प्रकारेण सर्वलो-
कानां परदारेषु दयितेति चिन्तनं विपत्तये परेषां स्वव्यतिरिक्तगणां दाराः प्रमदाः परदारास्तासु दयिता इयं मम बह-
न्नाऽस्ति इत्येवंप्रकारेण ममत्वचिन्तनं हृदयेनापि व्यासक्तिधारणं दूरेऽस्तु वचसा कायेन चासक्तिः । तदपि तेषां विपत्तये

इन्द्रपादरूपानामिन्द्रादिसंहराजदंरुधनापहास्त्राणघाताद्यापस्यै जायते । तथा तेनैव प्रकारेण विदुषा परजावेषु स्वात्म-
निर्गेषु मर्षेतनाचेतनपदार्थेषु ममत्वज्ञायनं मदीयत्वबुद्ध्यनधारणं विधिधातिवहं विविधा अनेकप्रकारा अर्तयो यातनाः
कदर्थना इति यावत् तासां बहं प्रापकं जन्मजरामरणछुर्गतिपातादिवृद्ध्ये दृश्यतेऽतः परेषु ममत्वं निवार्यमेवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

श्लोकप्रकारेण ममत्वविपाकं प्रदर्श्य दितप्रवृत्तिं शिक्षयति—

अधुना परजावसंवृत्तिं हर चेतः परितोऽवगुंठितम् ।

क्षणमात्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः स्पृशन्तु माम् ॥ ४ ॥

व्याख्या—हे चेतः हे प्राणिन् हे मानस वेति । अधुना संप्रति कर्मनृपप्रदत्तावकाशे नरजवार्यक्षेत्रोत्तमजातिकुला-
द्विप्राप्तिरूपे । परितोऽवगुंठितं परि सर्वतो दिग्बिदिग्न्योऽवगुंठितं कर्मपुञ्जरागादिपरिणमैराह्लादितं परजावसंवृत्तिमु-
त्तरूपां परजाप्रकृतां परिवेषनवरंन्किं हर दूरं परिहर । एक एवास्मीति लक्ष्ये कुरु । येन आत्मविचारचन्दनद्रुमवा-
तोर्मिरसाः क्षणं मां स्पृशन्तु आत्मनो जीवस्वरूपस्य ये विचाराः सर्वथाऽसङ्गित्वज्ञानदर्शनमयैकत्वाविनाशित्वादिवि-
मर्शाः त एव चन्दनद्रुमाः श्रीलंकरुद्रास्तेज्यः समुत्पन्ना ये वातोर्मयः सरससुगन्धशीतस्पर्शा वायुकक्षोत्रास्तज्ञान्या ये
रसा आत्मस्वरूपविषया रत्यास्वादरूपज्ञानतरङ्गाः क्षणं तद्रूपोत्सव आह्लादः स्वल्पकारूपं स्पृशन्तु प्राप्ता
जयन्तित्यर्थः ॥ ४ ॥

(अनुष्टुप्चत्तम्)

एकतां समतोपेतामेनामात्मन् विज्ञावय । लजस्व परमानन्दसंपदं नमिराजवत् ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् हे प्राणिन् एनामन्तरोक्तस्वरूपां समतोपेतां समता सर्वेषु न्यूनाधिकगुणेषु सुकामुक्तेष्वात्म-
स्वरूपैकरूपपूर्णतुष्टयता तयोपेता सहिता तां । एवंविधामेकतां आत्माऽनादित एक एव न केनापि ज्ञार्यापुत्रादिभिः
संयुक्तोऽस्तीत्येवं स्वस्यैकत्वं ज्ञावय चेतसा निर्धारय । तथानिर्धारणात् नमिराजवत् परमानन्दसंपदं लजस्व । नमिराजा
मिश्रिवाधिप उत्तराध्ययनसूत्रप्रसिद्धः । स यथैकत्वज्ञावनया सिद्धस्तद्वत्त्वमपि परमानन्दसंपदंः सर्वप्रकर्षी सहजसुखपूर्णा
मोक्षलक्ष्मी लजस्व प्राप्तो ज्ञवेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याष्टकैकतां ज्ञावयन्नाह—

विनय चिन्तय वस्तुतत्त्वं जगति निजमिह कस्य किम् ।

ज्वति मतिरिति यस्य हृदये डुरितमुदयति तस्य किम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे विनय हे निर्घन्ध वस्तुतत्त्वं चिन्तय वस्तुत्रैक आत्मैवास्ति तस्य तत्त्वं पारमार्थिकस्वरूपं नैरञ्जनस-
त्तां तच्चिन्तय निश्चलैकाग्रमनसा ध्यायस्व इह जगति कस्य किं निजं ज्वति तन्त्रेह त्रिभुवनेऽनन्तसंख्येये जीवगणे
जगति विश्वमध्ये कस्य किं नामकस्य देवदत्तादेरेकस्यापि किमिति केनाग्निधानेनोद्धापनीयं वस्तु निजं स्वकीयं ज्वति

गियते ? न कस्यापि किमपि निजमस्ति । यस्य हृदये मनसि । इति प्रोक्तप्रकारविचारवती मतिर्बुद्धिर्वर्तते तस्य तथावि-
 शानयतः । किमिति प्रश्नार्थं । नो प्रबन्ध ब्रूहि तस्य दुरितं दौर्भाग्योपह्ववदुर्गतिदुःखादिकं उदयति प्रकटं प्रवति ? न
 इरितोदयसंज्ञयोऽस्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

एक उत्पद्यते तनुमानेक एव विपद्यते । एक एव हि कर्म चिनुते सैककः फलमश्नुते, वि० ॥ २ ॥
 व्याख्या—हे आत्मन् त्वमनेकसंबन्धान् व्यर्थमेव कष्टपयसि ते च विषयदरविन्ववत्त्वयि न सन्ति । कुत एतज्ज्ञायते ?
 हि यत्तलनुमान् कर्मणापेक्षया सदैव सशरीरोऽपि संसारी जीवो प्रवान्तरादागत्य एक उत्पद्यते एकः पुत्रादिसदृचारि-
 निरहितोऽद्वितीय एव उत्पद्यते जननीकुट्टावतरणजन्मप्रापको दृश्यतेऽत एक एवाद्वितीय एव विपद्यते प्राप्तजन्मतो
 यिनश्यन् दृश्यते, न कोऽपि सहानुगञ्जन् विलोक्यतेऽतोऽपि । तथा एक एव कर्म चिनुते एकोऽद्वितीय एव कर्माणि
 चुन्नागुञ्जानि ज्ञानावरणीयादीनि चिनुते वप्नोति न तु त्यक्तकृतैस्तरन्धः कश्चिदतोऽपि । तथा स कर्मणां कर्ता तनुमान्
 फलं कर्मविपाकोद्भूतसुखदुःखरूपं एकक एक एव कर्तव्य अश्नोति प्राप्नोतीत्यत एक एवेति ज्ञेयमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ ममत्वदोषेणैव जीवस्याधोगतिर्गुणहानिश्च न्वतीत्याह—

यस्य यावान् परपरिग्रहो विविधममतावीवधः जलधिविनिहितपोतयुक्त्या पतति तावदसावधः, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—यस्य सर्वोऽप्यर्त्ता सर्वत्रैक एवास्तीति भावाद्भस्य यावान् विविधममतापरिग्रहः यावान् यत्परिमाणः शत-
 सदृशादिसंख्यारूप इत्यर्थः । विविधममता विचित्रा विधाः प्रकारा यस्याः सा तथा रूपा ममता मातृपितृभार्यापुत्रधनस-

दनादिषु मदीयत्वबुद्धिरूपमत्वज्ञायः परिग्रहः स्वीकारस्तद्रूपो वीवधः कष्टपापकर्मारंजज्ञारवान् असौ जलधिविनिहि-
 तपोतयुक्त्या तावदधः पतति असौ प्रोकलक्षणे आत्मैकत्वाक्षमत्ववान् जलधिः समुद्रस्तस्मिन् विनिहितस्तंशुलादि-
 ज्ञारचृत्संस्थापितः पोटः प्रवहणं तस्य या युक्तिर्जलनिमग्नचवने घटना तथा तावत्तत्परिमाणरूपेण अधो गुणराशिशि-
 खरात् दुर्गतिगते पतति निमग्नो जवति । अस्यायं ज्ञावार्थः—यस्मिन् पोते दशकुञ्जोन्मितज्ञारः समारोपितो जवति
 तदा पोत एकहस्तजले निमग्नो जवति, यस्मिंस्तु शतकुञ्जोन्मितः स विहस्तादिः, यस्मिंस्त्रिशतकुञ्जज्ञारः स त्रिहस्तमितो
 निमज्जति, तथैव यो यावान्ममताप्रकारस्वीकारवान् स तत्परिमाणोन्नतगुणराशिशिखरात् दुर्गतिगते च तावदधः
 पततीत्यर्थः ॥ ३ ॥

स्वस्वज्ञावं मद्यमुदितो शुवि विबुष्य विचेष्टते । दृश्यतां परज्ञावविघटनात्पतति विबुवति जृञ्जते, वि० ॥ ४ ॥
 व्याख्या—यथेत्यध्याहार्यं । यथा मद्यमुदितः स्वस्वज्ञावं विबुष्य शुवि विचेष्टते यथा येन प्रकारेण मद्यमुदितो माद्य-
 लुन्मतो जयत्यनेनेति मद्यं मदिरा तेन मुदित उन्मादेनैव हर्षितो यः स शुवि मनुष्यलोकैस्वज्ञावं मदावेशाज्ञाववान् सह-
 जव्यवहारं विबुष्य मदात्रेशाद्विस्मार्थं विनाइयेति यावत् विचेष्टते विरूपां विपर्यस्तां वा चेष्टां गानहसननर्तनगालिप्रदा-
 नादिक्रियां कुरुते । सा चेष्टा दृश्यतां नेत्रयुगलमुद्गृह्याद्य विलोकयतां । मद्यपी परज्ञावविघटनात् परज्ञावः स्वज्ञावा-
 दन्यो मदज्ञावस्तस्य यत् विविधं घटनमनुचितकर्तव्यरचनं तस्मात्पतति रथ्यादिमार्गेष्वसावधानः विबुवति मद्यजन्यहृ-
 दयदाहवशांन्मत्स्यवदितस्तत उवर्तनं करोति । विजृञ्जते विद्विष्टहस्तपादो मुखविवरं विकान्श्य शून्यचित्तो जवति ।

तथैव विधिपममतास्वीकारवान् स्वप्नापरिणतिं विदुष्य दुर्गन्धलाद्यादिच्युतकार्यापुत्रवदनसुंवननादिकं विचेष्टते । इह पर-
 लोके च नानाकष्टसागरे पतति । दुर्गतिदुःखपीभितो जवाह्नये उघर्तनं लक्षते । नष्टविवेकत्वेन धनपुत्रादिनिमित्तमार्तः
 शून्यो जनतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

परत्रायं गतो विरूप एव जवतीति दर्शयन्नाह—

पश्य काश्चनमितरपुञ्जलमिद्वितमश्चति कां दशाम् । केवलस्य तु तस्य रूपं विदितमेव जवाह्नशाम्, वि०॥५॥
 व्याख्या—इतरपुञ्जलमिद्वितं काश्चनं कां दशां अश्चति पश्य इतरे काश्चनजिन्नताद्यादिरूपाः पुञ्जला अनन्ताणुकमय-
 द्रव्यादेशास्ते मिद्विता मिश्रीचूला यस्मिन् तदितरपुञ्जलमिद्वितं काश्चनं स्वर्णं कामवचनीयां दशां हीनस्वरूपावस्थां
 अश्चति प्राप्नोतीति पश्य विद्वोक्य । तथैव सद्विज्ञानस्वरूपमयं चिद्रूपं काश्चनं एकत्वज्ञानविरहितं ममतादिपरत्राय-
 मिद्वितं दुर्गत्यादिहीनतां प्राप्नोति, नान्यथा । केवलस्य तस्य रूपं तु जवाह्नशां विदितमेव केवलस्य परसंयोगवर्जितस्य
 तस्य रूपं काश्चनस्य रूपं तु पुनस्तस्य सर्वसंयोगविमुक्तस्यात्मनः स्वरूपं जवाह्नशां जवसुह्यप्राज्ञानां विदितमेव सप्रकाश-
 मार्दवगुरुद्विग्भंगत्वादिमयं ज्ञातमेव वर्ततेऽतो नोच्यत इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ मन्यकार उपनयरूपेण स्पष्टयन्नाह—

एवमारत्मनि कर्मवशतो जघ्नति रूपमनेकधा । कर्ममद्वरहिते तु जगवति जासते काश्चनविधा, वि० ॥ ६ ॥
 व्याख्या—एवमारत्मनि कर्मवशतोऽनेकधा रूपं जवति एवममुनाऽन्यथातुमिश्रितकाश्चनानेकरूपतान्यायेन आत्मनि

धेतनधिपये कर्मवशतः सदा सर्वत्रैकरूपाकारेऽपि सति शुभ्राशुभ्रकर्मोदयवशादेव अनेकधा सूक्ष्मावाटरसुखिदुःखिविष-
 न्मूर्तादिविचित्रप्रकारं रूपमाकारो जगति जायते न तु स्वप्नावेनेति जानीहि । तु पुनः कर्ममखरहिते जगवति काञ्चन-
 विधा ज्ञासते कर्ममखरहिते शुभ्राशुभ्रसकलकर्मसंबन्धाभिर्मुक्ते जगवति सिद्धपरमात्मनि काञ्चनविधा शुद्धैकप्रकाशान-
 न्दरूपता ज्ञासते पूर्णब्रह्मसंपन्निर्दीप्यतेऽत एकैकत्वं ज्ञावनीयमित्यर्थः ॥ ६ ॥

ग्रन्थकारः स्वयं प्रार्थनां कुर्वन्नाह—

ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः परमेश्वरः । एक एवानुभवसदने स रमतामविनश्वरः, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—सोऽविनश्वरः परमेश्वरो ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृत एक एवानुभवसदने रमतां, सोऽनन्तरोक्तस्वरूपः ।
 कीदृशः ? अविनश्वरोऽविनशनशीलः परमेश्वरः परमश्चासावीश्वरश्चेति सर्वेपामितरपूजनीयानां पूज्यध्येयस्मरणीयसक-
 खेष्टसाधकप्रजावमयन्नक्तिस्वज्ञावत्वादिति ज्ञायः । ज्ञानदर्शनचरणपर्यायपरिवृतः ज्ञानं विश्वविश्ववस्तुराशिसर्वनेदावजा-
 सिधिशेषवोधो दर्शनं सर्वपदार्थसार्थध्रौव्यरूपसमस्वज्ञावदर्शिसामान्यवोधः चरणं, सकलात्मप्रदेशानां सर्वकालाचलनि-
 श्चलत्वरूपस्थैर्यवृत्तिः, छन्दे कृते तेषां ये पर्यायाः समयादिनेदेनोपयोगादिवर्तनप्रकाराः स्वस्वशक्तिरंशा अतीतज्ञाप्रस्थि-
 कप्रकाराश्च तैः परिवृतो व्याप्तः समग्रश्च एक एव अन्यं विहाय स एव । मेऽनुभवसदने ज्ञानस्वज्ञावभवने बोधलक्ष्य-
 इति यावत् । रमतां सदैव रममाणो दृश्यमानोऽस्त्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथोपसंहरति—

रुचिरसमतामृतरसं द्रुणमुदितमास्वादय मुदा ।

विनय विपयातीतसुखरसरतिरुदञ्चतु ते सदा, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये एकत्वजावनाविजावनो नाम चतुर्थः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय हे सहजनिर्वृतिरुचे रुचिरसमतामृतरसं उदितं मुदा द्रुणमास्वादय यो रुचिरो मधुरो मनोहरः सन् सदा प्रीतिसंपादकः समता प्रोकरूपा सेवामृतं सर्वकर्मरोगहरसुधा तद्रूपो रस आत्मरतिस्वादिष्टता तं, रुचिरश्चासौ समतामृतरसश्चेति समासः । उदितमुज्जतमचिन्तितमेवाविर्भूतमिति यावत् तं । मुदाऽपूर्वलाजेन हर्षितो भूत्वा द्रुणं स्वल्प-
कालमपि । आस्वादय आ ईषदीपदपि स्त्रिय । तेनास्वादानेन ते तवात्मनः सदा सततं विपयातीतसुखरसरतिरुदञ्चतु
विपयेच्योऽतिफ्रान्तं यत्सुखमानन्दस्तस्य यो रसः स्वादस्तस्मिन् या रतिः प्रीतिः सा उदञ्चतु वृद्धिं गञ्जित्वित्यर्थः ॥ ८ ॥

इति श्रीतपागङ्गीयसंनिघ्नशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धिविज-
यचरणयुगसेविना पंक्तिगंजीरविजयगणिना विरचितायां शान्तसुधारसटीकायामेकत्वजावनाविजावनो नाम चतुर्थः
प्रकाशः समजनि ॥

॥ पञ्चमः प्रकाशः ॥

चतुर्थप्रकाश एकत्वजावना जाविता । स्वसैकत्वे च ज्ञाते सति सर्वस्मिन् परपदार्थेऽन्यत्वज्ञानं जायतेऽतः पञ्चम-
प्रकाशेऽन्यत्वजावनां विजावयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्यार्थं प्रथमः श्लोकः—

(उपजातिवृत्तम्)

परः प्रविष्टः कुरुते विनाशं लोकोक्तिरेषा न मृपेति मन्ये ।

निर्विश्य कर्माणुञ्जिरस्य किं किं ज्ञानात्मनो नो समपादि कष्टम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—परः स्वस्मादन्यः स्वरूपेण जाल्या च त्रिन्न इति यावत् । प्रविष्टः स्वशरीरगृहादिषु लब्धप्रवेशः । विनाशं
शरीरधनरुष्यादिसंहरणान्युपद्रवमेव कुरुते । एषाऽनन्तरदर्शिता लोकोक्तिः साधारणजनवचनोद्धापोऽपि न मृपाऽसत्या
नास्तीति अहं मन्ये मद्गृहणो जनो निश्चिनोति, तर्हि सर्वशोच्यो न कथञ्चनाप्यन्यथेत्यतो निर्धारयामि कर्माणुञ्जिर्नि-
र्विष्यास्य ज्ञानात्मनः किं किं कष्टं नो समपादि कर्माणुञ्जिः कर्मणो ज्ञानावरणीयादेरण्वोऽनन्तपरमाणुनिष्पन्नाः स्कन्धास्तैः
निर्विश्य नितरां सर्वोत्तमप्रदेशेषु प्रवेशं कृत्वाऽस्य स्वानुभवप्रत्यक्षस्य ज्ञानिनः स्वसुखदुःखादिज्ञातुर्ज्ञानस्वरूपस्य वाल्मनो
मम चेतनस्य सर्वसंसारिजीवस्य च किं किं कतमं कष्टं दुःखं नो समपादि नो प्रापितं, यन्न प्रापितं तत्कष्टमपि
नास्ति लोकेऽतः परस्मादविसृष्टो ज्ञेयर्थः ॥ ३ ॥

अथ परस्मिन्नन्यत्वानवबोधोधात्स्वं विस्मृत्य परार्थं खिद्यते इत्युपदिशति—

(स्वागतावृत्तम्)

खिद्यसे ननु किमन्यकर्थातः सर्वदैव ममतापरतंत्रः ।

चिन्तयस्यनुपमान्कथमात्मद्वारमनो गुणमणीन्न कदापि ॥ २ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं ममतापरतंत्रः सर्वदैवान्यकर्थातः ननु किं खिद्यसे ? ममता या परतंत्रता अहमेपां पात्रक एते मे पाट्या अयं मे प्रचुरित्यादिरूपा परार्थीनता तथा परतंत्रः परवशः सन् । सर्वदैव सर्वकालमदर्निशं । अन्यकर्थातः अन्येषां स्वात्मचिन्तनां कथा तन्नोजनादिसंपादनचिन्ता तयार्तः पीडितः । नन्विति मुग्धसंबोधने । रे अहं स्वयमेव स्वस्य पारवश्यमुत्पाद्य कष्टापतनावसरे किं खिद्यसे कस्मात् त्वं खेदयसि स्वकृतपारवश्यं शुंदन । तथाऽन्यत्याहः सन् अनुपमान् आत्मनो गुणमणीन् कथं कदापि न चिन्तयसि ? अनुपमान् सर्वैष्टसंपादकत्वेन चिन्तामणिकामयदकल्पवृक्षादिसर्वोपमातीतान् आत्मनो जीवस्य ये गुणा अनन्तज्ञानदर्शनमयसर्वसंबन्धरहितनैरुन्यसत्तादिस्वस्वप्नावास्त एव सर्वोत्तमत्वेन मणयो रत्नानि तान् कथं कस्मात्प्रमादादिदोषात् कदापि सावकांशशयनप्रोजनाद्यवसरेऽपि न चिन्तयसि एतेऽन्ये अहमन्योऽस्मीति हृदि निधाय तान्न ध्यायसीति न जाने का तवेह्यवर्तत इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ विशेषेणान्यत्वं जावयसि—

(शार्दूलविक्रीणितं वृत्तद्वयम्)

यस्मै त्वं यतसे विन्नेपि च यतो यत्रानिशं मोदसे यद्यद्योचसि यद्यद्विद्वसि त्वदा यत्प्राप्य पेप्रीयसे ।
स्निग्धो येषु निजस्वजावममलं निर्दोष्य लालप्यसे तत्सर्वं परकीयमेव जगवन्नारमद्व किञ्चित्तव ॥ ३ ॥
व्याख्या—हे आत्मन् हृदा चेतसा विद्वोक्य । किमित्याह—हृदेति सर्वत्र संबन्धनीयं, यस्मै धनकुडुंबशरीरादिकृते
त्वं देवदत्तादिः हृदाकृतेन सहितः यतसे प्रकटप्रौढोद्यमपरो वर्तसे । च पुनः । यतः शत्रुसिंहसर्पचौरादिभ्यः शरीरध-
नादिनाशात् विन्नेपि जययान् जवसि तद्वरीरादि । तथा यत्र स्त्रीधनपुत्रादिके अनिसं सदा निरन्तरं मोदसे सान-
न्दोऽसि तत् । तथा यत् पुरानष्टयजनधनादि शोचसि संतप्तचित्तः पश्चात्तापपरो जवसि । तथा यत् इद्वसि सुखपु-
त्रादिकं । यत्प्राप्य हृदा पेप्रीयसे यज्जग्यजूजासत्कारादिकं प्राप्य लब्ध्वा हृदा मनसा पेप्रीयसेऽतिशयेन प्रेमवशो जवसि ।
येषु ब्रह्मांडंकारसदनोत्सवलात्तादिषु प्राप्तेषु दृष्टेषु सत्सु स्निग्धः प्रेमरागरञ्जितो ब्रह्मा अमलं स्वहृत्समणिवन्निर्मलं निज-
स्वजापं सहजां परिणतिं निर्दोष्य नितरामुषम्य परित्यज्येति यावत् । लालप्यसे यथा तथा यद्वा तद्वा प्रलापान्
करोषि । जगवन्नात्मन् हे जगवन् ज्ञानवैराग्यादिमन्नात्मन् तत्सर्वं तत्पूर्वोक्तं सर्वं निःशेषं समग्रं परकीयमेव परमाण्वादि-
पुञ्जसंबन्धेय तज्जान्यत्वात् यद्वाऽन्यत्वात् तव चेतनस्य तेज्योऽन्यस्य न किञ्चित् परमाणुमात्रमपि तव नास्तीति
निर्वृतो जवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

दुष्टाः कष्टकदर्थनाः कति न ताः सोढास्त्वया संसृतौ तिर्यङ्नारकयोनिषु प्रतिहतद्विन्नो विचिन्नो मुहुः ।
 सर्वं तत्परकीयदुर्विलसितं विस्मृत्य तेज्वेव हा रज्यन्मुह्यसि मूढतानुपचरन्नात्मन्न किं लज्जासे ॥ ४ ॥
 ज्याल्या-हे आत्मन् त्वया संसृतौ ता दुष्टाः कष्टकदर्थनाः कति न सोढाः त्वयाऽन्येषु स्वकीयत्वबुद्धिच्युता संसृतौ
 चतुर्गतिके नवप्रमाणे ता अनन्तसंख्येयत्वेन बहुमशाक्याः दुष्टाः केवलदुःखरूपा दुःखानुबन्धिन्यः कष्टक-
 दर्शनाः यातनामयमहाविटंबनाः पीना इति यावत् । कति कियन्त्यो न सोढाः कष्टजोगत्वेन प्राप्नोऽसि निज-
 ल्यबुद्ध्या सर्वाः प्राप्तः । या न प्राप्ता सा नास्तीति यावत् । शृणु—यत्तिर्यङ्नारकयोनिषु मुहुः प्रतिहतद्विन्नो
 चिन्नस्तत्सर्वं परकीयदुर्विलसितं विस्मृत्य हा तेज्वेव रज्यन्मुह्यसि, मूढतानुपचरन् किं न लज्जासे यत्त्वमात्मन् तिर्यङ्-
 एकद्वित्रिचतुःपत्रेण्यया अपद्विपदचतुष्पदजलस्थलखेचरसंमूर्तिमगर्जजादिभेदचिन्नास्तिर्यङ्घो नारका रत्नप्रज्ञादिप्र-
 न्नाः सप्तधा तेषां योनयः उत्पत्तिस्थानानि तेषु मुहुः पौनःपुन्येनानन्तशः प्रतिहतो च्युतो मुञ्जरादिना प्रहतः
 त्रिन्नः खड्गादिना संक्रुशः कृतः त्रिन्नः तोमरादिना हृदयोत्तमांगादिषु विद्मः तत्सर्वं तत्पूर्वोक्तं सर्वं दुःखं त्वयाऽनुचूतं
 यत्केतुकं तज्जानीहि । किं तदित्याह—परकीयदुर्विलसितं परे आत्मनो त्रिन्नाः कर्मपुञ्जलशरीरधनत्रार्यादयस्तेषामिदं
 विलसितं क्रियाफलं वर्तते तद्विस्मृत्य स्मरणमकृत्वा हा महाकष्टं तेज्वेव परविलसितेज्वेव रज्यन् आसक्तिकं दधत् मुह्यसि
 मोहं प्राप्नोषि । रे मूढ रे शृङ्ख ताऽनुपचरन् परविदासान् नजन् किं कस्माच्चित्तोर्न लज्जासे अज्ञानमोहवशाजतल-
 जोऽसतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

(अनुष्टुप् वृत्तम्)

ज्ञानदर्शनचारित्रकैतनां चेतनां विना । सर्वमन्यद्विनिश्चित्य यतस्व स्वहिताप्तये ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे चेतन त्वं ज्ञानदर्शनचारित्रकैतनां ज्ञानं ज्ञेदग्राहिवोधो, दर्शनं निर्ज्ञेदग्राहिवोधः, चारित्रं परस्मान्निवृत्ति-
स्वप्नावः, घन्धे कृते तानि कैतनं चिह्नं स्वरूपं यस्याः सा तथा तामुकल्पां चेतनां त्रिगुणमयजीवसत्तां विना विहाय ।
सर्वं निःशेषयस्तुजातं । अन्यत् मत्तो जातिस्वरूपगुणस्वत्वादिभिर्निर्ज्ञेदमेव वर्तते । विनिश्चित्य विविधप्रकारेण निर्धार्य ।
स्वहिताप्तये मोक्षप्राप्तिकृते । यतस्व सोद्यमो ज्ञेयत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेनान्यत्वं विज्ञावयति—

विनय निजालय निजभवन्(र) तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु, किं निजमिह कुगतेरवनम्, वि० ॥१॥

व्याख्या—हे विनय हे निःसंगचेतन निजभवन् निजालय निजमन्यत्सर्वं परकीयं हित्वा यदात्मीयं जवनं स्वसत्ता-
मनादितः स्वजन्मादिवर्तनां स्वाधारं च निजालय नितरामन्तर्दृशा विलोकय किमत्रात्मीयमन्यदीयं स्थायि गत्वरं चेति
पश्य । तथा इह तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु निजं कुगतेरवनं किं इह संसारे शरीरसंपत्पुत्रगृहस्वपरिवारेषु मध्ये निजं
कुगतेरवनं आत्मनो दुर्गतितो रक्षणं किमस्तीति पश्येत्यर्थः ॥ १ ॥

येन सहाश्रयसेऽतिविमोहादिदमहमित्यविज्ञेदम् ।

तदपि शरीरं नियतमधीरं त्यजति भवन्तं धृतस्वेदम्, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या-हे चेतन त्वं येन सह अतिविमोहादिदमहमित्यविज्ञेदमाश्रयंसे येन तवातिप्रियेण शरीरेण सह सार्धं अतिविमोहात् अतिशयेनान्येन्यः सर्वप्रियेभ्यः समाधिक्येन यो मोहोऽज्ञानं रागश्च तस्मात् इदं प्रत्यक्षदृश्यमानं च शरीरं निर्दिशति अहं इदमहं देवदत्तादिरस्मि इत्येवंप्रकारेण अविज्ञेदं अविज्ञित्वेनैकत्वं आश्रयसे मन्यसे । तदपि शरीरं प्रोक्तमेमाधारदेहोऽपि, आस्तामितरे धनादिपदार्थाः । नियतमधीरं नियतमवश्यं निश्चितमिति यावत् अधीरं च ग्रहमस्याधि । घृतसेदं ज्वन्तं त्यजति घृतः प्रापितः खेदः शोकः शक्तिशैथिल्यं चेति यावत् येन तं तादृशं । ज्वन्तं त्वं त्यजति त्यजन्नेवास्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

जन्मनि जन्मनि त्रिविधपरिग्रहसुपचिनुपे च कुटुंबम् ।

तेषु ज्वन्तं परस्त्रवगमने नानुसरति कृशमपि सुवम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या-हे प्राणिन् त्वं जन्मनि जन्मनि अनादितो ज्ञे । विविधपरिग्रहं कुटुंबं चोपचिनुपे विविधो नानाजातीयपदार्थसंग्रहः परिग्रहः तस्य स्वकीयत्वेन स्वीकारस्तं च पुनः कुटुंबं प्रार्थानुत्रादिपरिवारस्तत् च उपचिनुपे नवं नवं समुत्पाद्य पृच्छि पोषणं च कुरुषे । न च निजत्वग्रहस्तस्वात्मानं कदापि चिन्तयसि । परस्त्रवगमने तेषु कृशमपि सुवं ज्वन्तं नानुसरति । परंतु रे जीव परस्त्रवगमने जन्मान्तरप्रापणावसरे । तेषु परिग्रहकुटुंबवृन्देषु मध्यगेषु कृशमपि सुस्त्रात्सूक्ष्ममपि सुवं क्षुपमात्रमपि ज्वन्तमात्मानं नानुसरसि न सहयायितया समागमिष्यसि, तस्मात्स्वार्थस्तत्र प्रतिबन्ध इत्यर्थः ॥ ३ ॥

त्यज ममतापरितापनिदानं परपरिचयपरिणामम् ।

ज्ञेय निःसंगतया विशदीकृतमनुभवसुखरसमञ्जिरामम्, वि० ॥ ४ ॥

व्याख्या—ममतापरितापनिदानं ममता ममत्वज्ञावः परि सर्वात्मप्रदेशेषु तापो वियोगवेदनादिजन्यसंतापो दुर्गत्वादि-
कष्टविशेषश्च परितापस्तयोः निदानं मुख्यहेतुर्यस्तं । परपरिचयपरिणामं परे स्वस्मादन्ये तेषां तेषु वा परिचयः संबन्धः
स्नेहश्च तेन तद्रूपो वा यः परिणामः स्वज्ञावस्थान्यथाज्ञावो विकारो वा तं त्यज स्वज्ञावस्थान्वनेन परिहर । निःसंग-
तया विशदीकृतमञ्जिराममनुभवसुखरसं ज्ञेय न विद्यते संगः परवस्तुसंसर्गो यस्यासौ निःसंगस्तस्य ज्ञावो निःसंगता
सर्वपरित्यागजा केवलात्मरूपता तथा विशदीकृतं सर्वमलपरिहारेण निर्मलीकृतं निरावरणमिति यावत् अञ्जिरामं सर्वदा
सर्वप्रकारेण यो मनोहरः सन्मधुरो हृदयंगमस्तं अनुभवसुखरसं अनुभवनमात्मस्वरूपादिसर्वस्य प्रत्यक्षकरणमनुभवः परि-
पूर्णज्ञानविलासस्तस्य तेन कृतं तद्रूपं वा यत्सुखं सहजानन्दस्तद्रूपो रसो रतिः प्रेमा तं ज्ञेयं सेवस्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥

परेषां स्वस्य च यानमार्गोऽपि नैकोऽस्तीति दर्शयति—

पथि पथि विविधपथैः पथिकैः सह कुरुते कः प्रतिबन्धम् ।

निजनिजकर्मवशैः स्वजने सह किं कुरुपे ममतावन्धम्, वि० ॥ ५ ॥

व्याख्या—विविधपथैः पथिकैः सह पथि पथि कः प्रतिबन्धं कुरुते विविधा गम्यमानदिगञ्जिप्रायस्थानादिज्ञेदेनाने-

कप्रकारं प्राप्ता ये पथा मार्गास्तैः पश्चिकैः पन्थानं गच्छन्तीति पथिका मार्गे गन्तारस्तैः सह सार्धं पथि पथि जिन्ने जिन्ने
 ऽध्यनि कः कस्तो नैपुण्यवान् प्रतिबन्धं सहचारित्वं कुरुते विदधाति ? । जिन्नमार्गगामिजिः सर्वैः सह सार्थगामित्वस्था-
 शक्यत्यात्र कोऽपि कुरुत इति दृष्टान्तः । अथ दाष्टीन्तिकमाह—निजनिजकर्मवशैः स्वजनैः सह ममताबन्धं किं कुरुषे ?
 तत्रैव निजं निजं आत्मीयमात्मीयं यत्कर्म शुभाशुभकृत्यं पुण्यपापबन्धनिष्पादकरणीयमिति यावत् । तेन चरा वशी-
 कृताः स्वकर्तव्यानुरूपगतिगमने नियंत्रिता इति यावत्सैः । स्वजनैः सह स्वकीयत्वेन स्वीकृता जनाः स्वजना मातृपितृ-
 ज्ञार्यादयस्तैः सह सार्थवर्तित्वं । किमिति प्रश्ने । किं कुरुषे कर्तुं शक्नोपि ? न कथमपि कर्तुं शक्नोपि । तर्हि तैः सह मम-
 ताबन्धं पते मदीया इति बुद्धिं किं कस्मात् कुरुषे ? मा कुर्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ पौञ्जलिकेषु प्रेमबन्धपरिहाराय समुपदिशति—

प्रणयविहीने दधदन्निपंगं सहते बहुसंतापम् ।

त्वयि निःप्रणये पुञ्जलनिचये वहसि मुधा ममतातापम्, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—योऽङ्गः प्रणयविहीनेऽन्निप्यंगं दधत् स बहुसंतापं सहते प्रणयः स्नेहः प्रीतिरिति यावत् तेन विहीने विशेषे-
 षेण रहिते ख्यादिजने अन्निप्यंगं जोगाद्यजिलापं दधत् कुर्वन् जनः बहुसंतापं बहुरतिप्रचुरः प्राणघातादिविधायी स्वकं-
 शादिवत् संतापः कष्टराशिस्तं सहते चुंके । तथा त्वमपि त्वयि निःप्रणये पुञ्जलनिचये ममतातापं मुधा वहसि त्वयि
 त्वधिपये तवोपरीति यावत् निःप्रणये निपिब्धः शून्यतां प्राप्स्यः प्रणयः प्रेमा यस्मात्स तथा तस्मिन् । पुञ्जलनिचये पुञ्ज-

दानां हेमरत्नदेहशब्दादीनां निचयो राशिस्तस्मिन् । ममत्तातापं मदीयत्वपरिणामेनोत्पादितं तापं कष्टवृन्दं मुधा स्वार्थं
विनैव वहसि प्राप्नोपीत्यर्थः ॥ ६ ॥

त्यज संयोगं नियतत्रियोगं कुरु निर्मलमवधानम् ।

न हि विदधानः कथमपि तृप्यसि मृगतृष्णाघनरसपानम्, ॥ वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् नियतत्रियोगं संयोगं त्यज नियतो निश्चितो यस्य वियोगो विनाशो ज्वति स नियतत्रियोगस्तं
संयोगं अमिहितयोर्मौलिनं संयोगः संबन्धस्तं त्यज परिहर । निर्मलं पराशंसादिदोषमखरहितमीदृशमवधानं विनिवृत्त-
त्वेन निर्विकारमनोऽवैकाग्र्यं कुरु रचय । अन्यथा त्वं सांसारिकैः सुखैः मृगतृष्णाघनरसपानं विदधानोऽपि कथं
तृप्यसि निदाघकाले मध्याह्नेऽजले दृश्यमानो जलत्रमो मृगतृष्णा तस्यां घनं प्रचुरं रसपानं पयःपानं विदधानोऽपि
कुर्वाणोऽपि कथं केनोपायेन कियता कालेन तृप्यसि वितृष्णो ज्वसीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अन्यत्वन्नावनामुपसंहरन्नाह—

जज जिनपतिमसहायसहायं शिवगतिमुगमोपायम् ।

पिव गदशमनं परिहृतवमनं शान्तसुधारसमनपायम्, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्येऽन्यत्वन्नावनाविज्ञावनो नाम पञ्चमः प्रकाशः ॥

व्याख्या-हे आत्मन् असहायसहायं जिनपतिं जज्ञ असहायाः स्वामिधनकुडुंबपुयोदयाद्याश्रयरहितास्तेपामपि
 नशायः सद्धर्मप्रापणेन स्वर्गमोक्षदिसंक्रुतिविश्रामदस्तं जिनपतिं जिनेश्वरं जज्ञ नृत्तिकं सेवां कुरु । तमेव शिवगतिमुगमो-
 पायं शिवो मोक्षः स एव गतिः गम्यमानत्वादिश्रान्तिस्तस्याः सुगमोऽनायासेन साधक उपायः फलप्राप्तेः साधनरूपं तं ।
 अन्नपायं परिहृत्यमनं गदशमनं शान्तसुधारसं पिन, अन्नपायं विनाशवर्जितं, परिहृतं दूरीकृतं वमनं विकाररूपा वान्ति-
 र्थेन तं गदाः सर्वे ह्यव्यन्तान्नेदन्निन्ना रोगास्तेषां शमनं महौषधं प्रोक्तप्रज्ञावं शान्तसुधारसं पिव समास्वादस्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतपागञ्जीयसंविद्यशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिचिजयमुख्यशिष्यश्रीमु-
 क्तिचिजयगणिसतीर्ष्यतिलरुमुनिश्रीवृद्धिचिजयचरणयुगसेविना पंक्तिगं-

श्रीरविजयगणिना निरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायामन्यत्वन्ना-
 वनाविन्नावनो नाम पद्यमः प्रकाशः समजनि ॥

॥ अथ षष्ठः प्रकाशः ॥

पञ्चमप्रकाशेऽन्यत्वज्ञावना प्रोक्ता । तथा ज्ञावितात्मा शरीरादिषु निर्ममत्वेनाशुचित्वं वेत्तीत्यनेन संबन्धेनायातामशु-
चिज्ञावनामाह । तस्या अथमादिमः श्लोकः—

(शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्)

सद्धिद्रो मदिराघटः परिगलत्तद्वेशसंगाशुचिः शुच्यामृद्य मृदा वह्निः स बहुशो धौतोपि गंगोदकैः ।
नाधत्ते शुचितां यथा तनुभृतां कायो निकायो महावीरत्सा स्थिपुरीपमूत्ररजसां नायं तथा शुद्ध्यति ॥१॥

व्याख्या—यथा सद्धिद्रो मदिराघटः परिगलत्तद्वेशसंगाशुचिः स वह्निः शुच्या मृदा आमृद्य गंगोदकैः बहुशो धौतोऽपि
शुचितां नाधत्ते, तथाऽयं महावीरत्सास्थिपुरीपमूत्ररजसां निकायस्तनुभृतां कायो न शुध्यति । जो न्नव्य यथा येन
प्रकारेण विद्विर्लघुरन्ध्रैः सह वर्तत इति सद्धिद्रः परितः सूक्ष्मैर्लघुकः इति यावत् । मदिराघटः मदिरा सुरा तथा ऋतो
घटः कुञ्ज इति मध्यमपदलोपी समासः । परिगलत्तद्वेशसंगाशुचिः परि दिग्विदिग्न्यः सर्वतो गलन्तः स्रवन्तस्तद्वेश
मदिराययथा विन्दव इति यावत् तेषां संगो लेपारूढसंयोगः तस्मादशुचिरपघित्रः । स ईदृशो मदिराघटो वह्निः कपाला-
धोजाग्रीवादिप्रदेशेषु । शुच्या मृदा आमृद्य शुचिः सुगन्धसुवर्णसुरसवती पवित्रा तथा मृदा मृत्तिकया आमृद्य पुनः
पुनर्मर्दयित्वा । गंगोदकैरिंमलंगंगजलैः । बहुशो ऋयो ऋयोऽनेकवारं । धौतोऽपि प्रक्षालितोऽपि । शुचितां पावित्र्यं ।

नापत्ते न धारयति । तथा तेनैव प्रकारेण । अयं साक्षाद्दृश्यमानः । महावीजत्सास्थिपुरीषमूत्ररजसां निकायः महती
 वीजत्सा जुगुप्सा येषां दर्शनादिषु ते महावीजत्सा दुर्गन्धीया इति यावत् अस्थीनि कीकसाः पुरीषं विष्ठा मूत्रं प्रस-
 यणं रजो रुधिरं वीर्यं च तेषामस्थिपुरीषमूत्ररजसां निकायो राशिरशुचिपुञ्ज इति यावत् । तदुच्यतां प्राणिनां कायो देहः
 कृते पूर्वोक्तप्रयत्नेऽपि न शुच्यति शुचिर्न जवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

ऋयोऽपि शरीरं शुचीकर्तुमशक्यमेवेत्युपदिशति—

(मन्दाक्रान्तावृत्तम्)

न्नायं स्नायं पुनरपि पुनः स्नान्ति शुष्नाजिरङ्गिर्वारं वत मलतनुं चन्दनैरर्चयन्ते ।

मूढात्मानो वयमपमलाः प्रीतिमित्याश्रयन्ते नो शुध्यन्ते कश्चमवकरः शक्यते शोऽहुमेवम् ॥ २ ॥

व्याख्या—मूढात्मानः शरीरपावित्र्यकृते मोहिता मूर्खशिरोमणयः । स्नायं स्नायं स्नात्वा स्नात्वा । शुष्नाजिरङ्गिः शुष्ना-
 जिर्निर्मलैः अङ्गिर्जलैः कृत्या । पुनरपि पुनः पूर्वं कृतस्नाना अपि ऋयोऽपि ऋयः स्नान्ति मज्जनं कुर्वन्ति । मलतनुं तथा
 मलस्य विद्यायाः पुञ्जचलं तनुं देहं । वतेति खेदे हा कष्टं । वारंवारं प्रतिवासरं अनेकशः । चन्दनैः सुगन्धिश्रीखंड-
 द्रव्यैः । अर्चयन्ते विलेपनपूजां विधीयन्ते । तथाकरणेन च अपमला वयमिति प्रीतिमाश्रयन्ते अपमला नष्टमला • वयं
 पवित्राः सा इति इत्येवंविधां प्रीतिं प्रेमविशेषं आश्रयन्ते नजन्ते । तथापि नो शुध्यन्ते पवित्रा नो जायन्ते वहिरन्तर्म-
 लपूरितत्वात् । अवकरः संहरः एवमुक्तप्रकारेण ऋतः कथं केनोपायेन शोऽहुं शुचित्वमाधातुं शक्यते ? न कथमपीत्यर्थः ॥२॥

अथ दृष्टान्तपूर्विकं शरीरे शुचित्वं कृतज्ञत्वं च संप्रापयितुमशक्यमिति प्रावच्यन्नाह—
 (शार्दूलविक्रीणितं वृत्तम्)

कर्पूरादिन्निरर्चितोऽपि लशुनो नो गाहते सौरजं,
 नाजन्मोपकृतोऽपि हन्तं पिशुनः सौजन्यमाखंभते ।
 देहोऽप्येव तथा जहाति न नृणां स्वाप्नाविकीं विस्वतां,
 नाच्यक्तोऽपि विञ्चूषितोऽपि बहुधा पुष्टोऽपि विश्वस्यते ॥ ३ ॥

व्याख्या—हन्तेति कोमलामंत्रणे हे मन्दमतिचेतन यथा लशुनः कर्पूरादिन्निरर्चितोऽपि सौरजं नो गाहते लशुनो दुर्ग-
 न्धिकन्दविशेषो लोकप्रसिद्धः । स कर्पूरादिन्निः कर्पूरो घनसार आदिपदादंवरारगकुंकुममृगमदादयो ग्राह्याः तैरर्चि-
 तोऽपि वासितोऽपि । सौरजं सुगन्धिजावं नो नैव गाहते व्याधो भवति । यथा च आजन्मोपकृतोऽपि पिशुनः सौजन्यं
 नाखंभते आजन्म जन्मदिनादारभ्य मरणवसानं यावत्पुपकृतोऽपि भोजनाद्यादनविद्याद्यविष्णुदानादिना पाखितोऽपि
 पिशुनो दुर्जनः खलपुरुष इति यावत् । सौजन्यं स्वहृदयगतयथार्थसन्नायप्रकाशक ध्यार्जववान् जनः सुजनस्तन्नावः कर्त-
 व्यता वा सौजन्यं सर्वत्र सन्मैत्री तन्नाखंभते हृदयगूढतापरिहारपूर्वकं न स्वीकुरुते । तथा नृणां मनुष्याणां । एष प्रत्यक्षं
 दृश्यमानः । देहोऽपि शरीरमपि । स्वाप्नाविकीं सहजामकृत्रिमां । विस्वतां आत्मगन्धितां दुर्गन्धितामिति यावत् । न

जहति न त्यजति । तथाऽन्यत्रोऽपि नानाजातीयसुगन्धिप्रिविषोऽपि विचूपितोऽपि विविधवस्त्राञ्जरणैः शृंगारितोऽपि बहुधा पुष्टोऽपि बहुधाऽतिशयेन पुष्टः सरसज्जोजनादिन्निरूपचितवर्षिणोऽपि पूर्वोक्तसर्वप्रकारेणोपचरितोऽपीदमसादीयमेव स्थास्यति चेति । न विश्वस्यते न विश्वासे स्थीयत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

शरीरे शुचित्वबुद्धिर्महाऽज्ञानमित्याह—

(लपेच्छ्वज्रावृत्तम्)

यदीयसंसर्गमवाप्य सद्यो जवेद्युचीनामशुचित्वमुच्चैः ।

अमेध्ययोर्नेर्वपुपोऽस्य शौचसंकल्पमोहोऽयमहो महीयान् ॥ ४ ॥

व्याख्या—अहो महदाश्चर्यं यदज्ञानां यदीयसंसर्गमवाप्य शुचीनां सद्य लचैरशुचित्वं जवेत् यदीयं यस्य शरीरस्य संबन्धनं संसर्गं संस्पर्शादिकं अवाप्य प्राप्य शुचीनां पवित्रद्रुग्धदधिघृतसितागरुकर्पूरचन्दनाम्रयस्त्राञ्जरादीनामपि सद्योऽतिशीघ्रं स्वल्पकालेन लचैरतिशयेन अशुचित्वं विवेकिनामस्पर्शनीयत्वानिहनीयत्वादशनीयत्वादिकं जवेत् कृतपायसज्जोजनस्य वान्तेरिव जायते । तस्यास्यामेध्ययोर्नेर्वपुपः शौचसंकल्पोऽयं महीयान्मोहः अस्य दृश्यमानस्य अमेध्ययोर्नेरमेध्यस्य सर्वथाऽपवित्रस्य विष्टादेयोर्नेरुत्पत्तिस्थानस्य वपुषो देहस्य शौचसंकल्पः स्नानादिनेदं पवित्रं जातमिति मनसा धारणं तदयं तेषां महीयान् घननिविक्तप्राचुर्यवान् मोहो मिथ्यात्वोदयजनितोऽज्ञानकामविकारो वर्तते । अतो त्रिकेचिरयं त्रमः परिहर्तव्योऽस्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अतो धर्मशौचं करणीयमित्याह—

(स्वागतावृत्तम्)

इत्यवेत्य शुचिवादमतत्थं पथ्यमेव जगदेकपवित्रम् । शोधनं सकलदोषमलानां धर्ममेव हृदये निदधीथाः ५
व्याख्या—इति शुचिवादमतत्थमेवत्य पथ्यमेव जगदेकपवित्रं सकलदोषमलानां शोधनं धर्ममेव हृदये निदधीथाः, इति पूर्वोक्तप्रकारेण शुचिवादं जलादिना पवित्रता ऋवतीत्युपदेशवचनं अतत्थं तथ्यं यथार्थं न ऋवतीत्यतद्यमसत्यं अवेत्य ज्ञात्वा पथ्यमेव सर्वस्य सर्वथा हितमेवारोग्यहेतुत्वात् । जगति विश्वे एकपवित्रं एकमेव शुद्धं नान्यत् सकलदोषमलानां सकला रागेध्रपमोहादयः समग्रा दोषा आत्मनः दूषका विकृतिकरा इति यावत् त एव मला कर्मक्षेपमालिन्यजनकास्तेषां शोधनं प्रक्षालनं मूलतः पृथक्कारिणं धर्ममेव ज्ञानदर्शनमयस्वस्वरूपमेव हृदये स्वमनसि निदधीथा नितरां धारयस्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेनाशुचिज्ञावनां विज्ञावयन्नाह—

ज्ञावय रे वपुरिदमतिमखिनं, विनय विवोधय मानसनखिनम् ।

पावनमनुचिन्तय विशुमेकं, परममहोमयमुदितविवेकम्, प्रा० ॥ १ ॥

व्याख्या—रे विनय रे चेतन इदं तव प्रत्यक्षवर्तमानं वपुः शरीरं अतिमखिनं मले प्रऋवत्वाञ्छुमशक्यत्वाद्बहुमल-
युक्तं वर्तते । तदस्यातिमखिनत्वं ज्ञावय चिन्तय । तथा मानसनखिनं विवोधय तथा चिन्तयन् मानसं हृदयं तदेव

नखिनं कमलं तद्विवोधय ममुद्घाटय । तदुद्घाट्य घ विलोक्य यत्तत्समले रुन्त्स्व । पावनं विद्युमेकं परममहोमयमुदि-
तधियेकमनुचिन्तय पावनं जाविनी नैरञ्जनीं सत्तामपेक्ष्य निर्मलं शुद्धमिति यावत्, विशुं ज्ञानस्वरूपेण सर्ववस्तुव्यापन-
शक्त्याधारं, एकमसंख्येयस्वप्नदेशेन्द्रियेकत्वेन ज्ञायकज्ञात्वेन परिणतं, परममहोमयं सर्वोत्कृष्टकेवलदर्शनरूपप्रकाशमथजा-
स्वरं, उदितविवेकमाविर्भूतनेदग्नाहकज्ञानं स्वात्मानं अत्रुचिन्तय सर्वविज्ञावं परिहृत्य स्वस्वभावानुरूपं ध्यायत्येत्यर्थः ॥१॥

दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते किं शुभमिह मलकश्मलगर्ते ।

भृशमपि पिहितः स्रवति विरूपं को बहु मनुतेऽवस्करकूपम्, ज्ञाप ॥ २ ॥

व्याख्या-इह दम्पतिरेतोरुधिरधिवर्ते मलकश्मलगर्ते किं शुभं इहास्मिंस्त्व देहे दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते जाया च
पतिश्च दम्पती तयोः क्रमेण स्त्रीपुरुषयोः रेतः पतिता धीर्यपुञ्जवा रुधिरं मातुः शोणितपुञ्जलास्तेषां यो विवर्तोऽन्यान्यप-
रिणामप्राप्त्या शारीरिकसप्तधातुर्वेनोन्नवस्तस्मिन् । मलकश्मलगर्ते मलो मूत्रपुरीषश्चेप्सकफपित्तखेदादिरूपः कश्मलः
पापपुञ्जसमूहस्ताच्यां भृतो गर्तोऽगाधखडुस्तस्मिन् । किं शुभं किंप्रेमोत्पादकस्वरूपसुन्दरं चर्मरुधिरादिवस्तु पश्यसि ?
नास्ति किञ्चिदपि । भृशं पिहितोऽपि विरूपं स्रवति तथायं देहो भृशं वस्त्रादिन्निरत्यर्थं पिहित आह्लादितोऽपि विरूपं
तथाकृतेऽपि धीचत्सनीर्यं दुर्गन्धादिकं स्रवति सर्वतो निर्जरति । अत ईदृगवस्करकूपं को बहु मन्यते विष्टादिमलञ्चृतः
कूपोऽत्रतोऽवस्करकूपस्तं तादृशं देहं । कः कस्को विवेकी बहु मन्यते मियं मन्यते ? न कोऽपि । मूढा एव प्रियम-
न्तार इत्यर्थः ॥ २ ॥

प्रजति सचन्द्रं शुचितांबूलं कर्तुं मुखमारुतमनुकूलम् ।

तिष्ठति सुरजि कियन्तं कालं मुखमसुगन्धि जुगुप्सितलालम्, जा० ॥ ३ ॥

व्याख्या-मुखमारुतमनुकूलं कर्तुं सचन्द्रं शुचितांबूलं प्रजति मुखमारुतं वदनोद्भूतश्वासवायुं, अनुकूलं निस्सर्गेण सर्वस्य प्रतिकूलदुर्गन्धमयं सन्तं अनुकूलं सौरज्युक्तं कर्तुं विधातुं, सचन्द्रं घनसारसहितं, शुचि सुगन्धरसादिना पवित्रं तांबूलं नागवल्लीदलं प्रजति चर्वणं करोति । असुगन्धि जुगुप्सितलालं मुखं कियन्तं कालं सुरजि तिष्ठति, न विद्यते सुष्ठु गन्धो यस्य तत्, तथा जुगुप्सिता निन्दिता लाला यस्य तद् ईदृशं मुखं वदनं, कियन्तं कालं अर्धघटिकादिमात्रं सुरजि सुगन्धयुक्तं तिष्ठति संवर्तत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

असुरजिगन्धवहोऽन्तरचारी आवरितुं शक्यो न विकारी ।

वपुरपजिमसि वारंवारं हसति बुधस्तव शौचाचारम्, जा० ॥ ४ ॥

व्याख्या-विकारी गृहीतपुगलानामन्यथापरिणामेन जातो विकारी । अन्तरचारी शरीरान्तरे संचरितुं शील-
मस्येत्यन्तरचारी मध्यव्यापीति यावत् । असुरजिगन्धवहः दुर्गन्धप्रापकश्वासवायुः । आवरितुं सुगन्धिपदार्यैराह्लाद-
यितुं । न शक्यः साध्यो नास्ति । एवं सत्यपि त्वं तु वारंवारं पुनः पुनः शरीरं सुगन्धिष्वैर्विद्विष्य विद्विष्य लप-
जिमसि समाजिमसि । एतत् तव त्वदीयं शौचाचारं तनुशुचिकरणव्यापारं बुधः पंक्तिपुरुषः हसति हास्येनानादरं
करोति इत्यर्थः ॥ ४ ॥

छादश नव रन्ध्राणि निकामं गलदशुचीनि न यान्ति विरामम् ।

यत्र वपुषि तत्कलयसि पूतं मन्ये तव नूतनमाकृतम्, जा० ॥ ५ ॥

व्याख्या—यत्र वपुषि निकामं गलदशुचीनि छादश नव रन्ध्राणि विरामं न यान्ति, तत्पूतं कलयसि, नूतनं तवाकृतं मन्ये, यत्र यस्मिन् वपुषि शरीरे निकामं नितरामत्यर्थं गलदशुचीनि गलन्ति स्रवन्ति अशुचीनि दुर्गन्धवर्णरसस्पर्शवद्गुप्तोत्पादकापघिन्नाणि छादश नव रन्ध्राणि क्रमेण स्त्रीपुरुषयोर्घादशनवसंख्यानि रन्ध्राणि द्वाराणि विरामं विश्रामं गुप्तोत्पादकापघिन्नाणि छादश नव रन्ध्राणि न यान्ति न प्राप्नुवन्ति । तत्तादृशं शरीरं त्वं मोहात् पूतं पवित्रं कलयसि जानासीति नूतनं दण्डमप्युपराममिति यावत् न यान्ति न प्राप्नुवन्ति ॥ ५ ॥

विवेकिजनेऽदृष्टपूर्वं तवाकृतं देवानांप्रियस्याग्निप्रायं मन्येऽहमवधारयामीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अशितमुपस्करसंस्कृतमन्नं जगति जुगुप्सां जनयति हन्नम् ।

पुंसवनं धैनवमपि लीढं ऋवति विगर्हितमतिजनमीढम्, जा० ॥ ६ ॥

व्याख्या—हे चेतन शरीरसंसर्गप्राप्तं उपस्करसंस्कृतं अशितं अन्नं हन्नं जगति जुगुप्सां जनयति, उपस्करसंस्कृतं उपस्करो घृतदधिजीरकहरिचानानाव्यञ्जनादिरसवती सामग्री तथा संस्कृतं पक्वं तादृशं अशितं जुक्तं यदन्नं पायसादिन्नो जनं तज्जनितं हन्नं पुरीषं जगति समग्रजने जुगुप्सां नासिकानेत्रमनसां ग्लानिं जनयति समुत्पादयति । धैनवमपि पुंसवनं लीढमतिविगर्हितं जनभीढं ऋवति धैनवमपि गवां संबन्धि अपि पुंसवनं स्वादिष्टपुष्टिकारि क्षीरं लीढं सितादिमि-

श्रितोत्काहितसमास्वादितं तदपि श्रितिविगर्हितं जनगीढं प्रवति अतिशयेन निन्दनीयं जनाना मनुष्यादिलोकानां मीढं
मूत्रं प्रवति जायते तद्वरीरं कथं पूतं मन्यसेऽतो मा पूतं मन्यस्वेत्यर्थः ॥ ६ ॥

केवलमलमयपुञ्जलनिचये अशुचीकृतशुचिनोजनसिचये ।

वपुषि विचिन्तय परमिह सारं शिवसाधनसामर्थ्यमुदारम्, जा० ॥ ७ ॥

व्याख्या-हे आत्मन् इह केवलमलमयपुञ्जलनिचये इह प्रत्यक्षमनुभूयमाने केवलमलमयपुञ्जलनिचये केवलं मात्रं
मलमया मलमात्रस्वरूपाः पुञ्जलाः परमाणुसमुदायास्तेषां निचयो राशिर्यत्र तत्तथा तस्मिन् । अशुचीकृतशुचिनोजनसि-
चये अशुचीनि अपवित्राणि कृतानि विहितानि शुचीनि स्वरूपसुन्दराणि भोजनानि घृतपूर्णादीनि सिचयाश्चीनांशुका-
दिप्रवरवसनानि येन तत्तथा तस्मिन् वपुषि शरीरे सारं प्रधानजावं लदारं सर्वेभ्यः श्रेष्ठं शिवसाधनसामर्थ्यं जीवस्य मोक्ष-
संपादनी शक्तिरैवैकाऽस्तीति चिन्तय पर्यालोचय, नान्यदित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथोपसंहरन्नाह-

येन विराजितमिदमतिपुण्यं तच्चिन्तय चेतन नैपुण्यम् ।

विशदागममधिगम्य निपानं विरचय शान्तसुधारसपानम्, जा० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेचक्राब्धेऽशौचप्रावनाविप्रावनी नाम षष्ठः प्रकाशः ॥

व्याख्या-हे चेतन हे प्राणिन् येन नैपुण्येन इदमतिपुण्यं विराजितं तन्नैपुण्यं चिन्तय, येन सर्वशोषदिष्टेन सर्वपर-
 प्रावनिपृचिकरणसमर्थेन नैपुण्येन स्वस्वरूपनिष्पादनकुशलत्वेन इदं प्राप्तशरीरं अतिपुण्यं सुरेन्द्राणामप्यतिशयेन मह-
 नीयज्ञार्थं गतत्वेनातिपवित्रं विराजितं शोजितं तन्नैपुण्यं तादृशं चातुर्यं चिन्तय समालोचय यथा तत्प्राप्तोपि ।
 विशादागमं निपानमधिगम्य शान्तसुधारसप्तानं विरचय विशदं निर्दोषं आगमनिधानं सिद्धान्तजवाशयं अधिगम्य गुरु-
 मुराराप्राम्य शान्तसुधारसप्तानं शान्तस्वजायामृतस्वादनें विरचय कुरुवेत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविप्रशास्त्रीपरममुनिश्रीवृद्धिबिजयमुख्यशिष्यश्रीमु-
 क्तिबिजयगणिसस्तीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धिबिजयचरणपुण्यगसेविना पंक्ति-
 तगंज्जीरबिजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकाया-

मधुचिन्नावनाविन्नावनो नाम षष्ठः प्रकाशः समजनि ॥

॥ सप्तमः प्रकाशः ॥

पष्ठे प्रकाशेऽशुचिभावना प्रोक्ता । अशुचिता चाश्रयसंपादितपरसंबन्धाब्जायते इत्यनेन संबन्धेनायातामाश्रयप्रापनां विभावयन्नाह । तत्रायमादिमः श्लोकः—

(शुजङ्गमयातं वृत्तम्)

यथा सर्वतो निर्जरैरापतद्भिः प्रपूर्येत सद्यः पयोचिस्तटाकः ।

तथैवाश्रवैः कर्मभिः संभृतोऽङ्गी जवेष्ट्याकुलश्चञ्चलः पंकिलश्च ॥ १ ॥

व्याख्या—यथाऽनेन प्रकारेण सर्वतो दिग्विदिग्ध्यः आपतद्भिर्निर्जरैः आ समन्तादनिरुद्धैः पतद्भिः आगत्य मध्ये प्रविशद्भिः निर्जरैः पर्वतादिभ्यो निर्गतजलप्रवाहैः तटाकः सरः सद्यः शीघ्रं पयोभिः पानीयैः प्रपूर्येत त्रियेत पालिवन्धानपि त्रोटयेत् । तथैव निर्जरपानीयैः सरःप्रकारेणैव आश्रवैः मिथ्यात्वाविरतिर्हिंसाऽसत्यस्तेयमैशुनममत्वसेवनैराग-
द्वन्निः कर्मचिराश्रवासेवनफलभूतज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धप्रवाहैः संभृतोऽनन्तानन्तैः कर्मवर्गणाराशिभिरतिमायेनाव-
ष्टब्धो व्याप्त इति यावत् । अङ्गी प्राणी व्याकुलश्चञ्चलः पंकिलश्च जवेत् व्याकुलो महापीनाभिरत्यन्तविह्वलः चञ्चलो जवाप्रवत्रमाणशीलत्वेनास्थिरस्थितिकः पंकिलः कर्मकर्दमखिसमलिनः सन्नज्ञानान्धो जवेब्बायेतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ याचकधरा आश्रवपराजयखिलास्तज्जायाय सच्चिन्तापुरा आहुः—
(शार्दूलविक्रीणितं वृत्तम्)

यात्रत्किञ्चिदिवानुभूय तरसा कर्मेद् निर्वीर्यते तावच्चाश्रवशत्रवोऽनुसमयं सिञ्चन्ति न्रूयाऽपि तत् ।
द्वा कष्टं कथमाश्रवप्रतिजटाः शक्या निरोद्धुं मया संसारादतिनीपणान्मम हृद्दामुक्तिः कथं ज्ञाविनी श ॥
व्याख्या—इह नरजनादिके जन्मनि यावत् यावत्काले यावत्परिमाणं च कर्म पूर्वसञ्चितपुण्यपापं किञ्चिदिव महाराशि-
मध्यादेशमात्रमिव अनुभूय तत्फलविपाकं सातासातं शुक्त्या निर्जीर्यते नितरां जीर्णीकृत्य आत्मप्रदेशेभ्यः पृथक्क्रियते ।
तावत् तस्मिन्नेव समयादिके काले तावत्प्रमाणं कर्मदलिकं च तरसा शीघ्रतया आश्रवशत्रवः कर्मबन्धहेतवो वैरिणः
भूयोऽपि पुनरपि अनुसमयं समये समये तत्पुण्यपापबन्धरूपकर्म सरूपविरूपतया सिञ्चन्ति पूर्वबन्धशेषे ह्यिहा बर्ध-
यन्ति । एा कष्टं महासंकटे समागतोऽस्मि । मया महद्दशेन जनेन आश्रवप्रतिजटाः आश्रवरूपकर्मशत्रुयोद्धारः कथं
केनोपायेन रोद्धुं समापतन्तः प्रतिरत्नदयितुं शक्याः । हृद्दामुक्तिः कथं केनाप्युपायेन ज्ञाविनी जविष्यति न वेति चिन्तयामीत्यर्थः ॥ २ ॥
हात् मम मुक्तिर्मेष्टः कथं केनाप्युपायेन ज्ञाविनी जविष्यति न वेति चिन्तयामीत्यर्थः ॥ २ ॥

आश्रममूलाजदानाह—
(प्रहर्षणी वृत्तम्)

मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगसंज्ञाश्चत्वारः सुकृत्तिजिराश्रवाः प्रदिष्टाः ।

कर्माणि प्रतिसमयं स्फुटेरमीजिर्वधन्तो ब्रमंवशतोऽब्रमन्ति जीवाः ॥ ३ ॥

व्याख्या-सुकृतिभिः प्रवरपुण्यवद्भिर्हृद्भिः सुनिपुणपंक्तिश्च मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगसंज्ञा मिथ्यात्वं देवगुरुधर्मय-
स्तुस्वरूपेषु विपर्यासवती श्रद्धा, अविरतिर्हिंसादिज्योऽनिवर्तनं, कपाया रागादिपरिणामाः, योगा मनोवाफायप्रवृत्तय
इति संज्ञा इति नामानश्चत्वारश्चतुर्विधाः आश्रवाः कर्मबन्धहेतवः प्रदिष्टाः कथिताः । जीवाः प्राणिनः प्रमथशतो वेव-
गुरुधर्मसुखादित्रान्तिवशात्स्फुटैः स्पष्टाविर्भूतैः अमीजिराश्रवैः प्रतिसमयं समये कर्माणि नूतनपुण्यपापानि वमन्त
आरमप्रदेशैः सह हीरनीरवदभेदसंबन्धं कुर्वन्तः प्रमन्ति चतुर्गतिषु पर्यटन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोत्तरभेदानाह—

(रथोच्चतावृत्तम्)

इन्द्रियाव्रतकपाययोगजाः पञ्च पञ्च चतुरन्वितास्त्रयः ।

पञ्चविंशतिरसत्क्रिया इति नेत्रवेदपरिसंख्ययाऽप्यमी ॥ ४ ॥

व्याख्या-अमी आश्रवाः क्रमेण इन्द्रियाव्रतकपाययोगजाः पञ्च पञ्च चतुरन्वितास्त्रयः, इन्द्रियाणि पञ्च, अम्रतानि
पञ्च, कपायाश्चत्वारो, योगास्त्रय इति सप्तदशभेदा इन्द्रियादिजाश्रवाः । पञ्चविंशतिश्चासत्क्रियामीदनादिति प्रोक्तप्रका
रेण । नेत्रवेदपरिसंख्ययापि द्विचत्वारिंशत्प्रकारा अपि जवन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ कर्तव्यमुपदिशति—

(इन्द्रवज्रावृत्तम्)

इत्याश्रवाणामधिगम्य तत्त्वं निश्चित्य सत्त्वं श्रुतिसन्निधानात् ।

एषां निरोधे विगलद्धिरोधे सर्वात्मना द्वाग्यतितव्यमात्मन् ॥ ५ ॥

व्याख्या-हे आत्मन् इति पूर्वोक्तप्रकारेण । आश्रवाणां प्रोक्तस्वरूपाणां । तत्त्वं आत्मनो बन्धहेतुत्वरूपपरमार्थं । अधिगम्य ज्ञात्वा श्रुतिसन्निधानात् शास्त्रान्यासपरिचयात् । सत्त्वं तेषां जये सद्गुणपूर्वकसामर्थ्यं । निश्चित्य निर्धार्य । विगलद्विरोधे विशेषेण गलन्तः विद्ययं यान्तः विरोधाः सर्वजीवेषु वैरजाया यस्मिंस्तस्मिन् । एषां निरोधे आश्रवसंवरणे । काक् शीघ्रतया । सर्वात्मना सर्वोद्यमेन । यतितव्यं प्रयत्नपरेण ज्ञान्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेनाश्रवजावनां विज्ञावयन्नाह—

परिहरणीया रे, सुकृत्तिचिराश्रवा, हृदि समतामवधाय ।

प्रज्ञवन्त्येते रे, शृशमुहृंखला, विभ्रुगुणविभ्रववधाय, परि० ॥ ३ ॥

व्याख्या-रे चेतन मन्दधीः सुकृत्तिचिः सर्वप्रधानपुण्यवद्भिरर्हद्भिः विशालधीपंन्तिश्च आश्रवा हिंसाकरणादिबन्धहेतवः परिहरणीयाः परिहर्तुमेव योग्याः प्रोक्ताः सवेद्गुःखहेतुत्वादतस्त्वमपि समतां हृदि श्रवधाय समता सर्वत्र निरीहता मैत्र्यादिरूपपरिणतिः तां हृदि मनसि श्रवधाय संस्थाप्य तान् परिहर । अकृतपरिहारे जने तु एते हिंसारंजादयः शृशमतिशयेन लभृंखलाः निर्मुक्तबन्धनत्वेनोच्यता मुत्कलाः सन्त इति यावत् । विभ्रुगुणविभ्रववधाय जवन्ति विभवो विश्ववस्तुन्यापिनो ये गुणाः केवलज्ञानदर्शनादयस्तद्रूपो यो विभवः संपन्नरसस्य वधाय विनाशाय जवन्ति संपद्यन्त इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ मूल्याकाश्वस्वरूपं विज्ञावयन् प्रथमतो मिथ्यात्वरूपमाह—

कुंगुरुनियुक्ता रे, कुमतिपरिप्लुताः, शिवपुरपथमपहाय ।

प्रयतन्तेऽमी रे, क्रिया दुष्टया, प्रत्युत शिवविरहाय, परि० ॥ १ ॥

व्याख्या—अमी मिथ्यात्वोदयवशीकृताः प्राणिनः कुंगुरुनियुक्ताः कुत्सिता अज्ञानोदयेनाज्ञातयथार्थमोक्षमार्गोदिस्वरूपा ये गुरवो धर्मोपदेष्टारस्तैः कुंगुरुचिर्नियुक्ताः येऽशुश्रुमार्गे नियोजिताः प्रवर्तिता इति यावत् । कुमतिपरिप्लुताः तया ये स्वत एव मिथ्यात्वोदयवशाः कुमत्या अनाजोगिकानजिग्राहिकमिथ्यात्वोदयेन विपर्यस्तबुद्ध्या परिप्लुताः सधर्मैऽस्थिराश्चञ्चलाः कृताः । शिवपुरपथमपहाय ते प्रकारघयोक्ताः शिवपुरपथं रत्नत्रयमयं मोक्षमार्गं अपहाय परित्यज्य । दुष्टया हिंसारंजमभ्याऽऽसर्वेक्षप्रणीतयाऽशुश्रुया । क्रियया जलात्त्रिपेकपञ्चाश्रितपनरूपया । प्रयतन्ते प्रौढोद्यमा वर्तन्ते । तत् प्रत्युत शिवविरहाय प्रत्युत मोक्षप्राप्तिमिबन्तोऽपि, शिवविरहाय मोक्षवियोगाय संपद्यते । कुल्यश्रद्धाविपर्ययासाध्यां फलविपर्ययासत्वादित्यर्थः ॥ १ ॥

अविरत्याश्रवमाह—

अविरंतचित्ता रे, विषयवशीकृता, विपहन्ते विततानि ।

इह परलोके रे, कर्मविपाकजान्यविरलदुःखशतानि, परि० ॥ ३ ॥

व्याख्या-अविरतचित्ताः न विरतं विषयहिंसारं प्रादिव्यो विरमणं न प्राप्तं चित्तमन्तःकरणं येषां तेऽविरतचित्ता
 प्राणिनः । विषयवशीकृता विषयैः शब्दादिभिर्वशीकृताः तदधीनतां प्राप्ताः सन्तः । इह परलोकं इह लोके दुर्लभजालीः
 विकारोगशोकशरीरनाशादिनां परलोकं नरकपातादिनां विततानि अतिदीर्घकाष्ठिकत्वेन विस्तीर्णानि । कर्मविपाकजानि-
 पूर्णविरतदुःकृतफलोदयजनितानि । अविरलजुःखशतानि अविरलानि सभननिरन्तराणि दुःखानां कष्टानां शतानि
 सस्राणि । विषहन्ते तैः पीड्यन्त इत्यर्थः ॥ ३ ॥

इन्वियजमाश्रयमाह—

करिजपमधुपा रे, शलजमृगादयो, विषयविनोदरसेन ।

इन्त लजन्ते रे, विविधा वेदना, वत परिणतिविरसेन, परि० ॥ ४ ॥

व्याख्या-करिजपमधुपाः करिणो गजाः ऊपा मधुपा प्रमराः । शलजमृगादयः शलजाः खंजरीटपतंगादि-
 क्रीटाः मृगा इरिणा आदिना सर्पादयो ग्राह्याः । वत खेदे । परिणतिविरसेनं परिणतौ फलपाके विरसो महाजुःखकरो
 जयति यः स तथाचूतस्तेन । विषयविनोदरसेन विषयविलासप्रेम्णा । विविधा वेदना लजन्ते विविधा बहुभिन्नैर्दिग्भिन्ना
 वेदना व्यथाः फंदर्थनां विटवना इति यावत् । लजन्ते प्रामुवन्ति तर्हि पञ्चैन्धिक्यविषयप्रसक्तानां का कथेत्यर्थः ॥ ४ ॥

कपायजमाश्रयमाह—

उदितकपायो रे, विषयवृत्तशीकृता, यान्ति महानरकेषु परिवर्तन्ते रे, नियतमनन्तशो, जन्मजरांमरणेषु, प०

व्याख्या—उदितकपाया रे रे चेतन सर्वदोषमूलान् कपायान् परिहर । यत उदितकपाया उदिता हृदये आविर्भूताः कपायाः क्रोधमानमायालोका येषां ते तथा सन्तः सुचूमपरशुरामादिवत् । विषयवशीकृताः कामजोगाधीनाः कृतयुञ्ज-दिमहारंजाः । महानरकेषु सप्तमष्टिशिवाप्रतिष्ठानादिषु । यान्ति गच्छन्ति । ततो निर्गत्य नियतमवश्यं ज्ञायेन । जन्मज्जरा-मरणेषु स्वहृत्परस्वहृत्पतमायुष्केषु प्रायेण तिर्यङ्क्षु । अनन्तशोऽनन्तवारान् । परिवर्तन्ते चूयो चूय उत्पद्यन्त इत्यर्थः ॥५॥

योगजमाश्रवमाह—

मनसा वाचा रे, वपुषा चञ्चला, दुर्जयदुरितक्षरेण ।

उपलप्यन्ते रे, तत आश्रवजये, यततां कृतमपरेण, परि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—रे प्राणिन् मनसा दुष्टमनोव्यापारेण । वाचा दुर्भाषणेन । वपुषा दुष्टया कायचेष्टया । चञ्चलाश्चपलाः प्राणिनः । दुर्जयदुरितक्षरेण दुर्जयेन दुःखेन जीयते मुच्यते यस्मादिति दुर्जयः तेन ईदृशेन दुरितक्षरेण पापसंक्षारेण । उपलप्यन्ते अतिरायेनायुज्जकर्मकर्दमलिप्ता ज्वन्ति । ततः पूर्वोक्तदुःखहेतुत्वात् आश्रवजये बन्धहेत्वनुद्भवे । यततां सुदूद्यमेन प्रवर्ततां । अपरेण बन्धहेतुप्रवर्तनेन कृतं पर्याप्तं मा क्रियतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

युजाश्रवा अपि युज्जबन्धहेतुत्वेन मोक्षप्राप्तिप्रतिबन्धका ज्वन्त्यतो वीतरागत्वसमुत्पादनेन तेऽपि परिहरणीया इत्युपदिशति शुद्धा योगा रे, यदपि यतात्मनां, स्ववन्ते शुचकर्मणि ।

काश्चन निगमांस्तान्यपि जानीयात्, हतनिर्दृतिशर्माणि, परि० ॥ ७ ॥

व्याख्या-रे चेतन शुभ्रबन्धसाधनप्राप्त्या कृतार्थत्वं मा मन्यस्व । यदपि यदापि त्वं शुभ्रं सरागसंयमं प्राप्तो भवसि तदापि शुभ्रबन्धको न त्वबन्धकः । यतो यतात्मनां संयमवतां योगा मनोवाक्कायव्यापाराः शुद्धाः पापप्रकृतीनां प्रायो-
 डबन्धका भवन्ति, तैरपि शुभ्रकर्माणि देवायुर्देवगतिसातावेदनीयोच्चैर्गोत्रादीनि स्रवन्ति बन्धत्वेनागच्छन्ति । अतस्ता-
 न्यपि शुभ्रकर्माण्यपि हतनिर्वृतिशर्माणि हतं प्रतिबद्धं समुन्नयद्बुद्धमिति यावत् निर्वृतिशर्म सहजं वृत्तिपञ्चकरहितं
 मुक्तिसं सुखं वैस्तानि तथा । काश्चननिगमान् जानीयात् स्वर्णमयपादबन्धनशृंखला बोधेदित्यर्थः ॥ ७ ॥

उपसंहारमाह—

मोदस्वैवं रे, साश्रवपाप्मनां रोधे धियमाधाय । शान्तसुधारसपानमनारतं विनय विधाय विधाय ॥७॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये आश्रवजावनाविज्ञावनो नाम सप्तमः प्रकाशः ॥

व्याख्या-रे प्राणिन् एवं पूर्वोक्तप्रकारेण साश्रवपाप्मना सहवर्त्याश्रवसहितानां पाप्मनां पापरूप आत्मा स्वरूपं येषां कर्मणां
 तानि तथा तेषां । रोधेऽनुन्नयोपाये निर्वन्धस्वचाय इति यावत् । धियं निजां बुद्धिं । आधाय संस्थाप्य । हे विनय हे विविकचेतन ।
 अनारतं निरन्तरं । शान्तसुधारसपानं शान्तपरिणामामृतरसास्वादं । विधाय विधाय कृत्वा कृत्वा । मोदस्व प्रमोदं लभस्व ॥७॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविन्नशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबुद्धिवि-
 जयचरणयुगसेविना पंक्तिगंज्जीरविजयगणिना विरचितायां शान्तसुधारसटीकायामाश्रवजावनाविज्ञावनो नाम सप्तमः
 प्रकाराः समजनि ॥

॥ अष्टमः प्रकाशः ॥

अत्रादित आरच्य सप्तप्रकाशं यावद्विरमणस्वप्नाववत्यो जावनाः प्रोक्ताः । अथेत आरच्य प्रकरणसमाप्तिं यावदादरोपादेयस्वप्नावा जावना वक्ष्यति । तत्र सप्तप्रकाशो चाश्रवनिरोधायोपदिष्टं । स तु संवरेण निरुद्धो ऋवतीत्यनेन संबन्धेनायातां संवरजावनां विज्ञायति । तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(स्वागतावृत्तष्यम्)

येन येन य इहाश्रवरोधः संजवेन्नियतमौपयिकेन ।

आद्रियस्व विनयोद्यतचेतास्तत्तदान्तरदृशा परिज्ञाव्य ॥ ३ ॥

व्याख्या—विनयोद्यतचेता विनयो निवृत्तिर्विषयादिपरज्ञावेष्वप्रवृत्तिरिति यावत् तस्मिद्बुधतं बुधमतत्परं जातं चेतो मन आत्मा वा यस्य स तथा । इह जैनशासने स्थितः । औपयिकेन लपाये ऋव लपायसत्यो वौपयिकः तेनोपायत्वप्राप्तेनोपायत्वयुक्तेन वा । येन येन य आश्रवरोधो नियतं संजवेत् येन येन संयमसम्यक्त्वहमादिना यो मिथ्यात्यादिरूप आश्रवो बन्धहेतुः नियतमवश्यंज्ञावेन रोधोऽज्ञावप्राप्तः संजवेत् अनेनायं रुद्धो ऋविष्यतीति । अन्तरदृशा ज्ञानचक्षुषा पूर्वं परिज्ञाव्य सम्यक् समालोच्य तत्र तस्मिंस्तस्मिन्नाश्रवजये तत्तदुपायभूतसंवरं आद्रियस्य समाचरेत्यर्थः ॥ ३ ॥

तदेव कमशो दर्शयति—

संयमेन विषयाविरतत्वे दर्शनेन वितथाज्जिनिवेशम् ।

ध्यानमार्तमथ रौद्रमजस्रं चेतसः स्थिरतया च निरुन्ध्याः ॥ २ ॥

व्याख्या—निरुन्ध्या इति प्रत्येकं संबन्धनीयं । ततः संयमेन प्रवृत्तिनिरोधकस्वप्नावेन पङ्कजीवनिकायरक्षणप्रयत्नस्वप्नावेन च । विषयाविरतत्वे विषयाः शब्दादिपञ्चविधास्तेष्वचिदापरागर्हप्रवृत्त्यात्मका ये आश्रयाः तथा न विद्यते विरतं हिंसादिन्यो निवर्तनं यत्र स्वप्नावे सोऽविरतस्तद्भावोऽविरतत्वं, विषयाश्चाविरतत्वं चेति विषयाविरतत्वे हे आश्रवरूपे निरुन्ध्याः निरुद्भवानं विधेहि । दर्शनेन शुद्धदेवगुरुधर्मतत्त्वश्रद्धानरूपसम्यक्त्वेन । वितथाज्जिनिवेशं विगतमपगतं तथात्वं याथार्थ्यं यस्मादज्जिनिवेशादसदाग्रहात्स वितथाज्जिनिवेशस्तं विपरीतश्रद्धानाश्रवं निरुन्ध्या इति पूर्ववत् । अथानन्तरमार्तमार्तध्यानं रौद्रं च रौद्रध्यानं पूर्वोक्तरूपं ध्यानद्वयमाश्रवं अजस्रं सततं निरन्तरं चेतसो मनोवृत्तेः स्थिरतया स्थिरा निश्चला तद्भावस्तत्ता तथा शुद्धध्येये स्थिरैकामनोधारणया मिथ्यात्वदुर्ध्यानजन्यान् आश्रवान् निरुन्ध्या इत्यर्थः ॥२॥

(शास्त्रिणीवृत्तम्)

क्रोधं दान्त्या मार्दवेनाजिमानं हृन्त्या मायामार्जवेनोज्ज्वलेन ।

द्वेषं वारांराशिरोऽं निरुन्ध्याः सन्तोषेण प्रांशुना सेतुनेव ॥ ३ ॥

व्याख्या-दान्त्या परकृतापराधानां सम्यक्क्रोधोधात्रावेन सहनपरिणतिः दान्तिस्तया दान्त्या क्रोधं कोपस्वजावो-
 ष्टुताश्रवं । मार्दवेन मृदुर्नम्रपरिणामो विनीतस्वजावः तद्भावो मार्दवं तेन अजिमानं स्वगुणैः स्वस्मिन् चद्रुमानेनाहं-
 कृतिरूपस्तदुन्नवमाश्रवं । उज्ज्वलेनार्जवेन उज्ज्वलं अतिशयेन निर्मलं निर्दोषं इति यावत् आर्जवं शजोः सरलस्वजावस्य
 जावः आर्जवं तेन मायां मा निषेधे या गतौ ममाधारोऽयं जीवो मा सज्जतिं यातु गच्छत्विति ज्ञापिका वक्रा बुद्धिर्माया
 तां हन्या निर्वासयेः । प्रांशुना सेतुनेवं प्रांशुरतिशयेन समुन्नतः सेतुः पाद्विबन्धस्तेनैव तत्तुद्वयेन अतिप्रधानेन संतोषेण
 निरिच्छकस्वजावेन वाराराशिरौघं प्रच्छुञ्चितसमुद्गादप्यतिप्रयानकमनन्तत्वात् लोचं तृणजान्याश्रवं निरुन्ध्या निराकु-
 र्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

(स्वागतावृत्तम्)

शुचिञ्चिस्तिस्त्रिरेवमजय्यान् त्रीन् विजित्य तरसाधमयोगान् ।

साधुसंवरपथे प्रयतेथा लप्स्यसे हितमनीहितमिच्छम् ॥ ४ ॥

व्याख्या-अजय्यान् जेतुमशक्यान् अयतनाप्रवृत्तिमतश्च । त्रीन् त्रिविधान् मनोवाक्कायप्रज्ञवान् । अधमयोगान्
 अशुच्यव्यापारान् आश्रवान् । तिसृञ्चिरेव शुचिञ्चिः त्रिविधाञ्चिरपि मनोवाक्कायप्रवृत्तिनिरोधरूपाञ्चिर्गुञ्चिञ्चिस्त्रिनि-
 वृत्तिशुचप्रवृत्तिश्च । तरसा शीघ्रं । विजित्य विशेषेण जित्वा । साधुसंवरपथे शुद्धसंवरमार्गे । प्रयतेथाः प्रधानोद्यम-
 परो ऋच । तथाकृते सति त्वं अनादृतमखंनं सनातनं सिद्धं स्वात्ताविकं हितं मोक्षसुखं लप्स्यसे प्राप्तो न विज्यसीत्यर्थः ॥४॥

अतो वक्ष्यमाणप्रयत्नपरो मोक्षगमनसज्जो जवेत्युपदिशति—

(मन्दाक्रान्तावृत्तम्)

एवं रुद्धेष्वमलहृदयैराश्रवेष्वासवाक्यश्रद्धाचञ्चत्सितपटपटुः सुप्रतिष्ठानशास्त्री ।

शुद्धयोगैर्जवनपवनैः प्रेरितो जीवपोतः स्रोतस्तीर्त्वा ज्वजलनिधेर्योति निर्वाणपुर्याम् ॥ ५ ॥

व्याख्या—एवं पूर्वोक्तनौपयिकेन संवरेण आश्रवेषु प्रोक्तस्वरूपेषु निरुद्धेषु स्वस्मिन् प्रोज्ञावासत्तां गतेषु सत्सु । तत एवामलहृदयैरमलतां दोषबन्धमलोत्पत्तिरहितत्वेन निर्मलतां प्राप्त्वा नि चेतानि चेतानि हृदयानि चेतानि ते तथा तैः । शुद्धयोगैर्जवनपवनैः शुद्धाः समग्रमिथ्यात्वजन्यविपर्ययासाविध्यनादरहिंसादिदोषवर्जिताः योगा मनोवाक्कायजा धर्मव्यापारास्तैरुद्भूतैस्तद्रूपैर्वा जवनपवनैः जवनाः शीघ्रवेगकारिणोऽनुकूला ये पवना वायवस्तैः प्रेरितः प्रेरणं नियोगेनेहितगमनं प्रापितः । आसवाक्यश्रद्धाचञ्चत्सितपटपटुः आसा निःसत्ताकीकृतरागद्वेषमोहा वीतरागसर्वज्ञाः तेषां यानि वाक्यानि जपदेशवचनसमूहरूपागमास्तेषां तेषु वा या श्रद्धा शुद्धनिश्चलास्तिकतापरिणतिः तद्रूपश्चञ्चन् शुद्धप्रकाशासुन्दरः सितपटपटुः सितपटः प्रवहणमध्यगतस्थूणोपरिसमारोपितमहापटः सद्य इति लोकप्रसिद्धः तेन पटुः स्फुटनिविरुजावनापवनपूरितप्रवहणगतिवेगवर्धकः । सुप्रतिष्ठानशास्त्री सुषु शोभनं व्रतकर्तव्यं संस्कारधैर्यपूर्णप्रतिष्ठानं सुदृढमधोचागाश्रयस्तेन शास्त्री शोभमानः । जीवपोतश्चेतनप्रवहणं । ज्वजलनिधेः संसारसागरस्य । स्रोतः प्रवाहं । तीर्त्वा समुत्तीर्य । निर्वाणपुर्यां सनातनसहजसुखनगर्यां । वाति गच्छति निरुद्धसर्वाश्रवः शुद्धश्रद्धायोगसंघर्षान्मोक्षगामीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याटकेन संवरप्रावनां विज्ञावयति—

शृणु शिवसुखसाधनसदुपायं शृणु शिवसुखसाधनसदुपायम् ।

ज्ञानादिकपावनरत्नत्रयपरमाराधनमनपायम्, शृणु ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वमर्हदादिभिः सङ्ज्ञानिभिरुपदिष्टं शिवसुखसाधनसदुपायं शृणु शिवः सर्वथा निरुपपन्नो मोक्षस्तत्संबन्धि तस्मिन् वा यत्सुखं महानन्दः शिवसुखं तस्य यत्साधनं निष्पादकमीदृशं सदुपायचूतं सत् सत्यः सफलः साधुः सत्पुरुषपूजितः प्रशस्त आदरणीयस्वरूप उपायः सदुपाय उपेयोपगमहेतुतं शृणु यथाशास्त्रं कथ्यमानं श्रवणविषयं कुरुष्व । ज्ञानादिकपावनरत्नत्रयपरमाराधनमनपायं सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपस्य पावनस्य आत्मनः पवित्रताकारणस्य रत्नत्रयस्थानन्तरप्रोक्तस्य परमं सर्वोद्यमेनोत्कृष्टं निरतिचारं यदाराधनमखंडैकधारया पावनं वर्तते तदनपायं फलवियोगेन वर्जितमवश्यं मोक्षपदप्रापकः सदुपायो वर्तते अतस्तदाराधनतत्परो भवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

तदाराधनविधिमेषोपदिशन्नाह—

विषयविकारमपाकुरु दूरं क्रोधं मानं सहमायम् ।

लोभं रिपुं च विजित्य सहेलं जज संयमगुणमकपायम्, शृणु ॥ २ ॥

व्याख्या—रिपुं चेति प्रत्येकमभिसंबध्यते । क्रोधं मानं सहमायं लोभं चतुर्विधं । ततः परस्मिन् क्रोधमिश्रमानपरि-

णामं क्षेपं, स्वस्मिन् श्रितं स एव रागरूपं, प्रोक्तरीत्यैव सर्वैः सह संयोगाः कार्याः । यथा परस्मिन् वृत्तं क्रोधं समायं
 क्रोधलोचं क्षेपरूपं, एवं मानं समायं मानलोचमपि क्षेपरूपं । स्वस्मिन्नाश्रितं क्रोधं समायं मानं मानलोचं रागरूपं ।
 समायं लोचं तु मिश्रितपरिणामं रागभेदं स्वस्मिन् परस्मिन्नेति निश्चयनयमतं । इति पङ्क्तिं रिपुं वैरिर्वा । सदेवं स
 यथा सत्वरं जितो भवति तथा ते विलित्य तस्य विजयं विधाय । अक्षपायं न विद्यते कपायोऽनन्तानुबन्ध्यादिपोरुश-
 द्वास्यादिनवनोकपायरूपश्च विंशतित्रेदत्रिणो रागक्षेपरूपो वा यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा अक्षपायं । संयमगुणं संयमः
 इजानुभ्रमवृत्तिनिरोधस्वभावस्तद्रूपो गुणो जीवधर्मो जीवस्य निर्धृतिस्वभाव इति यावत् ते । अज सदैव सेवस्व । तेन
 च विषयविकारं विषयात्रिलापरूपविजावं दूरमतिशयेनापाकुरु निषेधय । तदेव रत्नत्रयस्य परमाराधनमित्यर्थः ॥ २ ॥

उपशमरसमनुशीलय मनसा रोपदहनजलदप्रायम् ।

कलय विरागं धृतपरजागं हृदि विनयं नायम्, शृणु ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे छात्मन् पुनराराधनकृते प्रथमतः रोपदहनजलदप्रायं रोपः कोपः स एव दहनो वनाग्निस्तस्य निर्वापणे
 जलदप्रायं मेघवृष्टितुल्यं । मनसा हृदयेन । उपशमरसं उपशमः क्षमा शान्तिः निर्धृतिपरिणामस्तस्मिन् यो रसः प्रेम-
 निमग्नता ते । अमुशीलय सदा पालय । विनयं नायं नायं नीत्वा नीत्वा प्राप्य प्राप्येति यावत् विनयं विशिष्टशास्त्र-
 शिक्षासमन्वितनिर्धृतिनीतिं । धृतपरजागं धृतः लब्धः संपन्न इति यावत् परजागः परमोत्कर्षः यस्य स तथाविधस्तं ।
 विरागं वैराग्यस्वजावं । हृदि कलय मनसि लक्ष्यस्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

आर्तं रौद्रं ध्यानं मार्जय दह विकल्परचनानायम् ।

यदियमरुद्धा मानसवीथी तरवविदः पन्था नायम्, शृ० ॥ ४ ॥

व्याख्या-आर्तं रौद्रं ध्यानं मार्जय कचवरपुञ्जवद्वहिरुद्विप वा माऽर्जय तयोरुपार्जनं मा कुरु । विकल्परचना-
नायं शुजाशुभसंकल्पश्रेणिरूपं नायं जालं दह प्रस्मीकुरु । तथा यदियं तव मानसवीथी मनोदृष्टश्रेणिः अरुद्धा
सदाऽसंव्रितघाराऽस्ति, तत् अयं तत्त्वविदः परमार्थज्ञस्य पन्था मार्गो न ज्वतीति ज्ञात्वा संवृणुष्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥

संयमयोगैरवहितमानसशुद्ध्या चरितार्थय कायम् ।

नानामतरुचिगहने शुवने निश्चिनु शुरुपथं नायम्, शृ० ॥ ५ ॥

व्याख्या-अवहितमानसशुद्ध्या अवहिता समाधिस्वप्नावं प्राप्ता सावधाना वा मानसशुद्धिर्निर्दोषमनोवृत्तिसत्तया ।
तथा संयमयोगैः पट्टकायजीवरक्षणव्यापारैश्च । कायं प्राप्तं स्वशरीरं । चरितार्थय निष्फलत्वं गह्वन्तं सफलं कुरु । नाना-
मतरुचिगहने अनेकमतश्रद्धाचिर्चते । शुवने जगति । नायं नीतियुक्तं शुद्धपथं निश्चिनु सुविमर्शाच्यासाच्यां यथार्था-
गमोक्तं निर्दोषं पंथानं मोक्षमार्गं निश्चिनु निर्धारयेत्यर्थः ॥ ५ ॥

ब्रह्मव्रतमङ्गीकुरु विमलं विभ्राणं गुणसमवायम् ।

उदितं गुरुवदनाडुपदेशं संगृहाण शुचिमिव रायम्, शृ० ॥ ६ ॥

व्याख्या-गुणसमवायं गुणा ज्ञानारोग्यप्रज्ञावादादयस्तेषां यः समवायः संहतिस्तं । विभ्राणं धारयन्तं तेषां निवासस्थानमित्यर्थः । ईदृशं विमलं निरतिचारं ब्रह्मव्रतं ब्रह्मचर्यं । अङ्गीकुरु स्वीकुरु । गुरुवदनाडुदितं गुरुमुखतो विनिर्गतं । श्रुचिं पवित्रं । उपदेशं हितशिक्षातत्त्ववार्तादिकं । रायमिव रत्नादिनिधानमिव । संगृहाण सम्यग्विस्मारणतया धारयेत्यर्थः ॥ ६ ॥

संयमवाङ्मयकुसुमरसैरतिसुरक्षय निजमध्यवसायम् ।

चेतनमुपलक्ष्य कृतलक्षणज्ञानचरणगुणपर्यायम्, शृणु ॥ ७ ॥

व्याख्या-संयमवाङ्मयकुसुमरसैः संयमः सप्तदशविधः सर्वाश्रवसंरोधश्च तथा वाङ्मयः संयमस्योत्पादनवर्धनपावनफलप्रापणगुणविधिमय आगमस्तयोर्विषयेऽनारताच्यासन्नावनात्मकानि कुसुमानि सुरत्रिपुष्पाणि तेषां तेषु वा रसाः प्रेमजरविशेषास्तैः । निजं स्वकीयं । अध्यवसायं परिणतिं । अतिसुरक्षय सुप्रशस्तगुणप्रसिद्धिमयं संपादय । कृतलक्षणज्ञानचरणगुणपर्यायं कृतानि प्रसिद्धानि लक्षणानि स्वरूपभूतानि ज्ञानं सामान्यविशेषबोधस्वप्नावः, चरणं सर्वपरन्नावनिवृत्तिस्वप्नावः, गुणा निराकारस्थैर्यादयः, पर्याया उपयोगपरावतिरूपेणोत्पादव्ययध्रौव्यागुरुलक्ष्यादयः, एषां पदानां समाहारघन्धे कृते तत्कृतलक्षणज्ञानचरणगुणपर्यायं येन तत् चेतनं जीवस्वरूपं लपलक्ष्य अयमहमिति प्रत्यभिजानीहीत्यर्थः ॥ ७ ॥

वदनमलंकुरु पावनरसनं जिनचरितं गायं गायम् ।

सविनय शान्तिसुधारसमेनं चिरं नन्द पायं पायम्, शृणु ॥ ८ ॥

॥ इति शान्तिसुधारसगेयकाव्ये संवरत्रायनाविज्ञावनो नामाष्टमः प्रकाशः ॥

व्याख्या-हे आत्मन् सविनय विनयविधिसमन्वित । त्वं जिनचरितं जिनानां चरितं विहारोपकारधर्मोपदेशादिप्रवर्तनं । गायं गायं गीत्वा गीत्वा । पावनरसनं पावना पवित्रा रसना जिह्वा यस्मिस्तत् पावनरसनं । वदनं मुखारविन्दं । अलंकुरु चूपय । एनमनन्तरदर्शितं । शान्तिसुधारसमुक्तस्वरूपं । पायं पायं पीत्वा पीत्वा । चिरं प्रच्युतकालं यावत् । नन्द सुखसमृद्धौ प्रवेत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविग्रशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धिविजयचरणयुगसेविना पंक्तिगंज्जीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तिसुधारसटीकायां संवरत्रायनाविज्ञावनो नामाष्टमः प्रकाराः समजनि ॥

॥

॥ नवमः प्रकाशः ॥

छक्तोऽष्टमः प्रकाशः । तदन्ते चेतनोपलक्षणयोपदिष्टं । तच्च कर्मावृत्त्यपकर्षेण साध्यं । तदपकर्षस्तु निर्जराधीन इत्यनेन संबन्धेनायातां नवमी निर्जराभावनां विज्ञावयन्नाह । तस्याध्यायमादिमः श्लोकः—

(इन्द्रवज्रावृत्तम्)

यन्निर्जरा द्वादशधा निरुक्ता तद्द्वादशानां तपसां विज्ञेदात् ।
हेतुप्रज्ञेदादिह कार्यज्ञेदः स्वातंत्र्यतस्त्वेकविधैव सा स्यात् ॥ ३ ॥

व्याख्या—यन्निर्जरा द्वादशधा निरुक्ता, तत्तपसां द्वादशानां विज्ञेदात् यत्सर्वत्रागमेषु निर्जरा देशेन कर्मपरिपाटना द्वादशधा द्वादशप्रकारा निरुक्ता व्युत्पत्तिपूर्वकं कथिता, तत्तस्या जनकहेतूनां द्वादशानां पञ्चाह्यपन्नाभ्यंतराणां तपसां तपोविधानानां विज्ञेदात् विशेषेण कृतो ज्ञेदो विज्ञेदस्तस्मात्, देवदत्तस्यानशनजा यज्ञदत्तस्य ध्यानज्ञेति विशेषेणदित्यर्थः । इह प्राज्ञज्ञेने सर्वत्र । हेतुप्रज्ञेदात् कारणविशेषेणदेव । कार्यज्ञेदो जन्ये चिन्नता दृष्टा, यथा पार्थिवो घटः, सौवर्णिको घटः । स्वातंत्र्यतस्तु निर्विशेषणकर्मपरिह्यमात्राऽपेक्षया तु सा निर्जरैकविधैव जीवप्रदेशेभ्यः कर्मदक्षिकानां पृथग्भवतमानैव स्याज्जायत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

उक्तार्थमेव स्पष्टयन्नाह—

(अनुष्टुबवृत्तव्यम्)

काष्ठोपलादिरूपाणां निदानानां विभेदतः । वह्नियथैकरूपोऽपि पृथग्भूयो विवक्ष्यते ॥ २ ॥

व्याख्या—यथैकरूपोऽपि वह्निः यथेति दृष्टान्तोपन्यासाय यथा येन न्यायेन वह्निरग्निः एकरूपोऽपि सर्वोऽप्युष्णद्राह-
कप्रकाशकत्वादिस्वभावत्वेनैकरूपो वर्तते । तथापि काष्ठोपलादिरूपाणां काष्ठं वह्निजनकमरणिगणियार्यादि तदिन्धनानि
च, उपलाः सूर्यकान्तमप्लादिपापाणुजातयः, आदिपदात्पत्रवृणगोमयादीन्धनानि ग्राह्याणि, तद्रूपाणां निदानानां द्रुतवहो-
त्यादककारणानां विभेदतो जिन्रत्वहेतुतः पृथग्भूयो जिन्ररूपो यथायं पाणोऽग्निः विवक्ष्यत इत्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥

निर्जरापि द्वादशधा तपोभेदैस्तथोदिता । कर्मनिर्जरात्मा तु सैकरूपैव वस्तुतः ॥ ३ ॥

व्याख्या—तथा तेनैव न्यायेन तपोभेदैर्निर्जरोत्पादकैर्वाह्यान्यन्तरैस्तपसां भेदैर्नानात्वविधानैः निर्जरापि कर्मपरिपा-
टनापि द्वादशधा द्वादशविधा उदिता जिनागमेऽत्रिहिता । तु पुनः वस्तुतः परमार्थदृष्ट्या सा प्रोक्ता निर्जरा कर्मनिर्ज-
रात्मा देशेनाघरूपस्वरूपा एकरूपैव निष्केवलं या कर्म हानिः सैव सेतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ हेतुजृततपःप्रजावचमत्कृता वाचकास्तां स्तुवन्त आहुः—

(लपेन्ञ्वज्रावृत्तम्)

निकाचितानामपि कर्मणां यजरीयसां भूधरदुर्धराणाम् ।
विभेदन्ने वज्रमिवातितीव्रं नमोऽस्तु तस्मै तपसेऽद्भुताय ॥ ४ ॥

व्याख्या—यत्पःशक्तिसामर्थ्यं गरीयसां महाविशालसमुन्नतशिखरचृतां ईदृशानामपि ऋधरदुर्घराणां प्रोक्तविशेषण-
विशिष्टा ये ऋधराः पर्वतास्तेऽपि दुर्धरा विकटा वज्रेणापि दुर्नेघटात्प्रेषां । निकाचितानामपि निकाचितानि गाढत-
रतीत्रकपायरसवशश्चत्वाद्रूपक्रमोपशामणापवर्तनासंक्रमणयोग्यत्वेन केवलविपाकवेद्यानि तर्हि शिथिलबन्धानां तु किं
वाच्यं ? तेषामपि कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां विभेदेऽपुनर्विनाश्यत्वेन विनाशने. वज्रमिवातितीव्रं पर्वतविनाशने वज्रं
सुरेशायुधं दंजोतिः वज्रं यथा पर्वतनेदं तीक्ष्णं वर्तते तथा तपोऽपि प्रोक्तकर्मनेदने वज्रादप्यतितीव्रं तीक्ष्णं वर्तते तस्मै
प्रोक्तराक्संपन्नाय अद्भुतायाचिन्त्यमहिम्ने तपसे तपोगुणाय नमोऽस्तु ऋयो भे प्रणतिर्नवत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

सोदाहरणं तपःप्रज्ञापं स्तुवन्नाह—

(उपजातिवृत्तम्)

किमुच्यते सत्तपसः प्रज्ञावः कवोरकर्माजितकिद्विवयोऽपि ।

दृढप्रहारीव निहृत्य पापं यतोऽपवर्गं लभतेऽचिरेण ॥ ५ ॥

व्याख्या—अद्वो ध्यात्मन् सत्तपसः सतः समीचीनस्यानिरासीन्नावेनातिचाररहितस्य कृतस्य तपसोऽनशनध्यानादि-
साधुसमाचारस्य प्रज्ञावः सामर्थ्यं महिमा किमुच्यते किं मया वक्तुं शक्यते ? नैव शक्नोमि । यतो यस्मात्तपसः प्रज्ञावात्
कवोरकर्माजितकिद्विवयोऽपि कवोराणि प्रतिबालस्त्रीगोवधादीनि कर्माणि महानीचाकृत्यसमाचरणानि तैराजितं समुपा-
जितं किद्विवपं पापकर्मरारिर्भ्येन स तथाञ्चूतः प्राणी सोऽप्यास्तामनीदृशः । दृढप्रहारी स इव यथासौ कृततथाविधक-

मोपि ऒतुर्विधतपश्चाचरेण मोहं खेत्रे तथान्योऽपि जीवस्तपसः पापं कर्मोयं निहत्य समूलघातं विनाश्य अचिरेण स्वल्पकालेन अपवर्गं अपनष्टरागादिवर्गं मोहं लज्जते प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

पुनरप्युदाहरति—

यथा सुवर्णस्य शुचिस्वरूपं दीप्तः कृशानुः प्रकटीकरोति ।

तथात्मनः कर्मरजो निहत्य ज्योतिस्तपस्तद्विशदीकरोति ॥ ६ ॥

व्याख्या—यथा येन न्यायेन तपसः प्रज्ञावं जानीष्व । यथा सुवर्णस्य काञ्चनस्य दीप्तः सप्रकाशप्रज्ञावान् शुचिस्वरूपं जात्यं रूपनैर्मह्यं कृशानुरग्निः प्रकटीकरोति मलाद्भादितत्वेनाप्रकटः सन् स्पष्टं दर्शयति । तथा तेनैव न्यायेन आत्मनो जीवस्य ज्योतिः सर्वज्ञावाविर्भावकं शुद्धचैतन्यं तपः प्रोक्तरूपं कर्मरजः कर्ममलधूलिं निहत्य विनाश्य विशदीकरोति कर्ममलाद्भादितमशुद्धं सत् मलं प्रज्वाह्य सर्वावज्ञासयुक्तं शुद्धं करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

तपोमाहात्म्यमेवाह—

(अग्धरावृत्तम्)

बाह्येनाच्यन्तरेण प्रथितवहुन्निदा जीयते येन शत्रुश्रेणी बाह्यान्तरंगा भरतनृपतिवन्नावलब्धद्रुहिम्ना ।
यस्मात्प्रादुर्भवेयुः प्रकटितविज्रवा लब्धयः सिद्ध्यश्च वन्दे स्वर्गपवर्गर्पिणपटुसततं तत्तपो विश्ववन्द्यम् ७

व्याख्या—येन प्रोक्तवदयमाणप्रभावता तपसा प्रथितवद्विदा प्रथिता बृहस्पुसिंहनिःक्रीकितरत्नावलिक्कनकावलि-
 गुणरत्नसंकरादिनिर्चरिविस्तारं प्राप्ताः बहुविदा बहुयोऽतिप्रचला विद्यन्ते इति निदाः । बाह्येनान्यन्तरेण प्राय-
 श्चित्ताविनयादिना । प्राह्यान्तरंगा वाद्या अनादेशकारकप्रतिपक्षिराजादयः, अन्तरंगा रागर्षेपकर्मरोगादयः, त एव शत्र-
 योऽत्यलेयां या श्रेणी पंक्तिः सा जीयते स्ववशवर्तिनी क्रियते । सा केन साधनेन जीयते इत्याह—भरतनृपतिवन्नाव-
 लब्धप्रद्विन्ना भरतः श्रीऋषभस्वामिनो ज्येष्ठपुत्रः स एव नृपतिः सकलभारतवासिजनानां स्वामी तद्वत्तुल्यो जाव-
 लब्धो जायेन शृङ्खमानसिकपरिणामेन लब्धः प्राप्नो यो इद्विमा विषयसुखरागादिना चालयितुमशक्यत्वं तेन जावलब्ध-
 इद्विन्ना । यस्मात्प्रकटितविज्ञया लब्धयः सिद्ध्यन्ति प्राङ्मूर्ध्वेयुः । यस्मात्तपःप्रभावात्प्रकटितविज्ञयाः प्रकटिताः सप्रकाशा-
 जनेर्दृश्यमाना विज्ञयाः सङ्गानाविज्ञावितनुमल्लवातस्पर्शमहारोगोपञ्चवशान्त्यादिसंपदो यासां तादृशा लब्धय आसर्ग्योप-
 ध्यादितया निष्पन्नशक्तयः सिद्ध्योऽणिमालब्धिप्रचतयः प्राङ्मूर्ध्वेयुः प्रकटा द्वेयुः समुत्पद्यन्ते । स्वर्गोपवर्गोर्षणपडु-
 स्वर्गो देवलोकसंपद्व अपवर्गो मौक्षस्तयोर्षणे प्रापणे जीधानामिति शेषः तस्मिन् पडु चालुर्ध्वत्सामर्थ्ययुक्तमिति यावत् ।
 तत्तपो विश्ववन्द्यं तत्पूर्वोक्तमहामन्त्रावयुक्तं तपोऽनशानादिरूपं विश्ववन्द्यं समग्रत्रिभुवनजनपूज्यं । सम्यक् सविनयस-
 माचरणीयं । सततं निरन्तरं प्रतिसमयं । वन्दे सचष्टुमानं प्रणतोऽस्मीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन तपोमहिमुख्यां निर्जरां विज्ञावयति—

विज्ञावय विनय तपोमहिमानं, ध्रुवपदं, बहुभ्रवसञ्चितदुष्कृतममुना लज्जते लघु लघिमानम्; वि०॥२॥

व्याख्या-हे विनय हे विशिष्टनिर्वृत्तिकामिन् चेतन त्वं तपोमहिमानं वहिरन्तस्तपसः प्रचारं प्रति विज्ञापय स्वात्मनि वासय तपःपरिणतिमयो ज्ञेयति यावत् । अमुना तपसा बहुभवसञ्चितं दुष्कृतं लघुलघिमानं लज्जते बहुभवसञ्चितं बहुत्रिरान्तसंख्येयैर्भैः कैवर्तकमिथ्याजिमानिदेवगुरुधर्मादिमहाशातनाकारिचिर्जन्मत्रिः सञ्चितं समुपाजितं दुष्कृतं पापकर्मचरं लघु शीघ्रं सुहूर्तादिमात्रविधानेऽपि लघिमानं लघोर्भावो लघिमा स्वदृपत्वमसत्त्वं वा तं लघिमानं लज्जते प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १ ॥

याति घनापि घनाघनपटली खरपवनेन विरामम् ।

भ्रजति तथा तपसा दुरिताली क्षणचंगुरपरिणामम्, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या-घनापि घना कठिनाऽतिशयेन निविडादपि निविन्ना या सा घनापि तादृश्यपि । घनाघनपटली घनाघनो धार्षुको मेघस्तस्य पटली घटामंरुली सा । यथा खरपवनेन खरः कर्कश उग्रगतिमानिति यावत् यः पवनो वायुस्तेन विरामं शीघ्रमवसानं याति भ्रजति । तथा तेनैव न्यायेन दुरिताली क्षणितानि पापानि तेषां आली श्रेणिः तपसा तपःसमाचारेण कृत्वा । क्षणचंगुरपरिणामं क्षणं क्षणमध्ये चंगुरा विनशनशीला तादृशं परिणामं स्वभावं भ्रजति प्राप्नोति विनश्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥

वाञ्छितमाकर्षति दूरादपि रिपुमपि भ्रजति वयस्यम् ।

तप इदमाश्रय निर्मलजावादागमपरमरहस्यम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे चेतन इदं प्रत्यक्षं शिवाधिनिः क्रियमाणं दृश्यते । तपः प्रोक्तरूपं । वाञ्छितं स्वस्याजीष्टं स्वर्गमोक्षसुखा-
दिकं । दूरादपि प्रचूततमकालकर्तव्यादिव्यवधानाज्ञावि अपि कार्यं । आकर्षति सुलक्षसमीपानायासप्राप्त्यं करोति । तथा
रियुमपि वैरिणं जनमपि । वयस्यं मित्रजावं प्रजति समुत्पादयति । तथा आगमपरमरहस्यं आगमस्य जिनप्रवचनस्य परम-
मुत्कृष्टरूपं रहस्यं सारः वर्तते । तत इदं तपो निर्मलजावात् शुचनिराशिस्वजावात् आश्रय समाचरेत्यर्थः ॥ ३ ॥

तपसो भेदानाह—

अनशनमूषोदरतां वृत्तिद्रासं रसपरिहारम् । प्रज सांलीन्यं कायक्लेशं तप इति बाह्यमुदारम्, वि० ॥ ४ ॥

व्याख्या—अनशनं न विद्यतेऽशनं भोजनं यस्मिन् तपसि तत्तथा चतुर्थादारन्य पणमास्यवसानं तत् १ । कनोद-
रतां जनमपरिपूर्णमुदरं भोजनमात्रया यत्र तस्य जायस्तत्ता तां २ । वृत्तिद्रासं वृत्तिद्रासं वृत्तिराजीविका स्वेच्छा भोगोपभोगोपयो-
गिवस्तुषिपया तस्या श्रासः परिमाणेन संक्षेपो यत्र तत्तथा ३ । रसपरिहारं रसा घृतादिपद्मविकृतयः तेषां परिहारः
प्रतिदिनमेकषयादिरीत्या सर्वथा त्यजनं वा यत्र तत् ४ । सांलीन्यं संलीनं हस्ताद्यं गात्रयवानां प्रयोजनाज्ञावे संवरणं
तन्नायः कर्म वा सांलीन्यं ५ । कायक्लेशं कायो देहस्तस्य क्लेश आन्युपगमकैः खेदोत्पादकवीरासनापासनकेशबुध्यना-
तापनादिभिर्नियत्र विधीयते तत् ६ । इत्यनन्तरोक्तजैर्निर्गतं उदारं आशंसादिसर्वदोषवर्जितं बाह्यं मिथ्याहृष्टिभिर्नपि
क्रियमाणत्वेन क्रियमाणं चर्मचक्षुर्निर्दृश्यमानत्वेन बाह्यमौदारिकशरीरशोपकत्वेन च बहिर्भवं तपः प्रोक्तरूपं त्वं
प्रज सेवस्येत्यर्थः ॥ ४ ॥

प्रायश्चित्तं वैयावृत्त्यं स्वाध्यायं विनयं च । कायोत्सर्गं शुभ्रध्यानं आश्रयन्तरमिदमं च, वि० ॥ ५ ॥
 व्याख्या—प्रायश्चित्तं दोषातिचारमलशोधकमाखोचनादि दशविधं १ । वैयावृत्त्यं आचार्योदिदशविधपुंसां योग्यं
 शुभ्रमानाहारवस्त्रपात्रादिसंपादनरूपदशविधं २ । स्वाध्यायं वाचनादानग्रहणादि पञ्चभेदं ३ । विनयं ज्ञानदर्शनादि
 सप्तविधं ४ । चः पादपूरणे । कायोत्सर्गोऽशुद्धाहारवस्त्रपात्रशरीरचेष्टादेर्व्युत्सर्जनं ५ । शुभ्रमात्मशुद्धिकरं ध्यानं धर्मशुद्धि-
 रूपं ६ । इदमं चोक्त्वरूपं आश्रयन्तरं चर्महृद्गदश्यं निर्जराफलदं कामर्णशरीरदाहकं जैनशासने सम्यग्दृष्टिजिरेव क्रियमा-
 णत्वादन्तरंगं तपो ऋजस्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥

उक्ततपसः फलं दर्शयति—

शमयति तापं गमयति पापं रमयति मानसहंसम् ।
 हरति विमोहं दूरारोहं तप इति विगताशंसम्, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं इत्येवं वक्ष्यमाणरूपं विगताशंसं विशेषेण गता नष्टा आशंसा इहलोकपरलोकसुखादेरजि-
 द्वापो यस्मात्तत्तथाविधं तपः कुरु । तेन च तप्तपस्तवान्यस्य च तापं सर्वसंक्षेपं शंभयति शान्तिज्ञावं नयति । पापं पूर्वकृ-
 ताघराशिं गमयति विनाशयति । मानसहंसं मनोमरादं रमयति शुद्धात्मस्वरूपंकजवने सानन्दविल्लासप्रापणेन क्रीडयति
 खेलापयति । दूरारोहं विमोहं हरति दूरेण प्रबलतरप्रयत्नबलवधेन सामर्थ्येनारुह्य उल्लंघ्यते यः स दूरारोहस्तं विमोहं सम्यक्त्वादि-
 घाते समर्थो मोहोऽनन्तानुबन्धिकपायमिथ्यात्वमोहनीयरूपो विमोहस्तं हरति इतानानकाष्ठनिकरवन्नस्मीज्ञावं करोतीत्यर्थः ६

संयमकमलाकार्मेणमुज्ज्वलशिवसुखसत्यंकारम् ।

चिन्तितचिन्तामणिमाराधय तप इह वारंवारम्, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—हे चेतन इह जिनशासने प्राद्यप्रवेशे सति संयमकमलाकार्मणं संयम इन्द्रियनोऽन्द्रियरोधविधिः स एव कमला संपद्भिस्तरस्तस्याः कार्मणं वशीकारकारणं मंत्रौषधिरूपं । उज्ज्वलशिवसुखसत्यंकारं उज्ज्वलं आकांक्षीत्सुक्यादिदोषवर्जितत्वेन निर्मलमीदृशं यत् शिवसुखं भोदगातानन्दः तस्य सत्यंकारं व्यापारप्रतिक्रायै हस्तार्पणं । चिन्तितचिन्तामणिं चिन्तितमात्रस्यैष्टवस्तुनः प्रापणे चिन्तामणिं चिन्तामणिरत्नं वर्तते । तत्तपो वारंवारं ऋयो ऋय आराधय सम्यक् पालयेत्यर्थः ॥ ७ ॥

कर्मगदौषधमिदमिदमस्य च जिनपतिमतमनुपानम् ।

विनय समाचर सौख्यनिधानं शान्तिसुधारसपानम्, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तिसुधारसगेयकाव्ये निर्जरात्रायनाधिभावनो नाम नवमः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय इदं प्रत्यक्षं तपः प्रोक्तस्वरूपं कर्मगदौषधं कर्माणि पूर्वोक्तानि तान्येव गदाः कुष्ठादिमहाक्षेत्रोगास्तेषां विनाशनाय औषधं रसायनादिशामनीयं वर्तते । अस्य चानुपानं औषधोपरि पश्चात् पेयं पथ्यजोजनं जिनपतिमतं श्रीमदहर्षप्रणीतागमज्ञानकरणं शीघ्रारोग्यवर्धकं वर्तते । तथा इदं तपःसमाचरणमेव सौख्यनिधानं सुखस्य भावः सौख्यं

प्रायश्चित्तं वैयावृत्यं स्वाध्यायं विनयं च । कायोत्सर्गं शुभ्रध्यानं आच्यन्तरमिदमं च, वि० ॥ ५ ॥
 व्याख्या—प्रायश्चित्तं दोषातिचारमलशोधकमालोचनादि दशविधं १ । वैयावृत्यं आचार्योदिदशविधपुंसां योग्यं
 शुभ्रमानाहारवस्त्रपात्रादिसंपादनरूपदशविधं २ । स्वाध्यायं वाचनादानग्रहणादि पञ्चभेदं ३ । विनयं ज्ञानदर्शनादि
 सप्तविधं ४ । चः पादपूरणे । कायोत्सर्गोऽशुभ्राहारवस्त्रपात्रशरीरचेष्टादेर्व्युत्सर्जनं ५ । शुभ्रमारमशुद्धिकरं ध्यानं धर्मशुद्धि-
 रूपं ६ । इदमं चोक्तरूपं आच्यन्तरं चर्मदृग्दृश्यं निर्जराफलदं कामर्णशरीरदाहकं जैनशासने सम्यग्दृष्टिभिरेव क्रियमा-
 णत्वादन्तरंगं तपो जजस्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥

उक्ततपसः फलं दर्शयति—

शमयति तापं गमयति पापं रमयति मानसहंसम् ।

हरति विमोहं दूरारोहं तप इति विगताशंसम्, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं इत्येवं वक्ष्यमाणरूपं विगताशंसं विशेषेण गता नष्टा आशंसा इहलोकपरलोकसुखादेरञ्जि-
 लापो यस्मात्तत्तथाविधं तपः कुरु । तेन च तत्तपस्तवान्यस्य च तापं सर्वसंक्षेशं शंभयति शान्तिज्ञावं नयति । पापं पूर्वकृ-
 ताधराशिं गमयति विनाशयति । मानसहंसं मनोमरालं रमयति शुभ्रारमस्वरूपंकजवने सानन्दविलासप्रापणेन क्रीरयति
 खेलापयति । दूरारोहं विमोहं हरति दूरेण प्रवलतरप्रयत्नबधेन सामर्थ्येनारुह्य उल्लंघ्यते यः सदूरारोहस्तं विमोहं सम्यक्त्वादि-
 घाते समर्थो मोहोऽनन्तानुबन्धिकपायमिध्यात्वमोहनीयरूपो विमोहस्तं हरति इतानानकाष्ठनिकरवन्नस्मीजावं करोतीत्यर्थः ६

संयमकमलाकार्मेणमुज्वलशिवसुखसत्यंकारम् ।

चिन्तितचिन्तामणिमाराधय तप इह वारंवारम्, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—हे चेतन इह जिनशासने प्राप्तप्रवेशे सति संयमकमलाकार्मेणं संग्रम इन्द्रियनोइन्द्रियरोधविधिः स एव कमला संपक्षितरस्तस्याः कार्मेणं वशीकारकारणं मंत्रौपधिरूपं । उज्वलशिवसुखसत्यंकारं उज्वलं आकांक्षौत्सुक्यादिदोषवर्जितत्वेन निर्मलमीदृशं यत् शिवसुखं मोदुगतानन्दः तस्य सत्यंकारं व्यापारप्रतिज्ञायै हस्तार्पणं । चिन्तितचिन्तामणिं चिन्तितमात्रस्येष्टवस्तुनः प्रापणे चिन्तामणिं चिन्तामणिरत्नं वर्तते । तत्तपो वारंवारं ऋषो ऋष्य आराधय सम्यक् पादयेत्यर्थः ॥ ७ ॥

कर्मगदौपधमिदमिदमस्य च जिनपतिमतमनुपानम् ।

विनय समाचर सौख्यनिधानं शान्तिसुधारसपानम्, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये निर्जराभावनाविज्ञानो नाम नवमः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय इदं प्रत्यक्षं तपः प्रोक्तस्वरूपं कर्मगदौपधं कर्मोणि पूर्वोक्तानि तान्येव गदाः कुष्ठादिमहाद्वेज्जरोगास्तेषां विनाशनाय औपधं रसायनादिशमनीयं वर्तते । अस्य चानुपानं औपधोपरि पश्चात् पेयं पथ्यजोजनं जिनपतिमतं श्रीमदर्हत्प्रणीतागमज्ञानकरणं शीघ्रारोग्यवर्धकं वर्तते । तथा इदं तपःसमाचरणमेव सौख्यनिधानं सुखस्य ज्ञावः सौख्यं

तस्य निधानं त्र्यम्बकारूपं शान्तसुधारसपानं पूर्वोक्तस्वरूपं चेदमेव धर्तते अत इदमेव सम्यग्विधि-
पूर्वकं कुर्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीतपागह्वीयसंविग्रहाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धि-
विजयचरणयुगसेविना पंक्तिगंभीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां निर्जराजावनाविज्ञावनो नाम
नवमः प्रकाशः समजनि ॥

॥ दशमः प्रकाशः ॥

उक्तो नवमः प्रकाशः । तत्र च कर्मरोगौपधस्यानुपानं जिनागमज्ञानमुपदिष्टं । जिनागमे च धर्मस्वाख्यातताऽस्तीत्यनेन संबन्धेनायातां दशमे धर्मस्वाख्याततात्राधनां विज्ञानयज्ञाह—

(उपजातिवृत्तम्)

दानं च शीलं च तपश्च ज्ञावो धर्मश्चतुर्धा जिनवान्धवेन ।
निरूपितो यो जगतां हिताय स मानसे मे रमतामजस्रम् ॥ १ ॥

व्याख्या—जिनवान्धवेन जयति रागादीनिति जिनस्तीर्थकरः स एव सर्वहितवत्सलत्वेन बान्धवः सुखसंपादकः जातोपेक्यचनं, तेन । दानं च दातव्यबुद्ध्या धनादेर्मूर्खापरिहारः । शीलं च शुश्रूषाचर्यपात्रनेन स्त्रीविषयपञ्चकान्जिज्ञापत्यजनं । तपश्चतुर्थपञ्चादिविधानतो देहममत्ववर्जनं । ज्ञावश्च सत्परिणामपूर्वकसर्वप्रताचारपरिपात्रनेनाजिनवबन्धनिवृत्तिपुराणकर्मक्षुपणतः स्वस्वरूपप्रापणं । चकाराः स्वगतानेकजेदज्ञापकाः । चतुर्धा चतुःप्रकारो धर्मः स्वभावकल्याणाय सर्वकालं प्रवर्तते । स कः ? यो धर्मो जगतां त्रिशुवनोदरवर्तिग्राणिनां हिताय निवासं विधत्तामित्यर्थः ॥ १ ॥

तत्र ज्ञावधर्मनिदानाह—

(इन्द्रवज्रावृत्तत्रयम्)

सत्यदमामार्दवशौचसंगत्यागार्जवब्रह्मविमुक्तियुक्तः ।

यः संयमः किं च तपोऽवगूढश्चारित्रधर्मो दशधायमुक्तः ॥ ३ ॥

व्याख्या—सत्यं सर्वासत्यपरिहरणं, दममा क्रोधवर्जनं, मार्दवं मानदशापरिहारः, शौचं चतुर्विधादत्तमक्षपरिहारेण निर्लेपव्रतधरणं, संगत्यागः धर्मोपकरणं विद्याय सर्वधनादिसंयोगत्यागेनाकिञ्चनतावृत्तिः, अर्जवं मायिकजावं परिहृत्य ऋजुपरिणत्या वर्तनं, ब्रह्म शीलव्रतं, विमुक्तिः विशेषलोचनत्यागेन संतोषयुक्तः, यः संयमः यः पण्डुजीवनिकायसंरक्षणव्यापारः सः । किं च संतोषयुक्तोऽपि तपोऽवगूढः नानाविधतपोभिः संयुक्तः स पूर्वोक्तः समग्रोऽप्ययं दशधा दशविधः चारित्रधर्मो देशतः सर्वतो विरतिधर्म उक्तो जिनैः कथित इत्यर्थः ॥ ३ ॥

श्लोकत्रयेनास्य धर्मस्य प्रज्ञावाः प्रोच्यन्ते—

यस्य प्रज्ञावादिह पुष्पदन्तौ विश्रोपकाराय सदोदयेते ।

ग्रीष्मोष्मजीष्मासुदितस्तस्मिन्त्वान्काले समाश्वासयति क्षितिं च ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह विश्वे यस्य प्रोक्तरूपस्य धर्मस्य प्रज्ञावात् अचिन्त्यमहिम्नः सकाशात् पुण्यदन्तौ चन्धसूयौ चावपि विभोपकाराय धर्मिजननिवाससामर्थ्याङ्गजनानां सुखसंपत्कृते सदोदयेते सदा प्रतिदिनमनादित उदयेते समुज्ज्वतः । च पुनः यस्य प्रज्ञावात् त्रीप्सोमत्रीप्सां त्रीप्सो निदाधसमयस्तस्माज्जातो य उष्मा संतापभरस्तेन त्रीप्सा जनानां संत्रा-
सोत्पादिका तां क्षितिं महीमंरुलं काले तदनन्तरज्ञाविनि प्रावृषि उदितः सर्वत्र गगनमंरुलव्यापी तन्निजान् सग-
जितो विद्युत्यान्मेघः समान्वासयति समतिशयेन निवृत्तघर्मा विदधातीत्यर्थः ॥ ३ ॥

उद्धोलकह्वोलकलाविलासैर्नाप्लावयत्यंबुनिधिः क्षितिं यत् ।

न भ्रन्ति यष्ट्याघ्रमरुद्वाद्या धर्मस्य सर्वोऽप्यनुज्ञाव ष्यः ॥ ४ ॥

व्याख्या—तथा यत् उद्धोलकह्वोलकलाविलासैः उत्प्रावह्येन लोलाश्चञ्चला ये कम्बोला कर्मिसमूहास्तेषां, याः कला विच्रतिसामर्थ्यविशेषास्तेषां ये विलासाश्चतुर्दिक्षु सवेगप्रधावनसमुद्धवनप्रसरणादयसैः । अंबुनिधिः समुज्जो यत् क्षितिं पृथिवीं न प्लावयति जलप्रवाहैः स्वोदरमध्ये नाकर्षति । तथा यच्च व्याघ्रमरुद्वाद्या न भ्रन्ति व्याघ्रः सिंहः, मरुद्भवतो देयश्च, द्रवो वनानलः, आदिपदात्सर्पनदीप्रचृतयो ग्राह्याः, एते न भ्रन्ति जनवृन्दं न विनाशयन्ति । एष श्लोकष्ये-
नोक्तः सर्वोऽपि समग्रोऽपि धर्मस्य अनन्तरप्रोक्तस्य अनुज्ञावः सामर्थ्यं महिमास्तीति जानीहीत्यर्थः ॥ ४ ॥

धर्मसौजन्यं प्रख्यापयति—

(शार्दूलविक्रीणितं वृत्तम्)

यस्मिन्नेव पिता हिताय यतते भ्राता च माता सुतः सैन्यं दैन्यमुपैति चापचपलं यत्राफलं दोर्वलम् ।
तास्मिन् कष्टदशा विपाकसमये धर्मस्तु संवर्मितः सज्जः सज्जन एष सर्वजगतन्नाणाय बद्धोद्यमः ॥ ५ ॥

व्याख्या—यस्मिन् कष्टदशाविपाकसमये हे आत्मन् धर्मस्य सौजन्यं पश्य । यत् यस्मिन् बह्यमाणस्वरूपे कष्टदशा-
विपाकसमये कष्टानि नानाविधफलदानस्वभावमयानि पञ्चविधान्तरायासात्वेदनीयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्रप्रच्युतीनि कर्मोष्णि-
तेषां दशा तदुदयमुख्यावस्था तत्रिपाको महादुष्टरसञ्चत्सादात्तीब्रस्वफलप्रदानं तद्रूपो यः समयोऽयसरस्तस्मिन् । कीदृ-
शूये ? यस्मिन् आत्मान्यः । चकारः सर्वत्रार्थ्येन संबध्यते । पिता जनकोऽपि, भ्राता सहोदरोऽपि, माता जनन्यपि,
सुतः पुत्रोऽपि, अहिताय स्वस्य शरीरघनादिविनाशकष्टन्नरप्रापणाय यतते प्रयत्नपूर्वकोद्यमं कुरुते चास्मिन्नपि । सैन्यं
यदि स्वयं राजादिस्तदा यस्मिन् युद्धादिके सैन्यं हस्त्यादिवलमपि दैन्यं हतोत्साहशस्त्रयुधमत्वेन दीनत्रायमुपैति प्राप्नोति
अस्मिन्नपि । तथा यत्र यस्मिन् चापचपलं धनुष्यष्टिवच्चपलं चलाचलपतितोन्नतनद्यं दोर्वलं शुजधिक्रमं अफलं निष्फलं
कार्यनिष्पादनसामर्थ्यविकलं । तस्मिन्नपि समये एष पूर्वोदितो धर्मः सत्यादिरूपः । तुशब्दोऽप्यर्थे । स चैवार्थे । स एव
सज्जनी जगन्मित्रं सर्वजगन्नाणाय सर्वस्मिन्नपि जगति शुवनत्रये स्वाश्रितानां जनानां त्राणाय रक्षणपालनकृते संवर्मितः

सङ्गः संबन्धितो धृतधैर्यादिकवच उरुपादितधृतिसंवृत्यजयस्वजायः सङ्गः क्षमासत्यवैराग्यार्जवमार्दवसंतोपादिमहारा-
 वृन्दैः प्रगुणो बन्धोद्यमः तदापि स्वीकृतमौढपराक्रमो जागतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ धर्मसंपदो नमस्कुर्वन्नाह—

त्रैलोक्यं सचराचरं विजयते यस्य प्रसादादिदं योऽत्रामुत्र हितवहस्तनुभृतां सर्वार्थसिद्धिप्रदः ।
 येनानर्थकदर्शना निजमहःसामर्थ्यतो व्यर्थिता तस्मै कारुणिकाय धर्मविभवे जक्तिप्रणामोऽस्तु मे ॥ ६ ॥

व्याख्या—यस्य धर्मविभवस्य प्रसादात् नैर्मह्यप्रसक्तिकृपोपकारात् सचराचरं जंगमस्थायरसमन्वितं इदं सर्वस्य स्वानु-
 भवादिगम्यं त्रैलोक्यं त्रयो लोकाः समाहृता यस्मिन् तत् त्रैलोक्यं स्वर्गादि विजयते सुखादिप्रौढतां लभते । तथा यो
 धर्मविभवः तनुभृतां देहिनां अत्रामुत्र वर्तमानत्रवे भवान्तरे च हितवहो हितसुखप्रापकः सन् सर्वार्थसिद्धिप्रदः सर्वेषां
 कार्याणां स्वर्गमोक्षप्रचृतीनां सिद्धिनिष्पत्तिनां प्रददातीति सर्वार्थसिद्धिप्रापकोऽस्ति । तथा येन धर्मविभवेन निज-
 महःसामर्थ्यतो निजं स्वकीयं महः प्रतापः प्रजावो वा तद्रूपं यत्सामर्थ्यं शक्तिलेन स्वाश्रितजीवानां अनर्थकदर्शना न
 अर्थो अनर्थाः प्राणिनां वैरविरोधानिष्टादिजावास्तैः कृता या कदर्थना विदंभनासमूहः सा व्यर्थिता निरसनेन निष्फ-
 लीकृता । तस्मै प्रोकरुपाय कारुणिकाय करुणापूरितस्वरूपाय धर्मविभवे धर्मैश्वर्याय मे मम जक्तिप्रणामोऽस्तु जक्त्या
 कृतः प्रणामः प्रणतिर्नवत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ धर्म कष्टपट्टशोपमानेन स्तौति—

(मन्दाक्रान्तावृत्तम्)

प्राज्यं राज्यं सुभ्रगदयिता नन्दना नन्दनानां रम्यं रूपं सरसकविताचातुरी सुस्वरत्नम् !

नीरोगत्वं गुणपरिचयः सज्जनत्वं सुबुद्धिं किं नु ब्रूमः फलपरिणतिं धर्मकष्टपञ्चमस्य ॥ ७ ॥

व्याख्या—नु वितर्के । धर्मकष्टपट्टमस्य फलपरिणतिं किं नु ब्रूमः प्रोक्तरूपधर्म एव कष्टपट्टमः सुरपादपः तस्य संबन्धिनीं फलपरिणतिं फलपरिपाकरूपां श्रेणिं वयं किं नु ब्रूमः ? कियञ्जटपामः ? कथयितुं न शक्नुमः, अतिप्रभूतत्वादितरकष्टपट्ट-
द्वफलश्रेण्येकविधैव श्रूयते धर्मरूपस्य कष्टपट्टस्य त्वनेकविधत्वेनानुभूयमानत्वादिति यावत् । तथाह—यतो धर्मोऽज्ञान्यं
वक्रवर्तित्वादि प्राज्यं प्रौढमेकह्वत्रं जायते । सुभ्रगदयिता सुभ्रगा सौभाग्यञ्चूपितेष्टा दयिता बल्लजा स्त्री भवति । नन्द-
नानां पुत्राणामपि नन्दनाः पुत्रा भवन्ति । रूपं शरीरसौन्दर्यं रम्यं जननयनरमणीयं प्राप्यते । सरसकविताचातुरी सरसा
माधुर्यचमत्कारोत्पादिका कविता कवित्वकलानैपुण्यं जायते । सुस्वरत्नं कोकिलारुताधःकारी मधुरध्वनिर्भवति । नीरो-
गत्यं रोगरहितत्वं संपद्यते । गुणपरिचयो गुणानां गान्धीर्यौदार्यशौर्यादीनां परिचयः सर्वतो वृद्धिः । सज्जनत्वं जगन्मै-
त्र्यं । सुबुद्धिं सम्मतिं लभत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ धर्मस्वाख्यातभावनां गेयपद्याष्टकेन विभावयन्नाह—

पालय पालय रे पालय मां जिनधर्म ।

मंगलकमलाकेलिनिकेतन करुणाकेतन धीर । शिवसुखसाधन प्रवचयवाधन जगदाधार गंचीर, पा० ॥१॥
 व्याख्या—हे जिनधर्म जिनैर्हृद्विश्चतुर्हानवद्विस्तद्वेऽवश्यं सिद्धितव्यं जानद्भिः स्वयं समाचरितः समाचरणञ्च सर्वज्ञः सर्व-
 दर्शी च ज्ञूया सर्वागैर्वेदितः परोपकाराय प्रख्यापितो धर्मो जिनधर्मः तत्संबोधनं हे जिनधर्मो हे मंगलकमलाकेलिनिकेतन
 मंगलानि स्वैद्यप्राप्तिदेतवो महोरसवाश्च तद्रूपा या कमला महालक्ष्मीस्तस्या याः केलयः सुखविद्यासाक्षात्सां निकेतनं
 कीमासञ्च तत्संबोधनं । हे करुणाकेतन करुणा सर्वस्य सर्वापन्थः समुद्धारणं सा केतनं लक्षणं स्वरूपं चेति यावत् यस्य
 तत्संबोधनं हे करुणास्वरूप । हे धीर हे अविचलितैकपरोपकाररूप । हे शिवसुखसाधन हे मोक्षमहानन्दनिष्पादनप्र-
 वीण । हे प्रवचयवाधन हे जन्मजरामरणदुर्गत्यादित्रीतिनवारण । हे जगदाधार हे त्रिष्टुवनवासिजनानां शरणागत-
 वत्सल । हे गंचीर हे अगाधमहिमसागर । मां स्वसेवकं पालय पादयं पालय रक्ष समुद्धार मोक्षमन्दिरं प्रापयेत्यर्थः ॥१॥
 सिञ्चति पयसा जलधरपटली जूतलममृतमयेन । सूर्याचन्द्रमसाबुदयेते तव महिमातिशयेन, पा० ॥२॥
 व्याख्या—हे श्रीजिनधर्म तव जवतो महिमातिशयेन सर्वातिशायिप्रजावेण । जलधरपटली समुन्नतमेघमन्जली । अमृ-
 तमयेन एकेन्द्रियादिसर्वस्य सजीवनतादायिमधुरसमयेन पयसा जलेन कृत्वा । जूतलं पृथ्वीमन्जलं । सिञ्चति जलप्रवा-
 देण धीजोन्मत्तदियोग्यत्वेन सरसं करोति । तथा सूर्याचन्द्रमसौ जगच्चक्षूःशूलौ रविबिधू उदयेते प्रतिदिनमुज्ज्वतः । अत्र
 सूर्याचन्द्रमसाबुदयेते इति प्रोक्तं । प्रागपि तृतीयश्लोके 'त्रावनायामप्युक्तं "यस्य प्रजावात्सुष्पदन्तौ विश्वोपकाराय
 सदोदयेते" इति, तथाप्यत्र पुनरुक्तदोषो न, क्रमेणोपदेशस्तुतिरूपान्यासुरक्त्वादित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ धर्म कष्टवृद्धोपमानेन स्तौति—

(मन्दाक्रान्तावृत्तम्)

प्राज्यं राज्यं सुन्नगदयिता नन्दना नन्दनानां रम्यं रूपं सरसकविताचातुरी सुस्वरत्वम् !

नीरोगत्वं गुणपरिचयः सज्जनत्वं सुबुद्धिं किं नु ब्रूमः फलपरिणतिं धर्मकष्टपटुमस्य ॥ ७ ॥

व्याख्या—नु वितर्कं । धर्मकष्टपटुमस्य फलपरिणतिं किं नु ब्रूमः प्रोक्तरूपधर्म एव कष्टपटुमः सुरपादपः तस्य संबन्धिनीं फलपरिणतिं फलपरिपाकरूपां श्रेणिं वयं किं नु ब्रूमः ? कियञ्ज्जहपामः ? कथयितुं न शक्नुमः, अतिप्रचूतत्वादितरकष्टपटु-दृष्टफलश्रेण्येकविधैव श्रूयते धर्मरूपस्य कष्टपटुदृश्य त्वनेकविधत्वेनानुचूयमानत्वादिति यावत् । तथाह—यतो धर्माज्जाज्यं चक्रवर्तित्वादि प्राज्यं प्रौढमेकह्वत्रं जायते । सुन्नगदयिता सुन्नगा सौजाग्यचूपितेष्टा दयिता वह्नजा स्त्री भवति । नन्द-नानां पुत्राणामपि नन्दनाः पुत्रा भवन्ति । रूपं शरीरसौन्दर्यं रम्यं जननयनरमणीयं प्राप्यते । सरसकविताचातुरी सरसा माधुर्यचमत्कारोत्पादिका कविता कवित्वकलानैपुण्यं जायते । सुस्वरत्वं कोकिलारुताधःकारी मधुरध्वनिर्भवति । नीरो-गत्यं रोगरहितत्वं संपद्यते । गुणपरिचयो गुणानां गान्धीर्यौदार्यशौर्यार्थीदीनां परिचयः सर्वतो वृद्धिः । सज्जनत्वं जगन्मै-त्रत्वं । सुबुद्धिं सम्भतिं लभत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ धर्मस्वाख्यातभावनां गेयपद्याष्टकेन विज्ञावयन्नाह—

पालय पालय रे पालय मां जिनधर्म ।

मंगलकमलाकेलिनिकेतन करुणकितन धीर । शिवसुखसाधन त्रयत्रयवाधन जगदाधार गंजीर, पा० ॥१॥
 व्याख्या—हे जिनधर्म जिनैरर्हद्विश्चतुर्ज्ञानवद्विस्तन्नवेऽवश्यं सिद्धितव्यं जानद्भिः स्वयं समाचरितः समाचरणञ्च सर्वज्ञः सर्व-
 दर्शी च श्रूया सर्वागैर्वेदितः परोपकाराय प्रख्यापितो धर्मो जिनधर्मः तत्संबोधनं हे जिनधर्म ! हे मंगलकमलाकेलिनिकेतन
 मंगलानि स्वैष्टप्राप्तिहेतवो महोरसवाश्च तद्रूपा या कमला महालक्ष्मीस्तस्या याः केलयः सुखविलासास्तासां निकेतनं
 क्रीनासम्भ तत्संबोधनं । हे करुणकितन करुणा सर्वस्य सर्वापन्न्यः समुद्धरणं सा केतनं लक्षणं स्वरूपं चेति यावत् यस्य
 तत्संबोधनं हे करुणास्वरूप । हे धीर हे अविचलितैकपरोपकाररूप । हे शिवसुखसाधन हे मोक्षमहानन्दनिष्पादनप्र-
 वीण । हे त्रयत्रयवाधन हे जन्मजरामरणदुर्गत्यादित्रीतिनिवारण । हे जगदाधार हे त्रिभुवनवासिजनानां शरणगत-
 वत्सल । हे गंजीर हे अगाधमहिमसागर । मां स्वसेवकं पालय पालय पालय रक्ष समुद्धर मोक्षमन्दिरं प्रापयेत्यर्थः ॥१॥
 सिञ्चति पयसा जलधरपट्वी श्रूतलममृतमयेन । सूर्याचन्द्रमसाबुदयेते तव महिमातिशयेन, पा० ॥२॥
 व्याख्या—हे श्रीजिनधर्म तव त्रयतो महिमातिशयेन सर्वातिशायिप्रज्ञावेण । जलधरपट्वी समुन्नतमेघमन्वली । अमृ-
 तमयेन एकेन्द्रियादिसर्वस्य सजीवनतादायिमधुररसमयेन पयसा जलेन कृत्वा । श्रूतलं पृथ्वीमन्वलयं । सिञ्चति जलप्रवा-
 हेण धीजोत्तमादियोग्यत्वेन सरसं करोति । तथा सूर्याचन्द्रमसौ जगच्चक्षुःश्रूतौ रविबिधू उदयेते प्रतिदिनमुद्गृह्यतः । अत्र
 सूर्याचन्द्रमसाबुदयेते इति प्रोक्तं । प्रागपि तृतीयश्लोके ज्ञावनायामप्युक्तं “यस्य प्रज्ञावात्सुष्पदन्तौ विश्वोपकाराय
 सदोदयेते” इति, तथाप्यत्र पुनरुक्तदोषो न, क्रमेणोपदेशस्तुतिरूपान्यामुक्तत्वादित्यर्थः ॥ २ ॥

निरालंबचमियमसदाधारा तिष्ठति वसुधा येन । तं विश्वस्थितिमूलस्तंजं तं सेवे विनयेन, पा० ॥३॥

व्याख्या-येन धर्ममहिम्ना । इयं सचराचरपदार्थसार्थः प्रत्यक्षा । वसुधा पृथिवी । असदाधारा असन् अविद्यमान
आधारोऽधस्तास्तंजाद्याश्रयो यस्याः सा तथा अधस्ताम्बारेकेण रहितेति यावत् । निरालंबं निर्गतो नैवास्ति आलंबं
। उपरिष्ठाद्विभ्रज्ज्वादिसमाकर्षको यत्र तन्निरालंबं यथा स्यात्तथा तिष्ठति गगनमात्रस्था वर्तते, न शेषनागेन धृता,
नैव सूर्येण समाकर्षिता, तथा स्त्रीकारेऽनवस्थादिदोषा दुर्निवारा जत्रेयुः । यथा शेषस्य क आधारः सूर्यस्य च कः समा-
कर्षकः ? इत्याद्यग्ने गगनस्थैवापततीति यावत् । अतस्तमनादितः सर्वकालं यावत् । विश्वस्थितिमूलस्तंजं समग्रत्रैलो-
क्यभर्यादाया मूलस्तंजः स्थितिप्रतिष्ठास्यैर्यादिस्थूणा तं धर्मप्रज्ञाद्यं स्वीकुरु । तं धर्मं विनयेन कार्यान्तरवर्जनैकाग्र्येण
प्रणतिपुरस्सरं सेवेऽहमित्यर्थः ॥ ३ ॥

दानशीलशुभ्रभावतपोमुखचरितार्थीकृतलोकः । शरणस्मरणकृतामिह जविनां दूरीकृतजयशोकः, पा० ॥४॥

व्याख्या-दानशीलशुभ्रभावतपोमुखचरितार्थीकृतलोकः दानादिप्रकारैः कृताब्धीकृता लोका येन स तथा । शरण-
स्मरणकृतां जविनां धर्मस्य शरणस्मरणकारिणां ज्ञव्यानां । येन इह विद्यमानजवेऽपि । दूरीकृतजयशोकः दूरीकृता
अज्ञावं प्रापिता ज्ञवानि सप्तविधानि शोका इष्टवियोगादिजा येन स तथेत्यर्थः ॥ ४ ॥

दामासत्यसंतोपदयादिकसुभ्रगसकल्पपरिवारः । देवासुरनरपूजितशासनकृतबहुजत्रपरिहारः, पा० ॥५॥

व्याख्या-यस्य जिनधर्मस्य क्षमादिवशाप्रकाररूपो जननीजनकादिरूपमुनप्रसिद्धो दयादिकः करुणौदार्यशौर्यधीर्या-
दिन्पथ मुत्तगाः सकलजगज्जनेष्टः सकलपरिवारः समग्रोऽपि स्वजनवर्गप्रकारो वर्तते स तथा । देवासुरनरपूजितशासन
देवा धैमानिकस्योतिष्काः, असुरा प्रवनपतिव्यन्तराः, नरा विद्याधरचक्रवर्तिवासुदेवादिमनुष्यासैः पूजितं बहुमानपु-
रस्मरं स्वीकृतं शासनमाह्ला यस्य धर्मस्य तस्य संवोधनं एवं सर्वत्र तस्मात्तेषां कृतबहुजवपरिहारः कृतं रचितं बहूनाम-
संख्येयानन्तादित्वेनापरिमितानां जवानां जन्मपरंपराणां परिहारोऽज्ञावो येन स तथेत्यर्थः ॥ ५ ॥

बन्धुरवन्धुजनस्य दिवानिशमसहायस्य सहायः। ब्राम्ह्यति ज्ञीमे जयगहनेऽङ्गी त्वां वान्धवमपहाय, पा०६
व्याख्या-हे श्रीजिनधर्म त्वं अन्धुजनस्य बन्धुः न विद्यते बन्धुः सहोदरादिपरिवारो यस्य स एव जनो मनुष्य-
स्य परिवाररहितस्य बन्धुत्वं परिवारोऽसि । तथा त्वं असहायस्य दिवानिशं सहायः न विद्यन्ते सहायाः सहचारिणो
यस्य तस्य त्वं दिवानिशं सदैवाहर्निशं सहायः सर्वत्र सहचार्यसि । तथा हे धर्म अङ्गी प्राणी त्वां प्रवन्तं वान्धवं स्वकी-
यजनसमूहं अपहाय परिहृत्य स निराधारोऽङ्गी ज्ञीमे महाजयानके जयगहने जवारख्ये ब्राम्ह्यति चतुर्गन्तिषु पर्यटतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

इंगति गहनं जलति कुशानुः स्थलति जलधिरचिरेण ।

तत्र कृपयाखिलकामितसिद्धिर्बहुना किं नु परेण, पा० ॥ ७ ॥

व्याख्या-हे श्रीजिनधर्म तव कृपया जयतः संबन्धिनी या कृपा जनोपरि सानुकूलदृष्टिपातरूपा करुणा तथा हेतुः

तया । जनस्य गहनं श्वापदाकीर्णं वनं व्रंगति समृद्धनगरायते । कृशानुः वनदवाग्निरपि ज्वलति नीरायते । जलधिः समुद्रोऽपि अचिरेण शीघ्रतया स्थलति स्वाभाविकनिर्जलचूर्मिजागायते । अखिलकामितसिद्धिः सकलसमीहितस्य सिद्धिर्निष्पत्तिस्तव प्रसादारसंपद्यते । तर्हि हे श्रीजिनधर्म त्वां विना बहुना प्रचूतेनापि परेण धनकुडुंबविपयसुखादेना किं नु अस्माकं किं प्रयोजनमस्ति ? न किमपीत्यर्थः ॥ ७ ॥

इह यद्यसि सुखमुदितदशांगं प्रेत्येन्द्रादिपदानि ।

क्रमतो ज्ञानादीनि च वितरसि निःश्रेयससुखदानि, पा० ॥ ८ ॥

अथाख्या—हे धर्म त्वमेव जनानां इह वर्तमानत्रये उदितदशाङ्गं सुखं उदितानि वृद्धिं प्राप्नानि दशांगानि धनारोयाधिकलेख्वियादिदशविधसाधनानि यत्र तत्तादृशं सुखं शर्म यद्यसि ददासि । प्रेत्य जन्मान्तरे । इन्द्रादिपदानि इन्द्रामिन्द्रलोकान्तिकादीनि यद्यसि । च पुनः क्रमतः क्रमेण सुरनरत्रवपरंपरया । निःश्रेयससुखदानि परिपूर्णत्वेन मोक्षससंपादकानि । ज्ञानादीनि सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वादीनि । वितरसि ददासीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथोपसंहारमाह—

वर्तंत्रनवनोत सनातन सिद्धिसदनसोपान । जय जय विनयवतां प्रतिलं चित्तशान्तसुधारसपान, पा० ए

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये धर्मत्रावनावित्रावनो नाम दशमः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे श्रीजिनधर्म सर्वतंत्रनवनीत हे सर्वविश्वधर्मशास्त्रपरमार्थञ्चूतस्वरूप सनातन हे ऋतञ्चवद्भव्यत्सर्वस-
 मयविद्यमानाधिनाशिन् । सिद्धिसदनसोपान हे मुक्तिमन्दिरसमारोहणोर्ध्वगतिपदपंके “दादरो” इति लोकोक्तिः । विनय-
 वतां विनीतपुरुषाणां प्रतिखञ्चितशान्तसुधारसपान हे प्रतिक्षणप्रापितशान्तरसामृतपान त्वं जय जय परधर्मान् सर्वान-
 ञ्चिन्तु सर्वोपरिवर्ती चवेत्यर्थः ॥ ए ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंघिमशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्ति-
 विजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबुद्धिविजयचरणयुगसेविना पंक्तिगञ्जी-
 रविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां धर्मस्वा-
 ख्यातताज्ञावनाविज्ञावनी नाम दशमः प्रकाशः समजनि ॥

॥ एकादशः प्रकाशः ॥

चक्षो दशमः प्रकाशः । तदन्ते च धर्मः सिद्धिसदनसोपानत्वेनोपदिष्टः । सिद्धिश्च लोकाग्रे प्रतिष्ठिता । अत एकादशे प्रकाशे लोकस्वरूपभावनां विज्ञावयवज्ञाह । तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(शाखिनीवृत्तम्)

सप्तधोऽधो विस्तृता याः पृथिव्यश्चक्राकाराः सन्ति रत्नप्रजाद्याः ।

ताजिः पूर्णो योऽस्त्वधोलोक एतौ पादौ यस्य व्यायतौ सप्तरङ्गः ॥ ३ ॥

व्याख्या—सप्ताधोऽध इत आरज्य सोऽयमिति पञ्चमश्लोकपर्यन्तेन कुलकेन लोकस्वरूपं वर्णयन्तः प्राहुः । या रत्नप्रजाद्या याः प्रोच्यमानस्वरूपा रत्नप्रजाद्या रत्नप्रचेति गुणनिष्पन्नाख्या यस्याः साद्या प्रथमा यासां ता रत्नप्रजाद्याः, आदिना शर्करामज्ञा ३ बालुका ३ पंक ४ धूम ५ तमः ६ तमस्तम इति क्रमेण प्रजापदयुक्ताः । सप्त सप्तसंख्याकाः । अधोऽधो विस्तृताः क्रमेणोपरितनोपरितनाच्योऽधस्तन्योऽधस्तन्यो विशाखाः परिपाद्या एकैकरज्ज्वधिकक्षेत्रप्रमाणा इति यावत् । तत्राकारा उपर्युपरि प्रतिष्ठितसप्तह्रत्रनिजा एकैका अपि क्रमशः संक्षिप्तोपरितनवर्तुलाकारा अधस्ताद्विस्तरवत्यः पृथिव्यो जूमयः सन्ति विद्यन्ते ताः । तथा ताजिः पूर्णः सप्तमहीत्रिव्याधो योऽधोलोकोऽस्ति स एतौ धौ यस्य पुरुपाकारधृतलोकस्य सप्तरज्जुपरिमाणौ पादौ सप्तरज्जुपरिमाणौ व्यायतौ विशेषेण साधिकतया आयतौ समुन्नतत्वेन दीर्घौ पादौ धौ चरणौ जयतः ॥ ३ ॥

तिर्यग्लोको विस्तृतो रज्जुमेकां पूर्णो द्वीपैरण्वान्तरसंख्यैः ।

यस्य ज्योतिश्चक्रकाञ्चीकलापं मध्ये काश्यं श्रीविचित्रं कटिन्नम् ॥ २ ॥

व्याख्या-अर्णवान्तरसंख्यैर्द्वीपैः पूर्णः अर्णवाः समुद्रा अन्ते पर्यन्ते येषां तेऽर्णवान्ताः प्रत्येकस्य पर्यन्त एकैकस्थार्ण-
यस्य सज्ञायत्तैरण्वान्तैः असंख्यैः संख्यापरिमाणरहितैः द्वीपैर्जम्बूद्वीपादिभिः पूर्णो व्याप्तो चत इति यावत्तादृशः ।
एकां परिपूर्णा । रज्जुं असंख्येययोजनानां कोटिकोऽथ उन्मिता दीर्घदान्ना तथा प्रमितो विस्तृतो विक्कञ्जमानः । ज्योति-
श्चक्रकाञ्चीकलापं ज्योतींषि सूर्यचन्द्रादियिमानानि तेषां चक्रं समग्रद्वीपसमुच्चव्यापि मंरुलं तद्रूपं; काञ्चीकलापं कथ्याञ्ज-
रणवृन्दशोजितं । श्रीविचित्रं श्रियः सुरनरनगरनगरललनिवनवाटिकासरोरगजतुरंगचवनादिलक्ष्म्यस्तात्रिविचित्रं नानाविध-
विचित्रितशोचात्रिविराजितं । काश्यं संक्षिप्तत्वेन कृशज्ञायं प्राप्तं द्वाभं तानवं गतमिति यावत् । कटिन्नं कटिप्रदेशेन
धारकाश्रयत्वेन त्रातं रक्षितं धृतमिति यावत् कटिन्नगुदरं वर्तते यस्य पुरुपाकारलोकोदरस्य मध्येऽन्तरे निवेशितः तिर्य-
ग्लोको मध्यलोकोऽस्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

लोकोऽथोर्ध्वं ब्रह्मलोके द्युलोके यस्य व्याप्तौ कूर्परी पञ्चरज्जु ।

लोकस्यान्तो विस्तृतो रज्जुमेकां सिद्धज्योतिश्चित्रको यस्य मौलिः ॥ ३ ॥

व्याख्या-अथ तिर्यग्लोकानन्तरं ऊर्ध्वं पुरुपाकारस्योर्ध्वभागे । द्युलोके देवलोका मध्यस्थे । ब्रह्मलोके पञ्चमत्रह्मदेवलो-

कस्य प्रदेशे । पञ्चरङ्गु व्याप्तौ यस्य कूर्परौ पञ्चरङ्गु पञ्चनिरसंख्येययोजनानां कोटिकोटिकोत्थो दीर्घार्जिः रङ्गुदामिनी-
 निरुन्मिमे क्षेत्रे व्याप्तौ प्रसरप्राप्तौ यस्य पुरुपाकारचतुर्लोकस्य कूर्परौ करतलशुजदंनयोर्मध्यजागावयवौ प्रवतः “कृष्णी-
 युग्मेति” लोके । एकां रङ्गुं विस्तृतो लोकस्यान्तो लोकान्तप्रदेशः । स सिञ्च्योतिश्चित्रकः सिञ्चाः कृतार्था आत्मान-
 स्तद्रूपं तेषां वा ज्योतिः द्योतते चासतेऽनेनेति ज्योतिः निरावरणसिद्धानां प्रजा तेन चित्रको रत्नादिजिस्त्रिव मंडितः ।
 यस्य लोकपुंसः मौखिः उत्तमाङ्गं मुकुटश्च वर्तते ॥ ३ ॥

यो वैशाखस्थानकस्थायिपादः श्रोणीदेशे न्यस्तहस्तद्वयश्च ।

कालेऽनादौ शश्वदूर्ध्वदमत्वाद्द्वित्राणोऽपि श्रान्तमुद्गामखिन्नः ॥ ४ ॥

व्याख्या—यो लोकपुरुषः वैशाखस्थानकस्थायिपादः समतया स्थाप्येते; पादौ यत्र तद्वैशाखस्थानकं तेन स्थापितौ पादौ
 यस्य स वैशाखस्थानकस्थायिपादः । श्रोणीदेशे कटिप्रदेशे । न्यस्तहस्तद्वयश्च न्यस्तं स्थापितं हस्तयोः करतलयोर्द्वयं युग्मं
 येन स तथा । अनादौ न विद्यते आदिः प्रथमदिवसादिर्यस्य सोऽनादिस्तस्मिन्ननादिमत्यपि काले प्रारभ्य शश्वदूर्ध्वदम-
 त्वात् शश्वदनारतं विश्रामरहितमिति यावत् ऊर्ध्वदम ऊर्ध्वस्थानेन स्थिरस्थितस्तस्माद्धेतोः । श्रान्तमुद्गां द्वित्राणोऽपि
 श्रान्तस्य मार्गादिपरिश्रमयुक्तस्य मुद्गा स्वरूपाकारस्तां द्वित्राणोऽपि धारयन्नद्यापि । अखिन्नः परिश्रान्तत्वेन न
 निपथ इत्यर्थः ॥ ४ ॥

सोऽयं ज्ञेयः पुरुषो लोकनामा पद्भ्रव्यात्माकृत्रिमोऽनाव्यनन्तः ।
धर्माधर्माकाशकालात्मसंज्ञैर्द्रव्यैः पूर्णः सर्वतः पुञ्जलैश्च ॥ ५ ॥

व्याख्या-स पूर्वोक्तस्वरूपः लोकनामा लोक इत्याख्याया प्रसिद्धः पुरुषः पुमान् अयं दृश्यमानो ज्ञेय उपलक्षयितव्यः
सर्वधर्माभिः । स च पद्भ्रव्यात्मा पद् धर्माधर्माकाशजीवपुञ्जलसमयाः पद् इव्यधि तान्येवात्मा स्वरूपं यस्य लोकपुंसः
स तथा भोक्तृपदार्थैकसमूह एव लोको न त्वन्यत् । स चाकृत्रिमो न केनचिद्देवादिना निष्पादितः स्वप्नावसिद्धत्वात् ।
तथाऽनाव्यनन्तो न विद्येते आद्यन्ती यस्य सोऽनाद्यनन्तः । धर्माधर्माकाशकालात्मसंज्ञैः पुञ्जलैश्च धर्मो धर्मास्तिकायो
गतिपरिणामपरिणतजीवपुञ्जलयोर्गतिचिर्व्यग्योऽरूप्यचेतनद्रव्यं, अधर्मोऽधर्मास्तिकायः स्थितिव्यंग्यः शेषं धर्मवत्,
आकाशोऽयगाह्व्यंग्यः शेषं धर्मवत्, कालो नधपुराणपरत्वादिहेतुर्वर्तमानलक्षणसमयरूपः, आत्मा कर्ता भोक्ता ज्ञाता
चेतनरूपः संज्ञैः प्रोक्तरूपनामयन्निः पञ्चभिः पुञ्जलैश्च परमाणुद्वयणुकाद्यनन्ताणुकरकन्धपर्यन्तैः । अव्यैर्गुणपर्यायवद्भिः पदार्थैः ।
सर्वत ऊर्ध्वाधस्तिर्यक् दिकु । पूर्णतया चृतोऽस्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

रंगस्थानं पुञ्जलानां नटानां नानारूपैर्नृत्यतामात्मनां च ।

कालोद्योगस्वस्वप्नावादिजावैः कर्मातीर्थैर्नर्तितानां नियत्या ॥ ६ ॥

व्याख्या-तथाऽयं लोकः । नियत्या अनादिलोकस्थितिपरिणत्या । नर्तितानां नर्तनक्रियासु नियोजितानां अनेकविध-
परिणामपरिणतिजाकृतानामिति यावत् । पुञ्जलानां औदारिकाद्यष्टविधवर्गणपरिणतानन्तपरमाण्वात्मकरकन्धानां ।

नटानां नटा जीवपात्राणा नाटयितारस्तेषां । च पुनः । काक्षोद्योगस्वप्नजावादित्रैविः काक्षः सुखदुःखादिकार्यनिष्पत्ति-
योग्योऽद्यसरः उद्योगस्तन्निष्पादक उद्यमः स्वस्वप्नः स्वस्मिन् सुखित्वादित्रयनस्वप्नभावता आदिशब्दास्तथाविधपूर्व-
कृतकर्मोदयत्रवितव्यते ग्राह्ये त एव जावाः पदार्थास्तैः । कर्मातोद्यैः कर्माणि कृत्याकृत्यरूपशुभाशुभकर्तव्यानि तान्ये-
वातोद्यानि वीणावेणुमृदंगादिनर्तनाप्रेरकवाद्यानि तैः कृतप्रेरणपूर्वकाणां नानारूपैः नारकतिर्यङ्गनरामरैकेन्द्रियाद्यकार-
धृतबहुविधनेपथ्यैर्नृत्यतां परिपाठ्या चतुर्गतिप्रापणपरिहरणरूपनर्तनं कुर्याणानां । आत्मनां जीवानां पुञ्जजनदानां जीव-
नर्तकानां च । रंगस्थानं नाट्यमंरूपो वर्ततेऽयं लोक इति शेष इत्यर्थः ॥ ६ ॥

एवं लोको ज्ञाव्यमानो विवित्तया विज्ञानां स्यान्मानसस्थैर्यद्देतुः ।

स्थैर्यं प्राप्ते मानसे चात्मनीना सुप्राप्त्यैवाध्यात्मसौख्यप्रसूतिः ॥ ७ ॥

व्याख्या-एवं पूर्वोक्तन्यायेन विवित्तया आत्मानात्मवस्तुस्वर्गमर्त्यपातालविनागविवेकेन सह विजने स्थित्वा । लोकः
प्रोक्तस्वरूपः । ज्ञाव्यमानो विविधरूपश्चिन्त्यमानः । विज्ञानां विशिष्टज्ञानवतां । मानसस्थैर्यद्देतुः मानसस्य मनोध्यानस्य
स्थैर्यं स्थिरस्थित्तस्य हेतुर्निमित्तं स्यान्नवेत् । च पुनः । मानसे मनोवृत्तौ । स्थैर्यं स्थिरस्य जावः स्थैर्यं निश्चलत्वं ।
प्राप्ते लब्धे सति । आत्मनीना आत्महितजननी । अध्यात्मसौख्यप्रसूतिः आत्मिकसुखस्वजावोत्पत्तिः । सुप्राप्त्यैव सुखेन
लभ्यैव जवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ लोकस्वरूपजावनां गेयपद्याष्टकेन विज्ञावयसाह—

विनय विज्ञावय शाश्वतं हृदि लोकाकाशम् ।

सकलचराचरधारणे परिणमद्वकाशम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विनीतात्मन् हृदि स्वचित्ते शाश्वतं सनातनमविनश्वरं लोकाकाशं सर्वदिक्षु लोकसीमापरिमिताकाशखंडं विज्ञावय विविधजैर्देष्ट्रिन्तय । सकलचराचरधारणे सकलाः समग्रा निःशेषा इति यावत् चराः स्थानान्तरयायिनो विनश्वराश्च परमाण्वाद्यः, न चरा न स्थानान्तरयायिनो न सर्वथा विनश्वरा धर्मास्त्यधर्मास्तिमेरुस्वर्गविमाननरकादयस्तेषां धारणे स्वस्वरूपमर्यादाजाजनीजनने । परिणमन् तत्तदाधेयाकारावस्थान्तरत्वं न जन्य अत्रकाशः प्रवेशनिर्गमायगाहाश्रयदानत्वं यस्य तं लोकाकाशं ध्यायस्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

लसदलोकपरिवेष्टितं गणनातिगमानम् । पञ्चत्रिरपि धर्मादिभिः सुघटितसीमानम्, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या—अलोकपरिवेष्टितं लसत् न विद्यते लोको धर्माधर्मपुञ्जजीवानामन्वयो यस्मिन् सोऽलोकः केवलमहानाकाशस्य जीवितोऽयकाशमात्रस्तेन परि समन्ताद्देष्टितः स्वोदरमध्ये निवेशितो लसत् दीप्यते पञ्चास्तिकायात्मकत्वेन शोचते च तं गणनातिगमानं गणनया संख्ययाऽतिगमतिक्रान्तं मानं परिमाणं यस्य सोऽसंख्येयः परिमाणेन वर्तते तं । धर्मादिभिः प्रोक्तस्वरूपैर्धर्मास्तिकायादिभिः पञ्चत्रिरपि समुद्भूतैः पञ्चसंख्यैरपि न तु क्वचिदेकवित्त्रिभिः । सुघटितसीमानं सुष्ठु सम्यक् शोचता सुन्दरा घटिता रचिता सीमाऽलोकतो चिह्नतावोधिनी मर्यादा यस्य स तम् ॥ २ ॥

नटानां नटा जीवपात्राणा नाटयितारस्तेषां । च पुनः । काक्षोद्योगस्वप्नजावादिजावैः काक्षः सुखदुःखादिकार्यनिष्पत्ति-
योग्योऽवसरः उद्योगस्तन्निष्पादक उद्यमः स्वस्वजावः स्वस्मिन् सुखित्वादिभयनस्वजावता आदिशब्दात्तथाविधपूर्व-
कृतकर्मोदयभयवितव्यते ग्राह्ये त एव जावाः पदार्थास्तैः । कर्मातोद्यैः कर्माणि कृत्याकृत्यरूपशुचाशुभ्रकर्तव्यानि तान्ये-
वातोद्यानि वीणावेणुमृदंगादिनर्तनामैरकवाद्यानि तैः कृतमैरण्यापूर्वकाणां नानारूपैः नारकतिर्यङ्गरामरैकेन्द्रियाद्याकारै-
र्धृतवद्भुविधनेपथ्यैर्नृत्यतां परिपाठ्या चतुर्गतिप्रापणपरिहरणरूपनर्तनं कुर्वाणानां । आत्मनां जीवानां पुगलनटानां जीव-
नर्तकानां च । रंगस्थानं नाट्यमंरूपो वर्ततेऽयं लोक इति शेष इत्यर्थः ॥ ६ ॥

एवं लोको जाव्यमानो विवित्त्या विज्ञानां स्यान्मानसस्यैर्यद्देतुः ।

स्यैर्यं प्राप्ते मानसे चात्मनीना सुप्राप्यैवाध्यात्मसौख्यप्रसूतिः ॥ ७ ॥

व्याख्या-एवं पूर्वोक्तन्यायेन विवित्त्या आत्मानात्मवस्तुस्वर्गमर्त्यपातालविजागविवेकेन सह विजने स्थित्वा । लोकः
प्रोक्तस्वरूपः । जाव्यमानो विविधरूपश्चिन्त्यमानः । विज्ञानां विशिष्टज्ञानवतां । मानसस्यैर्यद्देतुः मानसस्य मनोध्यानस्य
स्यैर्यं स्थिरस्थितिस्तस्य हेतुनिमित्तं स्यान्नवेत् । च पुनः । मानसे मनोवृत्तौ । स्यैर्यं स्थिरस्य जावः स्यैर्यं निश्चलत्वं ।
प्राप्ते लब्धे सति । आत्मनीना आत्महितजननी । अध्यात्मसौख्यप्रसूतिः आत्मिकसुखस्वजावोत्पत्तिः । सुप्राप्यैव सुखेन
लभ्यैव जवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ लोकस्वरूपजावनां गेयपद्याष्टकेन विज्ञावयसाह—

विनय विज्ञावय शाश्वतं हृदि लोकाकाशम् ।

सकलचराचरधारणे परिणमदवकाशम्, वि० ॥ १ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विनीतात्मन् हृदि स्वचित्ते शाश्वतं सनातनमविनश्वरं लोकाकाशं सर्वदिक्षु लोकसीमापरिमितमाकाशखंडं विज्ञावय विविधजेदैश्चिन्तय । सकलचराचरधारणे सकलाः समग्रा निःशेषा इति यावत् चराः स्थानान्तरयायिनो विनश्वराश्च परमाणवादयः, न चरा न स्थानान्तरयायिनो न सर्वथा विनश्वरा धर्मास्त्यधर्मास्तिमेरुस्वर्गविमाननरकादयस्तेषां धारणे स्वस्वरूपमर्यादाजाजनीत्रवने । परिणमन् तत्तदाधेयाकारावस्थान्तरत्वं त्रजन् अवकाशः प्रवेशनिर्गमाद्यगाद्याश्रयदानत्वं यस्य तं लोकाकाशं ध्यायस्वेत्यर्थः ॥ १ ॥

क्षसदलोकपरिवेष्टितं गणनातिगमानम् । पञ्चन्निरपि धर्मादिभिः सुघटितसीमानम्, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या—अलोकपरिवेष्टितं वसत् न विद्यते लोको धर्माधर्मपुञ्जजीवानामन्वयो यस्मिन् सोऽलोकः केवलमहानाकाशास्यखीञ्जतोऽवकाशामात्रस्तेन परि समन्ताच्छेष्टितः खोदरमध्ये निवेशितो वसत् दीव्यते पञ्चास्तिकायात्मकत्वेन शोचते च तं गणनातिगमानं गणनया संख्ययाऽतिगमतिक्रान्तं मानं परिमाणं यस्य सोऽसंख्येयः परिमाणेन वर्तते तं । धर्मादिभिः प्रोक्तस्वरूपैर्धर्मास्तिकायादिभिः पञ्चन्निरपि समुद्भूतैः पञ्चसंख्यैरपि न तु क्वचिदेकद्वित्रिभिः । सुघटितसीमानं सुष्ठु सम्पक्व शोचता मुन्दरा घटिता रघिता सीमाऽलोकतो निजतावोधिनी मर्यादा यस्य स तम् ॥ २ ॥

समवधातसमये जिनैः परिपूरितदेहम् । असुमदणुकविविधक्रियागुणगौरवगेहम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—समवधातसमये सं प्रकर्षातिशयेनावधातः सर्वलोककाकाशावयवजूतेषु गगनप्रदेशेषु स्वात्मप्रदेशानां प्रक्षेपणं तस्य यः समयोऽष्टसामयिकोऽवसरस्तस्मिन् । जिनैस्तीर्थकरैः सामान्यकेवलिप्रिश्च । परिपूरितदेहं परि समन्तात् दिग्विदिह्यु पूरितः समग्रप्रदेशेषु व्यापनरूपेण चृतो देहः सकलप्रदेशसमुदयरूपशरीरं यस्य स एकजीवप्रदेशतुल्यप्रदेशी तं । असुमदणुकविविधक्रियागुणगौरवगेहं असवो ह्यव्यञ्जावप्राणाः सन्ति एषां तेऽसुमन्तो जीवाः, अणुकाः परमाणुध्वजणुकादिसर्वपुञ्जलास्तेषां या त्रिविधा गमनावगाहनादिनानाप्रकाराः क्रियाः प्रवृत्तिनिवृत्त्युत्पादव्ययस्थित्यादिरूपाः, गुणा ज्ञानादयो वर्णादयश्च तेषां गौरवं हानिवृद्ध्यादिरूपं प्राचुर्यं, हन्वे कृते तेषां गेहं सर्वेषामाश्रयत्वाग्निवाससदनं तद्ध्यायस्वेत्यर्थः ॥३॥

प्रोक्तस्वरूपे लोके ध्यातव्यप्रकारान् दर्शयति । ततो यत्र यदाकारवर्तनां वक्ष्ये तत्र तत्तथा ज्ञावनीयं ज्ञावनाधिकारत्वात् एकरूपमपि पुञ्जलैः कृतविविधविवर्तम् । काञ्चनशैलशिखरोन्नतं क्वचिद्वनतगतम्, वि० ॥ ४ ॥

व्याख्या—एकरूपमपि इमं लोकं सर्वत्र समग्रपञ्चास्तिकायमयत्वेन एकरूपमपि सर्वत्रैकाकारधारकं वर्तमानमपि पुञ्जलैः पुञ्जलस्कन्धानां विचित्राकारपरिणत्या कृतविविधविवर्तं कृता रचितां विविधा अनेकभेदैर्विचित्रा विवर्ताः समुदायविज्ञागोत्पादा यस्मिन् स तथा तं आकारभेदयुक्तं ज्ञावय । पुञ्जलविवर्तमेवाह—क्वचिदिति सर्वत्र संवन्धनीयं । लोकः क्वचित् कियत्प्रदेशेषु काञ्चनशैलशिखरोन्नतं काञ्चनं नानाजातीयसुत्रणं तन्मयाः शैलाः पञ्चमेरुनीलवन्निपथरु-
महाहेमवन्तिलरिलघुहेमवत्कस्कारमानुषोत्तराञ्जनगिरिरुचकुंरुलगिरिप्रचृत्तिपर्वताः तेषां शिखराणि प्रोक्तान्यपर्व-

तत्रमिथ्यज्ञंभूऋष्यवृक्षादीनां त्रिविधानि तैरुन्नत उच्युंगो वर्तते यस्तं । क्वचिद्वनतगतं क्वचित् केषुचित्प्रदेशेषु श्रवणता
अतिशयेनाधोऽधो निमग्ना गता अधोलोकादिलंका यस्मिन्स तथा तम् ॥ ४ ॥

कचन तत्रिपमणिमन्दिरैरुदितोदितरूपम् । घोरतिमिरनरकादिभिः कचनातिविरूपम्, वि० ॥ ५ ॥

व्याख्या—कचन केषुचित्प्रदेशेषु । तत्रिपमणिमन्दिरैरुदितरूपं तत्रिपा देवल्लोकास्तेषु यानि मणिमयानि मन्दिर-
राणि नाश्वत्त्वायपरिणतानि विमानशुभ्रनम्रौमेयनगराणि तैः प्रज्ञात्तासुरैरुदितोदितं वृक्षादप्यतिशयेन वृद्धिप्राप्तं रूपं
मौन्दर्यं यस्य स तथा तं । अथवा तत्रिपा अथनव्यन्तरज्योतिःसौधमोदितबुधैर्देवल्लोकसमुद्रेपत्प्राग्गारादिपृथिव्यः,
मणयः रनिगताचरणविमानजननचित्तिस्तंजादिस्थितानि रत्नानि, मन्दिराणि चक्रिविष्णुविद्याधरादिनिवाससदनानि,
तत्रान्तिरुदितोदितं रूपं यस्य स तथा तं । कचन केषुचित्प्रदेशेषु घोरतिमिरनरकादिभिः घोरा मखिमसङ्घर्षनीयजन्यंकर-
प्रेतवनादयः, तिमिरं गहनान्धकारयुक्तगुहादि, नरका रत्नप्रज्ञादिपृथिवीगतसीमन्तकादयः, धन्वे कृते तैः कृत्वाऽति-
धिरूपोऽतिशयेन विपमं वीजलं जयानकं रूपमाकृतिर्दर्शनं यस्य स तथा तं ॥ ५ ॥

क्वचिदुत्सवमयमुज्ज्वलं जयमंगलनादम् । क्वचिदमन्दहाहारवं पृथुशोकविपादम्, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—क्वचित् केषुचित्प्रदेशेषु स्वर्गराजसमृज्वजनमन्दिरादिपुण्यवद्गृहेषु । उज्ज्वलं सातिशयमौढं । उत्सवमयं उत्सवा-
गीतयाद्यन्तृत्पुत्रजन्मविवाहविजयप्राप्त्यादिमहामहास्ते प्रचुरा यत्र स तन्मयस्तं । मंगलजयनादं मंगलानि श्रेयोमहासमृ-
त्विंसंपादकानि देवगुरुमनलवनपूजनदध्यक्षतादीनि जयनादा मागधादिवन्द्युन्दपठ्यमानजयजीवचिरन्न्दादिद्वयनयो

यत्र स तथा तं । क्वचिदमन्दहाहारवं क्वचिरकेयुचित्प्रदेशेषु नरकनरपशुयधस्थानवियोगिरोरगृहादिषु । अमन्दहाहारवं
 अमन्दा अतिमहान्तो हाहारवा हा मातः हा तात हा नाथ हा पुत्र इत्यादिरूपा आरवाः शब्दा यत्र स तथा तं ।
 पृथुशोकविपादं पृथू महाविस्तीर्णं शोकविपादौ यस्मिन् स तथा तं शोको दौर्मनस्यं विपादो दुर्लभाजीविकादिज-
 नितः खेदस्तौ पृथू लोके इत्यर्थः ॥ ६ ॥

बहुपरिचितमनन्तशो निखिलैरपि सत्त्वैः । जन्ममरणपरिवर्तिभिः कृतमुक्कममत्त्वैः वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—कृतमुक्कममत्त्वैः कृतं प्रथममुत्पादितं रचितमिति यावत् जन्मसंबन्धादिप्राप्त्या मुक्कं पञ्चान्मरणवस्तुविना-
 शादिना त्यक्तं ममत्वं देहादिषु मदीयत्वं चैस्ते कृतमुक्कममत्त्वत्तैः । जन्ममरणपरिवर्तिभिः जन्ममरणे प्रसिद्धे ताभ्यां
 परिवर्तयन्ति पूर्वपूर्वपरिहारेणोत्तरोत्तरमदृष्टं कुर्वन्ति ये ते तथा तैः । निखिलैः समत्त्वैः । सत्त्वैः प्राणिभिः । अनन्त-
 शोऽनन्तानन्तवारान् कृत्वा । बहुपरिचितं बहुः सर्वेषु प्रदेशेषु सर्वैः परिचितः पुनः पुनर्व्याप्तः यः स तथा तमित्यर्थः ॥७॥
 इह पर्यटनपराङ्मुखाः प्रणमत जगदन्तम् । शान्तसुधारसपानतो धृतविनयमवन्तम्, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये लोकस्वरूपज्ञानविज्ञानो नामैकादशः प्रकाशः ॥

व्याख्या—जो जब्बा यदि धूयं इह चातुर्गतिके जने । पर्यटनपराङ्मुखाः पर्यटनं परिभ्रमणं तस्मात्पराङ्मुखा जग-
 परिणामा जाताः । तर्हि धृतविनयं धृतः सम्यक् परिणमितः विनयः विनम्रजावः येन स तथाञ्जितं प्राणिनं । शान्त-

युधारसपानतः शान्तसुधारसपानस्य प्रदानतः । अथन्तं चवन्नमणारुक्षणं कुर्वन्तं । जगवन्तं श्रीमच्छिनं । प्रणमत सुभ-
कस्या नद्या जयतेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीतपागञ्जीयसंविभ्रशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयसतीर्ध्वतिलकमुनिश्रीबुद्धिविजय-
चरणयुगसेविना पंक्तिगञ्जीरविजयगणिना विरचितायां शान्तसुधारसटीकायां लोकस्वरूपज्ञायनाविभावनो नामैका-
दशः प्रकाशः समजनि ॥

॥ द्वादशः प्रकाशः ॥

उक्त एकादशः प्रकाशः । तदन्ते च शान्तसुधारसतो विनयवतां जवत्रमणाद्भक्तजिनप्रणाम उपदिष्टः । शान्तरसविनयप्रणामाश्च धर्मसामग्रीप्राप्त्या प्राप्यन्ते । सा चातिदुर्लभाऽतो द्वादशे त्रोधिदुर्लभजावनां विजावयन्नाहं । तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(मन्दाक्रान्तावृत्तम्)

यस्माद्धिस्मापयितसुमनःस्वर्गसंपद्विलासप्राप्तोद्धासाः पुनरपि जनिः सत्कुले चूरिजागे ।
ब्रह्माद्वैतप्रगुणपदवीप्रापकं निःसपलं तद्बुध्प्रापं भृशमुरुधियः सेव्यतां वोधिरलम् ॥१॥

व्याख्या—हे चरुधियो हे महाविशालबुद्ध्यो युष्माभिः स्वहृदिवदयमाणं विजाव्यतां । यस्माद्दयमाणस्वरूपाद्द्वोधिरलान्द्र्यांसो जव्या विस्मापयितसुमनःस्वर्गसंपद्विलासप्राप्तोद्धासाः । विस्मापयिताश्चित्ते चमत्कारं प्राहिताः सुमनसो देवाः पंक्तिा ज्ञानिनश्चेति यावत् यैः स्वर्गसंपदः इन्द्राहमिन्द्रादिस्वर्गिणां संपदः स्वर्गसंपदस्तासां ये विलासाः शृंगारगीतवाद्यनृत्यसुरीविनोददीप्त्यादयस्तैः प्राप्तोद्धासाः प्राप्ता जोग्यत्वेनोपगता उद्धासाः प्रकाशा आविर्त्तवा महानन्दविस्ताराश्चेति यावत् तथाविधा मनुष्येभ्यः देवत्वेनाजवन् जवन्ति जविष्यन्ति । पुनरपि देवजोगस्तुकोत्तरकाले स्वर्गाच्च्युत्या च्योऽपि मनुष्यत्वे चूरिजागे सत्कुले चूरयोऽतिप्रचुरा जोगाः शब्दादिपञ्चविषयजन्यविलासा यस्मिन्

तादृशे सखुले राज्यसमृद्ध्यादिप्रधानवंशे जनिः प्रसूतिर्जन्म भवति । तथा यत् निःसपत्नं अनन्यसदृशं निर्णीतं
 ब्रह्मर्षितप्रगुणपदवीप्रापकं ब्रह्म शुद्धनिरञ्जनचैतन्यस्वरूपं अद्वैतं निर्जैकप्रकारं प्रगुणाः प्रकर्षा गुणा ज्ञानादयो यस्यां
 सा पदवी विशिष्टगतिप्राप्तिः तस्याः प्रापकं साधनं वर्तते । तत्प्रोक्तगुणं चृशमतिशयतो दुष्प्रापं दुर्बलं । बोधिरत्नं नर-
 चवादिधर्मसामग्रीं प्राप्य सेव्यतां परिपाड्यतामित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ बोधिप्राप्तिदुर्लभत्वे हेतुमाह—

(शुभंगप्रयातवृत्तत्रयम्)

अनादौ निगोदान्धकूपे स्थितानामजस्रं जनुर्मृत्युदुःखार्दितानाम् ।

परीणामशुद्धिः कुतस्तादृशी स्याद्यथा हन्त तस्माद्धिनिर्यान्ति जीवाः ॥ २ ॥

व्याख्या—अनादौ न विद्यते आदिरूपत्तैः समयमुद्धृतप्रहरदिवसमासवर्षादिभिः प्राथम्यं प्रवाहतोऽप्यपरापरनिगोदो-
 तस्य सर्वकालं विद्यमानत्यादादेरजावो यस्य सोऽनादित्वास्मिन्ननादौ । निगोदान्धकूपे निगोदश्चासावन्धकूपश्च निगो-
 दान्धकूपस्तस्मिन् । अजस्रं निरंतरं प्रत्येकशरीरेऽवतारप्राप्त्यन्तराद्वाचावात्सततं स्थितानां निवसतां । निगोदो हि
 जिनागमपरिजापयाऽन्तर्मुद्धूर्तस्थितिकांगुलासंख्येयमानचर्मचक्षुरदृश्यानन्तजीवमयं सूक्ष्मं शरीरमुच्यते स एवान्धकूपोऽन-
 न्तजीवानामनन्तजन्मस्थानत्वेनादृश्यतद्वजागत्वाद्बन्धकूपस्तस्मिन् स्थितानां कृतनिवासानां । जनुर्मृत्युदुःखार्दितानां जनुपः
 चूयो चूय एकस्मिन् श्वासनिःश्वासमात्रे काले सप्तदश जन्मानि, मृत्युत्रयोऽपि जन्मोन्मितानि मरणानि कष्टानि तैरर्दिताः

सदैव पीन्विता ये ते तथा तेषां । हन्तेति खेदे । यथा परिणामशुद्ध्या । तस्मात्प्रोकस्वरूपनिगोदान्धकृगात् । जीवाः साधारणशरीरिप्राणिनः । विनिर्यान्ति प्रत्येकत्ववादरत्वप्रापणेन निर्गच्छन्ति । तादृशी शृजोदयजनिता ततो निर्गमयोग्याशुजा परिणामशुद्धिः वर्धमानपुण्योदयजनिता तानपेक्ष्याखंफमुन्दरपरिणतिधारा . कृतः स्यात् कस्मान्नवेत् ? साधनसामग्र्यजावाज्ञैव स्यात् । तस्माद्दोधिदुर्लभैत्यर्थः ॥ ३ ॥

ततो निर्गतानामपि स्थावरत्वं त्रसत्वं पुनर्दुर्लभं देहजाजाम् ।
त्रसत्त्वेऽपि पञ्चाक्षपर्याप्तसंक्षिप्तिरायुष्यवदुर्लभं मानुषत्वम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—ततो निगोदराशितः । निर्गतानां कथञ्चिदकस्माज्जाताकामनिर्जराबलादुद्धृतानामपि । देहजाजां प्राणिनां पृथिव्यादिस्वमेव लजते । ततः स्थावरत्वमेव भवति प्रायेण । तस्मात् त्रसत्वं पुनर्दुर्लभं त्रसत्वं द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियत्वं तत्पुनः प्रत्येकशरीरित्वे प्राप्तेऽपि दुर्लभं दुष्प्रापं भववसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमितपृथिव्यादीनां कायस्थितेरन्तरितत्वात् । त्रसत्वाजावे बोधिलान्जात्रावोऽतोऽपि दुर्लभं । त्रसत्त्वेऽपि त्रसत्वं प्रोकरूपं तत्याष्टे सत्यपि यथोत्तरं क्रमेण पञ्चाक्षपर्याप्तसंक्षिप्तिरायुष्यवत् दुर्लभं वद्वन्दः प्रत्येकं संबन्धनीयः, ततः पञ्चाक्षवत् पञ्च स्पर्शनादीन्यक्षाणीन्द्रियाणि यत्र जन्मनि तत्पञ्चाक्षवदित्येवं सर्वत्र ज्ञेयं, पर्याप्तयश्चादारादिपद्दविधाः पूरिता यत्र तत्पर्याप्तवत्, संज्ञा दीर्घकालिककार्यविचारकुन्मनोज्ञानवद्यन्नयति तत्संक्षि, स्तिरायुष्यवत् स्थिरं दीर्घनिविकनिश्चलमायुर्जांबितं विद्यते यत्र तत्तथाविधं त्रसत्वं

दुर्लभं, तदत्राये वोध्यत्रायः, प्रोकरूपत्रसत्वं नारकतिर्यग्देवेष्वपि विद्यते, न च तत्र सर्वोगान्वितवोधिवाजोऽस्तीत्यत
 आह—मानुपत्वं ततोऽपि सर्वोगसमन्वितं मानुपत्वं मनुष्यजन्मवस्त्वं सुदुर्लभं वर्तते । अत्रैव समग्रधर्मसामग्रीवाजसं-
 ज्योऽस्तीत्यतः प्रमादमपहाय प्रयतो जवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

प्रयत्नायैवोपदिशन्नाह—

तद्वृतन्मनुष्यत्वमाप्यापि मूढो महामोहमिथ्यात्वमायोपगूढः ।

त्रमन् दूरमग्नौ जवागाधगते पुनः क्व प्रपद्येत तद्वोधिरत्नम् ॥ ४ ॥

व्याख्या—तत्तस्मात्पूर्वोक्तमनुष्यजन्मदुर्लभविज्ञानास्त्वं एतत् मनुष्यत्वं साक्षाद्भुव्यमानं प्राप्तोऽसि, प्रयत्नपरो धर्म
 समाचर, तदकरणानु त्वमपि मनुष्यत्वमाप्यापि मनुष्यजन्मप्राप्तोऽपि महामोहमिथ्यात्वमायोपगूढः महामोहोऽष्टाविं-
 शतिविधसममोहोदयः, मिथ्यात्वं देवगुरुधर्मेषु विपरीतश्रद्धात्रावः, माया-परवञ्चनवृत्तिः, तैरुपगूढोऽतिशयेन व्याप्तो
 प्रसूत इति यावत् । जवागाधगते जवैरनन्तजन्मजिरप्यगाधोऽखन्यपारो यद्वा जव एव संसार एवागाधोऽखन्धतीरो जवा-
 गाधः स एव गतो गंज्जीरञ्छुद्धिं तस्मिन् । दूरमग्नौऽतिप्रगाढतरं बुद्धितो त्रमन् खन्मन्निसप्ततां कुर्वन् । मूढोऽज्ञातोपा-
 यत्येन व्याकुलः सन् । पुनर्भूयः । तद्वोधिर्लभं पूर्वोक्तमहामहर्ष्यं धर्मसामग्रीचिन्तामणिं । क्व केषु खव्यद्वैत्रकाखजावेषु
 खन्धेषु प्रपद्येत प्राभुयात् ? न क्वापीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ वर्तमानकालवैषम्येण श्रद्धाशिथिलकारिहेतुविद्यमानतादर्शनपूर्वकं दृढश्रद्धायुक्तं त्रवितव्यमित्युपदिशति—
(शिखरिणीवृत्तम्)

विचिन्नाः पन्थानः प्रतिपदमनट्पाश्च मतिनः कुयुक्त्व्यासंगैर्निजनिजमतोद्घासरसिकाः ।
न देवाः सांनिध्यं विदधति न वा कोऽप्यतिशयस्तदेवं कालेऽस्मिन् य इह दृढधर्मा स सुकृती ॥५॥

व्याख्या—अस्मिन् मत्पक्षमनुचूयमाने कालेऽतिक्लिष्टजावापन्ने पञ्चमारके कलियुगे पन्थानो मोक्षमार्गं विचिन्ना विविधान् जेदान् प्राप्ताः तान् दृष्ट्वा दोलायमानमानसाः श्रद्धाशैथिल्यं नजन्तीत्येको हेतुः १ । अत्रायं जावः—ईश्वरकारणिका ईश्वरानुग्रहादेव, कालवादिनः कालादेव, स्वजाववादिनः स्वजावादेव, पुरुपाकारवादिनः पौरुपात्, नियतिवादिनो नियतितः, मोक्षादिसकलकार्यसिद्धिं मन्यन्ते । प्रतिपदं स्थाने ग्रामेषु नगरेषु वनाश्रमादिषु । अनट्पाश्च अतिप्रचूताः । चकारादित्यमताग्रदग्रस्ताश्च । मतिनो बौद्धसांख्यनैयायिकवैशेषिकजैमिनीयचार्वाकादिमतवादिनः सन्ति । कीदृशास्ते ? कुयुक्त्व्यासंगैर्निजनिजमतोद्घासरसिकाः कुत्सिता वस्तुस्वरूपे विसंवादिन्योऽप्रमाणचूता इति यावत् युक्तयो न्यायघटनाः यथेश्वरकृद्गात् कार्यत्वात् घटवत्, यत्र यत्र कार्यत्वं तत्र तत्र बुद्धिमत्कर्तृकत्वं दृष्टं, यथा घटे कुलाद्, तथा चात्र, स च बुद्धिमानीश्वर इत्यत्र कार्यत्वमात्रानुमानप्रतिपक्षा वस्तुस्वरूपानुभवविकलत्वात् कुयुक्त्यस्तासां व्यासंगाः यथार्थवस्तुस्वरूपविसंवादकविचारान् परित्यज्यैककुयुक्तिपरत्वेनासक्तयसैः कृत्वा । निजनिजमतं स्वस्वदर्शनपदस्तस्य य उद्घासः पुष्टिर्बुद्धिश्च तस्मिन् रसिकास्तत्रसास्वादलंपटाः सन्ति, अयं चितीयो हेतुः २ । तथा दोलायमानश्रद्धावतां

दृढता येन क्रियते स उपायो न दृश्यते । यतोऽस्मिन् काले देवाश्चतुर्विधा विद्यमाना अपि तेषां तथाऽस्माकं तथाविध-
 पुण्यवलययोग्यताऽज्ञावात् । सांनिध्यं साहाय्यं । न विदधति धर्मफलं स्वस्य स्वर्गसंपन्नप्राप्तिप्रदर्शनादिना धर्मे दृढतां
 नोत्पादयन्तीति तृतीयो हेतुः ३ । वाऽथवा ममान्येषामपि कोऽप्यवधिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिसमरणादिरूपेष्वन्य-
 तरोऽतिशयो ज्ञानप्रकरणो नास्ति येन धर्माधर्मफलं स्वर्गनरकादिके गतं स्वकीयान्येषामतीतजवं च दृष्ट्वा धर्मे दृढत्वं
 ज्ञानम उत्पादयामो वा । तदेवं प्रोक्तरूपे स्थिते सति किं विधेयमित्याह-हे आत्मन् इह वर्तमानावसरे यः कश्चित्
 दृढधर्मा निश्चलधर्मश्रद्धान् त्यया दृश्यते तं दृष्ट्वा ज्ञवता स धर्मनिश्चलः सुकृती अहोऽयं प्रबलपुण्यवली नान्यथैवं-
 विधो जयतीति ध्येयं, तदेव स्वदृढत्वसंपादनोपाय इत्यर्थः ॥ ५ ॥

उक्तोपायेन दृढतां प्राप्य यत्कर्तव्यं तदाह—

(शार्दूलविकीर्णितं घृतम्)

यावद्देहमिदं गर्देर्न मृदितं नो वा जराजर्जरं यावन्नृदाकदंबकं स्वविषयज्ञानावगाहद्वयम् ।
 यावद्वायुरजंगुरं निजहिते तावद्दुर्धैर्यत्यतां कासारं स्फुटिते जले प्रचलिते पालिः कथं बध्यते ॥ ६ ॥

व्याख्या-युधैर्विषेकयन्निः पंक्तिः । यावत् यावति परिमाणे कालेऽद्यापि । इदं विद्यमानं । देहं कायं । गर्दैः कुष्ठजंग-
 रत्यातपित्तरूपादिभिः रोगैः । न मृदितं मर्दयित्वा न चूर्णीकृतं । वाऽथवा यावत् जराजर्जरं जरा बयोहानिस्तया-
 जर्जरं जीर्णं न जयति । तु पुनर्यावत् अक्षकदंबकमिन्द्रियगणं स्वविषयज्ञानावगाहद्वयं स्वस्वविषयज्ञानस्यावगाहने

व्याप्तुं समर्थं भवति । यावच्चायुरञ्जंरं यावत्स्वायुषोऽञ्जंगदशा वर्तते । तावत् तत्परिमाणे काले । निजहिते आत्मनः सुखदा-
यके धर्मे यत्यतां भवद्भिः सोद्यमपरैः प्रवृत्त्यतां । कासारे सरोवरे स्फुटिते पद्याञ्जगे प्राधे सति । जले सरोगतनीरे प्रच-
खिते प्रचुरप्रवाहे निर्गते सति । कथं केनोपायेन । पाद्विः पद्या । वध्यते षधुं शक्यते ? न कथञ्चित्केनापि वध्यत इत्यर्थः ॥६॥

आखस्यं नैव कर्तव्यमिति बोधयति—

(अनुदुवृत्तम्)

विविधोपद्रवं देहमायुश्च क्षणञ्जंरुम । कामाखंब्य धृतिं मूढैः स्वश्रेयसि खिलंब्यते ॥ ७ ॥

व्याख्या—देहं शरीरं । विविधोपद्रवं नानाजातीयैरुपद्रवै रोगविद्युज्ज्वाभिः शस्त्रसर्पश्वापदादिविधातहेतुभिः रज्जुबन्धं
वर्तते । तथापि आयुश्च च पुनरायुर्जीवितं । क्षणञ्जंरुं क्षणमात्रेऽकस्मात्काचञ्जानवङ्गंगप्राणशीलं ज्ञायमानं । तथापि
मूढैरज्ञातभवपरमार्थैः । कां किनामिकां । धृतिं धैर्यं वज्रकवोरहृदयत्वं । आखंब्य निर्जयनिश्चिन्ततायै समाखंबनं धार-
यित्वा । स्वश्रेयसि आत्मनः कक्ष्याणसंपादने खिलंब्यते आखस्यदिजिरेव कावो निर्गम्यते ? तन्न ज्ञायत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन बोधितुर्लज्जानां विज्ञावयत्राह—

बुध्यतां बुध्यतां बोधिरतिदुर्लज्जा जलधिजसपतितसुररत्नयुक्त्वा ।

सम्यगाराध्यतां स्वहितमिह साध्यतां बाध्यतामधरगतिरात्मशक्त्या, बु० ॥ १ ॥

व्याख्या—बोधिरतिदुर्लज्जा बोधिर्मनुष्यजन्मार्यदेनावतारादिर्बुध्यमाणस्वरूपा धर्मसाधनप्राप्तिसामग्री साऽतिदुर्लज्जा

दुःखेन महाकष्टमन्धेनानन्तपुत्रप्रपरावर्तनमितेन जवप्रमणेन लन्यते जीवैरित्यतिदुर्लभा वर्तते इत्येवं जवद्भिः बुध्यतां
 बुध्यतां सम्यग् ज्ञायतां ज्ञायतां तद्वेदनेऽत्यादरः क्रियतामित्यर्थः । ज्ञापनाय वीप्सा कृता । दृष्टान्तेन दुर्लभतां स्पष्टयति-
 त्तद्विज्ञापितसुररजयुक्त्या जलधिः समुद्रस्तत्संवन्ध्यगाधजले पतितं करतलतो व्रष्टं सुररत्नं चिन्तामणिरत्नं यथा पुनर्गृ-
 हीतुं लब्धुं च दुर्लभं दृश्यते, तथैव मनुष्यजयादिसमस्ततयुक्तधर्मसाधनप्राप्तिर्जीवानामुक्तरत्नयुक्त्या समुद्रजलपतित-
 चिन्तामणिन्यायेन प्रमत्तानां पुनर्धर्मसामग्रीप्राप्तिरित्युर्लभा तस्मात्तां प्राप्तां सम्यगाराध्यतां रागादस्यादि परिहृत्य प्रय-
 त्नापराराध्यतां द्वितैषिणिः परिपाह्यतां । आराध्य चेह समस्ततायां सत्यां स्वहितमात्मकार्यं साध्यतां निष्पाद्यतां ।
 आत्मशास्त्राऽधरगतिर्वाध्यतां आत्मनो जीवस्य शक्तिः शुचवीर्योद्भासस्तया अधरगतिर्नारकादिदुर्गतिः सा वाध्यतां
 निराक्रियतामित्यर्थः ॥ १ ॥

चक्रिन्नोज्यादिरिव नरन्नवो दुर्लभो ब्राम्ह्यतां धोरसंसारकंदे ।

बहुनिगोदादिकायस्यतिव्यायते मोहमिथ्यात्वमुखचारलंदे बु० ॥ २ ॥

व्याख्या—जो जो आत्मन् कोऽयं स्वहिते प्रमादः ? धोरसंसारकंदे धोरो महाजयंकरो यः संसारो नरकादिजव-
 प्रमणपरिवर्तस्त्रूप एव यः कदः शुष्कमहारण्यस्थली तस्मिन् । ब्राम्ह्यतां ब्रमणशीदानां प्राणिनां । नरन्नवोऽकृत-
 पर्माणं न्यो मनुष्यजन्मप्रापणं । चक्रिन्नोज्यादिरिव चक्रेण जयतीति चक्री पद्लंफन्नरताधिपो ब्रह्मदत्तात्रिधो द्वादश-
 लानृषे स्वसेरुक्विप्रकारित्तज्जोनस्य जोग्यादिरिव शुज्यत इति जोग्यो ब्रह्मणीयः पदार्थः स आदिर्यस्य स तथा ।

आदिना विप्रीञ्च्य चोजनचाणक्यपाशकधान्यराशिसर्पपोम्भारञ्चूपुत्रधूतवणिप्रलानयनकूर्मशरच्चन्द्रदर्शनसमिवायुगं-
 प्रप्रवेशाद्यसंचितकार्याणि ग्राह्याणि तैश्चि दुर्लभो दुःप्राप्यो ऋविष्यति । किंविशिष्टे संसारकण्डे ? बहुनिगोदादिकाय-
 स्थितिव्यायते बहुयोऽतिप्रभूतानन्तासंख्यकालपरिमाणवत्यो निगोदादिकायस्थितयः निगोदः प्रोकरूपः स आदिर्यासां
 ताश्च ताः कायस्थितयश्च । आदिना पृथिव्यसेजोवायुवनस्पत्यादिस्थितयो ग्राह्याः । ताञ्चिर्व्यायते विविधविशेषत-
 यायते प्रदीर्घविशाले । पुनः किंविधे ? मोहमिथ्यात्वमुखचोरलक्ष्णे मोहमिथ्यात्वे पूर्वोक्ते ते मुखे प्रधाने यस्मिन्
 समुदाये, चोरस्तस्करवृन्दं तस्य लक्षं पदं निवासस्थानं यस्मिन्नीहृशे संसारकण्डे ब्राम्यतां पुनर्नृञ्चवलाञ्चो दुर्लभोऽतः
 प्राप्तं सफलयेत्यर्थः ॥ २ ॥

तद्वन्धेऽप्यार्येदं दुर्लभतस्तदाह—

लब्ध इह नरञ्चवोऽनार्यदेशेषु यः स ऋवति प्रत्युतानर्थकारी ।

जीवहिंसादिपापाश्रवव्यसनिनां माघवत्यादिमार्गानुसारी, सु० ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह धर्मसाधनसमस्ततायां केनापि पुष्ट्यप्रज्ञावेण अनार्यदेशेषु न आर्या अनार्या हिंसाद्यधर्माचरणप्रधाना
 ये देशाः शक्यवनतुरस्कानादयो म्लेच्छजननिवासञ्चमयस्तेषु । यो नरञ्चवो यो मनुष्यावतारः । लब्धः प्राप्तः स नरजन्म-
 लाञ्छनः । प्रत्युत मनोऽञ्जीष्टलाञ्छनविपर्यसिनः । अनर्थकारी जीवहिंसादिपापहेतुञ्चवनेन सङ्गतिलाञ्छनं विनाश्य नरकादिदु-
 र्गतिकारी ऋवतीत्यतस्तेन लब्धेनापि किं ? स तु तेषां जीवहिंसादिपापाश्रवव्यसनिनां जीवहिंसनानृतज्ञापणचोरिमैथुन-

महापरिग्रहादिकरणमेव व्यसनं महाविपत्तिकारिण्यसक्तिविद्यते येषां तेषां प्रोक्तलाजोऽऽमाधवत्यादिमार्गानुसारी माधवती
सप्तमी नरकृष्णिनी सादिर्यासां ता माधवत्यादयः तास्त्वतारमनुसरतीत्येवं शीलं यस्य लाजस्य । शेषं सुगमं । अतोऽना-
र्थेण नरप्रवलाजो निरर्थक इत्यर्थः ॥ ३ ॥

आर्यदेशस्पृशामपि सुकुलजन्मनां दुर्लभा विविदिषा धर्मतरवे ।

रतपरिग्रहत्रयाहारसंज्ञार्तिनिर्हन्त मग्नं जगदुःस्थितत्वे, बु० ॥ ४ ॥

व्याख्या—आर्यदेशं धर्मप्रवृत्तियुक्तं क्षेत्रं मगधादिकं ये स्पृशन्ति स्वावतारतः प्राप्नुवन्ति तेषामपि तर्ह्यन्येषां किं
प्रोच्यते ? तत्रापि सुतरां दुर्लभे सुकुलजन्मनां शुद्धदानादिधर्मप्रवृत्तियत्कुलेषु लब्धजन्मानस्तेषामपि । धर्मतत्त्वेऽयमेवं-
विधौ धर्मो धर्मत्यमर्हति नान्यथेति । धर्मपरमार्थनिर्धारणे विविदिषा विज्ञानुमिद्वोद्भूतिरपि । दुर्लभा वर्तते तर्हि तथा-
प्रकारेण धर्मसंपादनस्य किं प्रोच्यते ? इन्तेति हे चेतन रतपरिग्रहत्रयाहारसंज्ञार्तिभिः रतं मैथुनं, परिग्रहो ममत्वं,
त्रयानि इहलोकत्रयादीनि सप्तविधानि, आहारो जोष्यानि क्षीरदधिघृतौदनादीनि, संज्ञा तेषां रतादीनां तीव्रतीव्रतर-
तीव्रतमाद्यन्निदायः तेनोत्पादिता अर्तयो महापीनास्ताभिः कृत्वा । जगद्विश्ववासिप्राणिगणः । दुःस्थितत्वे निमग्नं जगते
दुःखाय स्थितं दुःस्थितं तन्नायस्तत्त्वं तस्मिन् धर्मदारिद्र्यरूपजलधौ निमग्नं निमज्जितं किं धर्मवस्तु ? किं स्वरूपं ? किं
मूलं ? कः समाचरणविधिः ? किं फलं ? इत्यादि विचारशून्यत्वेन भ्रुम्नितं वर्तते, मा त्वमेवंविधो नव प्रदर्शितविचारान्
पुर्वन् प्रवर्तस्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥

विविदिपायामपि श्रवणमतिदुर्लभं धर्मशास्त्रस्य गुरुसन्निधाने ।
वितथविकथादितत्तद्द्रसावेशतो विविधविद्वेषमखिनेऽवधाने, बु० ॥ ५ ॥

व्याख्या—विविदिपाऽनन्तरोकरूपा तस्यां जातायामपि सत्यां गुरुसन्निधाने गुरुर्यथार्थधर्मज्ञो धर्मकर्ता धर्मोपदेष्टा च बहुश्रुताचार्यादिस्तत्संनिधाने तत्समीपे तन्मुखाद्भिर्निर्गच्छत एवंविधस्य धर्मशास्त्रस्य धर्मस्वरूपविविधफलादिप्रतिपादकं यच्छास्त्रं तस्य श्रयणं विनयबहुमानादिपुरस्सरं विधिना समाकर्णनं तदतिदुर्लभं शुश्रूञ्चिरपि न प्राप्यते, तदज्ञावे क्व धर्म-
प्राप्तिः । श्रवणदौर्लभ्ये हेतुं दर्शयन्नाह—वितथविकथादितत्तद्द्रसावेशतो वितथं विपरीतप्रतिपादनपरं मिथ्याशास्त्रं,
विकथा स्त्रीजद्वयराजदेशचौरकामादिरूपसरसनीरसेष्टतानिष्टतासदसद्व्यवहारचातुरीविलासादीनां क्रमेण प्रतिपादकानां
ग्रंथानां जनानां चालापरूपा वा, आदिना गीतनृत्यादयो ग्राह्याः, तत्तत्तेषां तेषां श्रवणदर्शनाभ्यामुद्भूतो यो रसः
प्रेमा तेन कृतो य आवेशो हृदये व्यासक्त्यानुपवेशोऽहंकारी वा तस्मात् विविधविक्षेपमखिने विविधा अनेकरूपा
ये विद्वेषाश्चित्तस्य वहिःसमाकर्षकमनःप्रचाराः तैर्मखिने समौत्सुक्याशुद्धेऽवधाने श्रवणोपयोगे सति चावश्रवणं
दुर्लभमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ संयमे वीर्योद्धासदौर्लभ्यमाह—

धर्ममाकर्ण्य संबुध्य तत्रोद्यमं कुर्वतो वैरिवर्गान्तरङ्गः ।

रागद्वेषश्रमालस्यनिद्रादिको बाधते निहतसुकृतप्रसंगः, बु० ॥ ६ ॥

व्याख्या—पुण्यत्रयेन ज्ञात्वात् धर्ममाकर्ष्य धर्मश्रवणं विधाय संबुध्य नवनैर्गुणं ज्ञात्वापि । तत्रोद्यमं कुर्वतो गृहीत-
दीक्षो नव्यजीवः संयमोद्यमं कुर्वन्नपि श्रुतिसंयमोद्यमरूपदुर्लभत्रयं प्राप्नोऽपि । रागद्वेषश्रमालस्यनिजादिको रागो देहो-
पधिशिष्याहाराद्युपरि मूर्खापरिणामः, द्वेषः कृत्यकरणे परीषद्दोषसर्गादिसहनेऽरुचिः, श्रमः संयमव्यापारात्कान्तिः,
आलस्यं तपोविनयवैयावृत्त्यादिष्वनुत्साहः, निजा स्वाध्यायाद्ययसरे जातेऽपि स्वापः, आदिपदादक्षमानार्जवामार्दवा-
दयो ग्राह्याः । अन्तरङ्ग आच्यन्तरीयः । वैखिर्गः प्रतिपद्युन्दं । कीदृशोऽयं ? निहतसुकृतप्रसंगः नितरां हतो विना-
शितः सुकृतप्रसंगः शुभकरणिविस्तरो येन स तथाविधः । बाधते संयमवीर्योद्धासजगं विधत्सेऽतो दुर्लभ इत्यर्थः ॥ ६ ॥

चतुरशीतावहो योनिलक्षेत्रियं क्व त्वयाकर्णिता धर्मवार्ता ।

प्रायशो जगति जनता मिथो विवदते ऋद्धिरसशातगुरुगौरवार्ता, बु० ॥ ७ ॥

व्याख्या—अहो अपूर्वं महाश्वर्यं हृदये चिन्तय । किं तदित्याह—हे चेतन इयमनन्तरोक्ता धर्मवार्ता धर्ममयवृत्तान्तः ।
चतुरशीती योनिलक्षेत्रे परित्रमणं कुर्वता त्वयात्मना क्व कस्यां योनौ आकर्णिता श्रवणविषये कृता न कस्मिन्नपि कुतो
न श्रुता । यतो जगति विश्वे । जनता प्राणिगणः । प्रायशो बाहुद्वयेन । मिथः परस्परं । ऋद्धिरसशातगुरुगौरवार्ता
ऋद्धिर्धनकुटुंबादिसंपद्, रसा मधुरादीनां स्वादिष्टता, शाता विषयादिजनितसुखशीलता, तेषां गुरु महत् यज्ञैर्यं सब-
हुमानप्रेमपरत्वं तेनैवार्ता प्रयिकिता विवदते आलापसमालापादि कुरुतेऽतः कारणान्नावात्क तव धर्मप्राप्तिरित्यर्थः ॥ ७ ॥

उपसंहारमाह—

एवमतिदुर्लभात्प्राप्य दुर्लभतमं बोधिरत्नं सकलगुणनिधानम् ।

कुरु गुरुप्राज्यविनयप्रसादोदितं शान्तरससरसपीयूषपानम्, बु० ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसर्गयकाव्ये बोधिप्रावनाविभावनो नाम षादशः प्रकाशः ॥

व्याख्या—एवं पूर्वोक्तप्रकारेण । अतिदुर्लभात् अतिशयेन दुर्लभं कृतप्रयत्नैरपि जनैरप्राप्यमाणं चिन्तामण्यादि तस्मादपि । दुर्लभतमं समधिकतिशयेन दुर्लभं सुरेन्दैरपि दातुमशक्यं सकलगुणनिधानं सकलाः समग्रा मोक्षप्राप्तिपर्यवसाना ये गुणा आत्मनो हितप्रकारस्तेषां निधानं प्रांन्गारं ईदृशं बोधिरत्नं नरत्रवादिरूपधर्मसाधनसंपन्नतां । प्राप्य दृग्ध्या । त्वं गुरुप्राज्यविनयप्रसादोदितं गुरुचिरहर्षज्जणचतुस्वधर्मोपदेशकैः प्राज्यविनयः प्रचुरविनयस्तेन प्रसादपरैः सानुग्रहप्रसन्नैः उदितं जगज्जनहितकृते प्रोक्तं । शान्तरससरसपीयूषपानं सदैव सरसतायुक्तं शान्तरसामृतपानं कुरु पिवेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविग्रशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगण्डिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धिविजयचरणयुगसेविना पंक्तिगंजीरविजयगणिना धिरचितायां शान्तसुधारसटीकायां बोधिदुर्लभत्रजावनाविभावनो नाम षादशः प्रकाशः समजनि ॥

॥ त्रयोदशः प्रकाशः ॥

उक्ता षादश ज्ञापनाप्रकाशाः । तेषु चात्मवर्तनानुदर्शनरूपा षादशानुप्रेक्षाज्ञापनाः प्रोक्ताः । अथ त्रयोदशादिषु ध्यानसौधसमारोहणहेतुज्ञाता मैत्र्यादयश्चतस्रो ज्ञापनाः प्रोच्यन्ते । तत्रायं प्रथमः श्लोकः—

(अनुष्टुप्चत्तम)

सद्धर्मध्यानसंध्यानहेतवः श्रीजिनेश्वरैः । मैत्रीप्रभृतयः प्रोक्ताश्चतस्रा ज्ञापनाः पराः ॥ १ ॥
 व्याख्या—श्रीजिनेश्वरैः श्रीमदहंभिः पराः प्रकर्षशुभ्रपरिणामजनन्यो मैत्रीप्रभृतयो मैत्रीमादीकृत्य चतस्रश्चतुःसंख्याका ज्ञापनाः सदर्थपर्यालोचनाजिरात्मनि विशिष्टधर्मयासनासंपादनरूपाः । सद्धर्मध्यानसंध्यानहेतवः प्रोक्ताः सत्समीचीनं पूज्यं च धर्मध्यानं धर्ममयं ध्यानमेकाग्रं मनसोऽखंडंधारासदृश्यं तस्य संधानमात्मनि संश्लिष्टरूपेण परिणमनं तस्य हेतवः संसाधिकाः प्रोक्ता जिनेश्वरैरुपदिष्टा इत्यर्थः ॥ १ ॥

ता एव नामग्राहमाह—

मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि नियोजयेत् । धर्मध्यानमुपस्कर्तुं तद्धि तस्य रसायनम् ॥ २ ॥
 व्याख्या—धर्मध्यानमुपस्कर्तुं धर्मध्यानं प्रोक्तरूपमुपस्कर्तुं स्वात्मनि परिकर्तुं । मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि मैत्रीजगज्जाने हितबुद्धिः, प्रमोदो गुणिनि दृष्टे श्रुते ज्ञाते वा सानन्दजननं, कारुण्यं दुःखितेषूपकारधीः, माध्यस्थ्यं निवारयि-

तुमशक्येऽकृत्यकारिणि रागधेपपरिहारेणोपेक्षणं । नियोजयेत् प्रोक्तधियः प्रवर्तयेत् । तद्धि हि निश्चितं, तत्प्रोक्तरूपमै-
त्र्यादिप्रायनं । तस्य सख्यानसन्धानस्य । रसायनं परममहौषधमुपाय इति यावत् । ऋवर्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

स्वयमेव मैत्र्यादिलक्षणमाह—

(उपजातिवृत्तम्) .

मैत्री परेषां हितचिन्तनं यद्भवेत्प्रमोदो गुणपदपातः ।

कारुण्यमातां गिरुजां जिह्वीर्षेत्युपेक्षां दुष्टधियासुपेक्षा ॥ ३ ॥

व्याख्या—यषक्ष्यमाणरूपं । परेषामात्मव्यतिरिक्तजीवानामपि स्वात्मवत् हितचिन्तनं दुःखनिवृत्तिसुखप्राप्तिध्यानं
तन्मैत्री मित्रभावो ऋवैत् १ । गुणपदपातः परेषां ज्ञानविनयदमसुखित्वादिगुणेषु पदपातो हर्षानन्दसंतुष्टविनोदत्वादि-
प्रापणं स प्रमोदो ऋवैत् २ । आर्तांगिरुजां जिह्वीर्षां कारुण्यं आर्तां नानाजातीयदुःखैरन्यतरेण पीरिताः ते च तेऽङ्कि-
नश्चेति प्राणिनस्तेषां या रुजो रोगसुखजंगधनहानिधर्महीनतादयस्तासां रुजां जिह्वीर्षाऽपहृरणेच्छा कारुण्यं ऋवैत् ३ ।
दुष्टधियासुपेक्षा दुष्टा परधनपरस्त्रीहिंसान्यायाचरणे परिणता धीर्मतिर्येषां ते तथा तेषामुपेक्षा शिद्ध्यितुमयोग्यत्वेन
परिहारवृत्तिरूपेक्षणं माध्यस्थ्यं ऋवैदित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ मैत्रीप्रायनां विजावयन्नाह—

सर्वत्र मैत्रीमुपकल्पयात्मन् चिन्त्यो जगत्त्र न कोऽपि शत्रुः ।

कियद्विनस्यायिनि जीवितेऽस्मिन्किं खिद्यते वैरिधिया परस्मिन् ॥ ४ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं सर्वत्र सर्वस्मिन् जीवराशौ । मैत्रीं प्रोक्तरूपेण मित्रभावमुपकल्पय ऐक्यमात्मनि रचय । अत्रास्मिन्नात्मराशिरूपे । जगति शुवनत्रये । शत्रुवैरी । कोऽपि कश्चिदपि जीवः । न चिन्त्यः त्वया सर्वथा न धारणीयः । अस्मिन् वर्तमानजन्मसंबन्धिनि । कियद्विनस्यायिनि कियतां शतवर्षादिपरिमितानां दिनानामहोरात्राणां स्थायिनि स्थितिमति । जीविते तव प्राणाधारायुषि परस्मिन् स्वस्माद्भिन्ने प्राणिनि । वैरिधियाऽरिबुद्ध्या । किं कस्यै स्वप्रयोजनसिद्धी । सिद्यते संतापः क्रियते तेन न किञ्चित् सिध्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

सर्वेऽप्यमी बन्धुतयानुभूताः सहस्रशोऽस्मिन् जवता जवाब्धौ ।

जीवास्ततो बन्धव एव सर्वे न कोऽपि ते शत्रुरिति प्रतीहि ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् अस्मिन् साक्षादनुभूयमाने । जवाब्धी चतुर्गतिरूपसंसारसागरे । अमीदेवनरनारकपृथिव्यादित्तिर्यक्त्थेषु विद्यमानाः । सर्वेऽपि सहस्रशोऽस्मिन् आरभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्ताः समस्ता अपि न तु केचिन्नेपजीवाः प्राणिनः । जवता त्वया । सहस्रशोऽन्ततयारानपि एकैकेन सह बन्धुतया स्वकीयजनकजननीब्राह्मजगिन्यादित्वेन ।

अनुज्ञताः स्वस्मिन् प्रोक्तसंयन्धित्वेन पूर्वं प्रापिताः सन्ति । ततस्तस्मात्प्रोक्तदेवतुतः । सर्वे समग्रा अपि जीवाः । बन्धव एव स्वकीयजननीजनकादिरूपा एव सन्ति । ते तव शत्रुर्वैरी न कोऽपि कश्चिदपि नास्ति । इति प्रोक्तप्रकारेण प्रतीच्छि जानीष्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥

सर्वे पितृभ्रातृपितृव्यमातृपुत्राङ्गजास्त्रीचगिनीस्तृपात्वम् ।

जीवाः प्रपन्ना बहुशस्तदेतत्कुटुम्बमेवेति परो न कश्चित् ॥ ६ ॥

व्याख्या—सर्वे समग्रा जीवाः प्राणिनः त्वदीयपितृभ्रातृपितृव्यमातृपुत्राङ्गजास्त्रीचगिनीस्तृपात्वं प्रोक्तभावमेतेऽपि त्वयि प्राप्तवन् । बहुशोऽनन्तवारं । प्रपन्नाः त्वदाश्रयं स्वीकृतवन्तः । तदेतत् तत्प्रोक्तकारणतः एतत्सर्वजीववृन्दं कुटुम्बमेव तव परिवार एव वर्तते । इति हेतोर्न कश्चित्परः शत्रुरस्ति स्वपरिवारत्वादित्यर्थः ॥ ६ ॥
द्वितचिन्तनमेव मैत्री, तेन सर्वहितचिन्तनं शिक्षयन्नाह—

(इन्द्रवज्रावृत्तवयम्)

एकेन्द्रियाद्या अपि हन्त जीवा पञ्चेन्द्रियत्वाद्यधिगत्य सम्यक् ।

बोधिं समाराध्य कदा लजन्ते श्रूयो जवत्रान्तित्रियां विरामम् ॥ ७ ॥

व्याख्या—हन्तेति संबोधने हे चेतन स दिवसः कदा समेष्यति? यस्मिन् एकेन्द्रियाद्या अपि जीवाः सम्यक् पञ्चे-

न्द्रियरमाद्यधिगत्य एकं स्पर्शनाख्यमिन्द्रियं येषां पृथ्वीकायादीनां ते एकैन्द्रियाद्याश्चतुरिन्द्रियपर्यन्ताः सर्वेऽपि जीवाः
 मांसारिकसत्त्वाः । सम्यक् सुदु सुन्दरमिति यावत् । पञ्चेन्द्रियत्वादि स्पर्शनादिश्रोत्रपर्यन्तेन्द्रियपञ्चकयुकजन्मत्वं
 आद्रिशब्दात्पर्याप्तत्वं शिष्यमानुपत्वार्यत्वसम्यग्दृष्टित्वसंयमित्वाराधकत्ववीतरागत्वसर्वज्ञत्वं ग्राह्यं तदधिगत्य प्रोकपञ्चेन्द्रि-
 यत्वादि प्राप्य । बोधिं धर्मसामग्रीं समाराध्य सम्यक् सफलं विधाय । ऋयः पुनः पुनः पुनर्जायमानानां जवत्रान्तिजियां
 जने गतिचतुष्टये प्रान्तयः परित्रमणानि ताभ्यो या जियो जयानि तासां जवत्रान्तिजियां । विरामं विनिवृत्त्यवसानं ।
 कदा कस्मिन्नहोरात्रादिकाले । वचन्ते प्रामुद्यन्ति कदा जवत्रमणान्तप्राप्ता जविव्यन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

या रागरोपादिरुजो जनानां शाम्यन्तु वाक्कायमनोद्बुहस्ताः ।
 सर्वेऽप्युदासीनरसं रसन्तु सर्वत्र सर्वे सुखिनो जवन्तु ॥ ८ ॥

व्याख्या—या यक्ष्यमाणस्वरूपा जनानां प्राणिनां वाक्कायमनोद्बुहः वाचां वाणीनां कायानां शरीराणां मनसां च द्रुहो
 दुःखप्रापणेन बोहकारिण्यः । रागद्वेषादिरुजः रागो यत्र तत्र वस्तुष्वत्रिलापो रोपो धर्मेऽननुकूलपदार्थेष्वरुचिस्वजाव
 द्यादिना जन्मरणशोकत्रयादयो ग्राह्याः ता एव रुजो ह्यव्यजावरोगादिनानाव्याधयः ताः सामस्त्येन शाम्यन्तु शान्ति
 यान्तु । तथा सर्वेऽपि जीवा उदासीनरसं यत्र रागद्वेषयोः पक्षो नास्ति तदुदासीनं समता तस्य रसं समतास्वादिष्टता-
 नुजजनं रसन्तु स्वादयन्तु । तथा सर्वे समस्तप्राणिनः । सर्वत्र सर्वह्यक्षेत्रकालत्रावधिपयेऽत्र परत्र जन्मजन्मान्तरेषु
 सुखिनः सुखं प्राप्ता जवन्वित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ गेयपद्याटकेन भैत्रीचावनां विभावयन्नाह—

विनय विचिन्तय मित्रतां त्रिजगति जनतासु ।

कर्मविचित्रतयां गतिं विविधां गमितासु, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विविधनिवृत्तिपरिणामाच्चित्तापिचेतन त्रिजगति त्रियुवने या जनताः प्राणिना समूहास्तासु समग्रासु मित्रतां स्वजनजावेन प्रीतिस्वजावतां विचिन्तय विचित्रप्रकारेण प्रेमभावं प्राप्तो भव । किंविधासु जनतासु ? कर्मविचित्रतया विविधां गतिं गमितासु कर्माणि स्वयमेव कृतानि शुभाशुभानि सातासातादिप्राप्तिहेतुभूतानि तेषां या विचित्रता तीव्रतीव्रतरतीव्रतमफलविपाकयोग्यता तथा । विविधां नानारूपामेकेन्द्रिययादिसूक्ष्मापर्याप्त्यासंज्ञिसंज्ञयादिभेदवती । गतिं नरकादिके गमनागमनस्थितिरूपां गमितासु प्रापितासु सर्वत्र सर्वास्मित्यर्थः ॥ ३ ॥

सर्वे ते प्रियवान्धवा न हि रिपुरिह कोऽपि ।

मा कुरु कलिकल्पं मनो निजसुकृतविदोपि, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या—ते पूर्वोक्ताः सर्वे निःशेषाः । भवतः प्रियवान्धवाः परमवद्वज्जननीजनकादिकाः सन्ति । इह जगज्जनेऽपि कश्चिदपि रिपुः सर्वत्र केवलशत्रुजावमेव प्राप्त ईदृशो न हि नैत्र विद्यते, किं तु जनकादित्वं प्राप्त एव

सर्षोऽस्ति । अतः कस्मिन्नपि । निजसुकृतविलोपि स्वपुण्यघिनाशि । कलिकल्पुपं रागवेपादिभिः प्रकृष्टक्लिष्टं मनोऽन्तः-
कारणं मा कुरु मा विधेहीत्यर्थः ॥ २ ॥

यदि कोपं कुरुते परो निजकर्मवशेन । अपि भवता किं भ्रूयते हृदि रोषवशेन, वि० ॥ ३ ॥
व्याख्या-हे आत्मन् यदि यदा कदाचित् कोऽपि परः स्वस्मादन्यः । निजकर्मवशेन पूर्वकाळे स्वकृतवैर्युञ्जिनक-
क्रोधमानमोहनीयकर्मोदयवशायतित्येन । कोपं कुरुते भवत उपरि रोपयुक्तो भवत्यज्ञत्वात् । तर्हि भवता प्राप्तविवेकेन
त्वयापि । किं रोषवशेन हृदि भ्रूयते किं रोषवशं हृदयं कर्तव्यं । न कर्तव्यं परिक्रातकर्मत्वादित्यर्थः ॥ ३ ॥

अनुचितमिह कलहं सतां त्यज समरसमीन । नज विवेककलहंसतां गुणपरिचयपीन, वि० ॥ ४ ॥
व्याख्या-हे समरसमीन कलहं त्यज हे समरससमुद्गामिमीन जीव कलहं क्रोधाधिक्यं त्यज परिहर । सतां सत्यु-
रुपाणां कलहादिकरणं । अनुचितं उचितं योग्यं न भवति बन्धहेतुत्वात् । गुणपरिचयपीन गुणाः क्षमादयाशमवैरा-
ग्यज्ञानादयस्तेषां यः परि सर्वतश्चयो वृद्धिर्गुणपरिचयस्तेन पीनः पुष्टस्तत्संबोधनं हे गुणपरिचयपीन । विवेककलहंसतां
विवेको हितादिविचारपटुर्जैदनिर्धारकृद्ज्ञानं तद्रूपा या कलहंसता क्षीरनीरपृथकारिता तां नज परभावतां हित्वा
स्वस्वभावतां सेवस्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥

शत्रुजनाः सुखिनः समे मत्सरमपहाय । सन्तु गन्तुमनसोऽप्यमी शिवसौख्यगृहाय, वि० ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याट्केन भैत्रीजायनां विज्ञावयद्वाह—

विनय विचिन्तय मित्रतां त्रिजगति जनतासु ।

कर्मविचित्रतया गतिं विविधां गमितासु, विण ॥ १ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विविधनिवृत्तिपरिणामान्निद्रापिचेतन त्रिजगति त्रियुवने वा जनताः प्राणिना समूहास्तासु समप्रासु मित्रतां स्वजनजावेन प्रीतिस्वजावतां विचिन्तय विचित्रप्रकारेण प्रेमचावं प्राप्तो भव । किंविधासु जनतासु? कर्मविचित्रतया विविधां गतिं गमितासु कर्माणि स्वयमेव कृतानि स्वकीयानि शुभाशुभानि सातासातादिप्राप्तिहेतुभूतानि तेषां वा विचित्रता तीव्रतीव्रतरतीव्रतमफलविपाकयोग्यता तथा । विविधां नानारूपामेकेन्द्रियादिसूक्ष्मापर्याप्त्यासंक्षिप्तस्यादिजेदवर्ती । गतिं नरकादिके गमनागमनस्थितिरूपां गमितासु प्रापितासु सर्वत्र सर्वास्वित्यर्थः ॥ १ ॥

सर्वे ते प्रियवान्धवा न हि रिपुरिह कोऽपि ।

मा कुरु कलिकल्पं मनो निजसुकृतविलोपि, विण ॥ २ ॥

व्याख्या—ते पूर्वोक्ताः सर्वे निःशेषाः । भवतः प्रियवान्धवाः परमबहुजननीजनकादिकाः सन्ति । इह जगज्जनेषु कोऽपि कश्चिदपि रिपुः सर्वत्र केवलरात्रुनायमेव प्राप्त ईदृशो न हि नैव विद्यते, किं तु जनकादित्वं प्राप्त पृथ

सर्वोऽस्ति । अतः कस्मिन्नपि । निजमुकृतविशेषि स्वपुण्यविनाशि । कखिकलुपं रागवेपादिभिः प्रकृष्टहृष्टं मनोऽन्तःकरणं मा पुरु मा विषेहीत्यर्थः ॥ ३ ॥

यदि कोपं कुरुते परो निजकर्मवशेन । अपि ज्वता किं ज्ञूयते हृदि रोपवशेन, वि० ॥ ३ ॥
व्याख्या—हे आत्मन् यदि यदा कदाचित् कोऽपि परः स्वस्मादन्यः । निजकर्मवशेन पूर्वकाले स्वकृतवैरबुद्धिजनक-
क्रोधमानमोहनीयकर्मोदयशयार्तित्येन । कोपं कुरुते ज्वत उपरि रोपयुक्तौ ज्वत्यज्ञत्वात् । तर्हि ज्वता प्राप्तविवेकेन
त्यापि । किं रोपवशेन हृदि ज्ञूयते किं रोपवशं हृदयं कर्तव्यं । न कर्तव्यं परिहातकर्मत्वादित्यर्थः ॥ ३ ॥

अनुचितमिह कलहं सतां त्यज समरसमीन । जज विवेककलहंसतां गुणपरिचयपीन, वि० ॥ ४ ॥
व्याख्या—हे समरसमीन कलहं त्यज हे समरससमुद्गामिमीन जीव कलहं क्रोधाधिक्यं त्यज परिहर । सतां सत्यु-
रुपाणां कलहादिकरणं । अनुचितं उचितं योग्यं न ज्वति बन्धहेतुत्वात् । गुणपरिचयपीन गुणाः क्लमादयाशमवैरा-
ग्यज्ञानादयस्तेषां यः परि सर्वतश्चयो वृद्धिर्गुणपरिचयस्तेन पीनः पुष्टस्तसंबोधनं हे गुणपरिचयपीन । विवेककलहंसतां
त्रियेको हिराहितादिविचारपटुर्जेदनिर्धारकृद्ज्ञानं तद्गुया या कलहंसता क्षीरनीरपृथक्कारिता तां जज परज्जावतां हित्वा
स्वस्वजापतां सेवस्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥

शत्रुजनाः सुखिनः समे मत्सरमपहाय । सन्तु गन्तुमनसोऽप्यमी शिवसौख्यग्रहाय, वि० ॥ ५ ॥

व्याख्या-शंभुजना ये मयि वैरबुद्धियुक्ताः प्राणिनस्तेऽपि । मत्सरमपहाय विरोधमानसं धियं च विहाय । समे सम-
 नाये प्राप्ताः सन्तः सुखिनः सन्तु । अमी शंभुजना अपि । शिवसौख्यगृहाय मोदसुखत्रायसदनप्राप्तये गन्तुं यातुं
 ममातुराः मनसोऽन्निवापिणः सन्तु जयन्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

सकृदपि यदि समतालवं हृदयेन लिहन्ति । विदितरसास्तत इह रतिं स्वत एव वहन्ति, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या-यदि यदा संसारिणः सत्त्वाः कथमपि सकृदपि एकशोऽप्यास्तामनेकवारं । समतालवं समतारसस्य लवं
 देशं विन्दुमात्रमिति यावत् । हृदयेन मनोज्ञायेन । लिहन्ति रसास्वादं लभन्ते । तत एकदास्वादनतो विदितरसा
 विज्ञातसमतासुतरसास्वादाः सन्तः । इह समतारसे । स्वत एव परंप्रेरणानिरपेक्षस्वस्वज्ञावतः स्वयमेव रतिं प्रीतिं
 वहन्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥

किमुत कुमतमदमूर्विता डुरितेषु पतन्ति । जिनवचनानि कथं हहा न रसाडुपयन्ति, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या-उत धितकं विचारयेऽहं । किमिति किंनामकं तत्कारणं ज्ञाप्यति यदुद्दिश्यते जनाः कुमतमदमूर्विता
 डुरितेषु पतन्ति कुमतानि कुत्सितानि पापहेतुकान्यज्ञानादिमयत्वेन निन्दनीयानीति यावत्, मतान्यविचारितया संम-
 तिभूतस्वस्वदर्शनपक्षाः तत्प्राप्तेर्मदो घयमेव धर्मज्ञा इत्यादिरूपो जातोऽन्निमानः । तेन मूर्विता मोहिताः सन्तः । डुरि-
 तेषु पापकर्मवन्धेषु तत्फलवृत्तेषु बहुलसंसारित्यनरकादिषु च । पतन्ति हीनत्वाधोगत्यादिषु समुत्तरन्ति । हहा महाकष्टं ।

कथं केनोद्देशेनेति । विनयचनानि जिनागमोपदेशान् । रसात् प्रीत्याः प्रेमचरदिति यावत् । नोपयन्ति न प्राप्तुवन्ती-
त्यत एते वराका ज्ञेये कथं न विज्यन्ति ? तत्कारणमेव मन्य इत्यर्थः ॥ ७ ॥

उपसंहारमाह—

परमात्मनि विमलात्मनां परिणम्य वसन्तु । विनय समामृतपानतो जनता विद्वसन्तु, वि० ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसंगेयकाव्ये मैत्रीजावनाविज्ञावनो नाम त्रयोदशः प्रकाशः ॥ १३ ॥
व्याख्या—हे विनीतात्मन् त्वं चिन्तय विमलात्मनां सज्जानदृष्टिमज्जानानां चेतांसीत्यध्याहृत्य संबन्धनीयं, चेतांसि
परमात्मनि शुद्धनिरञ्जनपूर्णवस्वस्वरूपे परिणम्य परिपक्वनिर्देयरूपतां प्राप्य वसन्तु निवासं कुर्वन्तु । हे सुविनीतात्मन्
त्वमिति जावय इमाः जनताः सर्वजीवसमूहाः । समामृतपानतो विद्वसन्तु समतामृतपानाद्विद्वसन्तु रमणं कुर्वन्नित्यल्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीतपागङ्गीयसंविभ्रशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलक-
मुनिश्रीबुद्धिविजयचरणयुगसेविना पंक्तिगंभीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्त-

सुधारसटीकायां मैत्रीजावनाविज्ञावनो नाम त्रयोदशः प्रकाशः समजनि ॥

॥ चतुर्दशः प्रकाशः ॥

उक्तस्त्रयोदशः प्रकाशः । अथ चतुर्दशः प्रोच्यते । तस्य चायं संबन्धः—त्रयोदशे प्रकाशे मैत्री कथिता, मैत्रीज्ञावि-
तात्मा गुणवान् भवति । गुणवांस्तु पशुणान् सुवन् प्रमुदितो भवतीत्यनेन संबन्धेनायातां प्रमोदजावनां विज्ञावयज्ञाहं ।
तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(स्रग्धरावृचम्)

धन्यास्ते वीतरागाः क्षपकपथगतिक्षीणकर्मोपरागा-
स्त्रैलोक्ये गन्धनागाः सहजसमुदितज्ञानजाग्रद्विरागाः ।

अध्याख्यात्मशुद्ध्या सकलशशिक्लानिर्मलध्यानधारा-

मारान्मुक्तेः प्रपन्नाः कृतसुकृतशतोपाजितार्हन्त्यलक्ष्मीम् ॥ १ ॥

व्याख्या—हे चेतन ये क्षपकपथगतिक्षीणकर्मोपरागा ये सुकृतिनः क्षपकपथगतिः क्षपकाः समूलकापकपणविनाशेन
विनाशकाः तेषां पंथा मोहनीयकर्मतरुकन्दनिष्कासनरूपमार्गः तस्मिन् या गतिः क्षपकश्रेण्याधारोद्धरणरूपा प्राप्तिस्तया
क्षीणो निःसत्ताकीकृतः कर्मोपरागो जीवेन्दोः कर्मराहुग्रसमाखिल्यं तेषां ते तत्राविधाः । वीतरागाः वीतो नष्टे रागः

समप्राप्तिवापो येषां ते धीतरागाः सर्वथेद्वारहिता इति यावत् ते धन्याः कृतपुण्याः । एवं सर्वत्र धर्म्यशब्दसंबन्धः
कार्यः । त्रैलोक्ये गन्धनागाः य एव त्रैलोक्ये त्रिचुवनजनसमूहे गन्धनागा विहारपवनगन्धप्रसरमात्रप्रजावादेव प्रशमि-
तरोगोपन्नमारीतरूपक्षुद्रगजेषु गन्धहस्तिनस्ते धन्याः । सहजसमुदितज्ञानजाप्रचिरागाः सहजं पूर्वजन्मान्तरात्सार्ध-
मागतमनादितः स्वप्नावच्छ्रुतमपरोपदिष्टं ज्ञानं मतिश्रुतावधित्रिविधं परोक्षप्रत्यक्षविषयबोधस्तेन जाग्रत् गर्जोवतारसम-
यादारन्ध्र जागरायमानो विरागो नवनिवासाधिरकृता येषां ते धन्याः । तथा ये आत्मशुद्ध्या आत्मनो जीवस्य शुद्धिः
सद्वियेकाल्पवर्धमानोऽन्यलक्ष्मार्जयादिनिर्मलपरिणतिस्तया । सकलशानिकलानिर्मलध्यानधारामध्यारुह्य कृतसुकृतशतो-
पाजितार्हन्त्यलक्ष्मीं मुक्तेरारात्प्रपन्नाः सकलः परिपूर्णमंडलपूर्णमासत्कः शशी चन्द्रस्तस्य याः कलाः समग्रकान्तिचर-
युफरदमयस्तासामिव या निर्मला चलनादिसर्वदोषयजित्तविमला ध्यानयोर्धर्म्यशुक्लयोर्धाराऽन्यान्यान्तमुद्धृतपरिमाणरू-
पाणां ध्यानानामखंता सन्ततिः तां अध्यारुह्य आधिक्येन प्रवर्धमानगुणप्रकर्षत्वेनारुह्य समारोहणं कृत्वा सुकृतानां
शतानि सुकृतशतानि कृतानि निष्पादितानि सुकृतशतानि तैरुपाजिता स्वहस्तप्राप्तकृता आर्हन्त्यलक्ष्मीं अर्हतां लक्ष्मीः
सर्वपूज्यत्वप्रातिहार्यतिशयसमन्वितत्वादिरूपा विच्यतिः सा आर्हन्त्यलक्ष्मीस्तां प्राप्य ये मुक्तेर्मोक्षस्य आरान् आंरा
नवसमुच्चान्निर्गच्छतां निरपायनिर्गममार्गाः क्षायिकगुणरत्नत्रयादिलाचरूपास्तीरप्रदेशास्तान् प्रपन्नाः संग्राह्यास्ते धन्याः सफ-
लीकृता वरा इत्यर्थः ॥ १ ॥

तेषां कर्मक्षयोत्थैरतनुगुणगणैर्निर्मलात्मस्वप्नावै-
 र्गायं गायं पुनीमः स्तवनपरिणतैरष्टवर्णस्पर्दानि ।
 धन्यां मन्ये रसज्ञां जगति जगवतस्तोत्रवाणीरसज्ञा-
 मज्ञां मन्ये तदन्यां वितथजनकथां कार्यमौख्यमशाम् ॥ २ ॥

व्याख्या-तेषां मुकेस्तीरप्रपन्नानां कर्मक्षयोत्थैः कर्माणि ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्तरायप्रचृतीनि तेषां यः ह्ययो-
 धिनाशस्तस्मादुत्थैः समुद्भूतैः । अतनुगुणगणैः न तनवोऽनट्टपा अलघवो ये गुणगणाः प्रच्रूता गुणराशयस्तैः । निर्मला-
 त्मस्वप्नावैः निर्मलाः कर्मक्षेपदोषमलवर्जिता आत्मस्वप्नावा आत्मनश्चिद्धनजीवस्य ये स्वप्नावाः पूर्णज्ञानदर्शनानन्ददावर्ण-
 रसस्पर्शमयल्यादिनिजसहजस्वरूपास्तैः स्तवनपरिणतैः स्तूयन्ते एजिस्तानि स्तवनानि स्तुतयस्तानिः परिणताः स्वकट्याणैश्चया
 प्रोक्तगुणगणान् गृहीत्वा सत्कविः समुज्जीय समुज्जीय । अष्टवर्णस्पर्दानि दन्तोष्ठताडुकंठजिह्वोरोमूर्धनासिकारूपस्थानानि ।
 पुनीमः पावनीकुर्मः । जगति विश्वे जगवतः स्तोत्रवाणीरसज्ञा या जगवतोऽर्हदादिगुणसंपूर्णस्य महापुंसः स्तोत्रवाणी
 स्तुतिस्तवनदिकर्तव्यतारूपवाग्व्यापारपरा रसज्ञा जिह्वा वर्तते तां । रसज्ञां रसज्ञानवतीं रसनां । धन्यां गुणज्ञां कृतार्थी च
 मन्ये जानामि । तदन्यां प्रोक्तगुणरसनातो जिज्ञां । वितथजनकथां धर्मविमुखविपरीतबुद्धिजनास्तेषां या कथा वितथ-
 जनकथा तां । कार्यमौख्यमशाम् तत्कर्त्री या मौख्यमुखरता वाचावता तस्यां मग्ना लीना तां । अज्ञां अरसज्ञां मन्ये
 जानामीत्यर्थः ॥ २ ॥

निर्मन्थास्तेऽपि धन्या गिरिगहनगुहागह्वरान्तर्निविष्टा
 धर्मध्यानावधानाः समरससुहिताः पद्ममासोपवासाः ।
 येऽन्येऽपि ज्ञानवन्तः श्रुतविततधियो दत्तधर्मोपदेशाः
 शान्ता दान्ता जिताक्षा जगति जिनपतेः शासनं ज्ञासयन्ति ॥ ३ ॥

व्याख्या—ये निर्मन्था मुनयः गिरिगहनगुहागह्वरान्तर्निविष्टाः गिरी पर्वतशिखरे गह्वरे साधारणजनद्व्यवेशे घनदेशे
 गुहायां सिंहादिश्वापदाकीर्णं वननिकुञ्जे गह्वरे गिरिगते बन्धे कृते एतेपामन्तर्मध्ये निविष्टाः समासीनाः । ये च धर्म-
 ध्यानावधाना धर्मध्याने दत्तोपयोगाः । ये च समरससुहिताः स्वात्मरूपे तृप्ताः । ये च पद्ममासोपवासाः पद्मतपो मासतपः
 इत्यादितपःकृत्ये तत्पराः । येऽन्येऽपि पूर्वोक्तैर्यो व्यतिरिक्ताः । ज्ञानवन्तोऽवध्यादिज्ञानं प्राप्ताः । श्रुतविततधियः श्रुतेन
 द्वादशांगचतुर्दशपूर्वदशपूर्वादिना वितता विशाला धीर्बुद्धिर्येषां ते । तथा ये च शान्ता जितकपायाः, दान्ता दमिता-
 न्तःकराणाः, जिताक्षा जितेन्द्रियगणाः, प्रोक्तगुणजाजः सन्तः । जगति ज्ञमंडले । जिनपतेर्जिनेश्वरस्य । शासनं तीर्थं ।
 ज्ञासयन्ति प्रज्ञावाढ्यत्वेन दीपयन्ति तेऽपि सर्वे धन्या इत्यर्थः ॥ ३ ॥

दानं शीलं तपो ये विदधति गृहिणो ज्ञावनां ज्ञावयन्ति
 धर्मं धन्याश्चतुर्धा श्रुतसमुपचितश्चरुयाराधयन्ति ।

साध्यः श्राद्ध्यश्च धन्याः श्रुतविशदधिया शीलमुद्गावयन्त्य-
स्तान्सर्वान्मुक्तगर्वाः प्रतिदिनमसकृद्भाग्यन्नाजः स्तुवन्ति ॥ ४ ॥

द्व्याख्या-ये वक्ष्यमाणगुणन्नाजः दानमन्नयसुपात्रादिपञ्चविधं । शीलं देशतः सर्वतो वा ब्रह्मचर्यं । तपोऽन्नशनादि-
द्वादशविधं । विदधति कुर्वन्ति । जायनामनित्यादिकां तीर्थोद्धारदीनोद्धारणादिशुभमनोरथरूपां जावनां जावयन्ति
चेतसा चिन्तयन्ति । तथा श्रुतसमुपचितश्रद्धया आगमानुसारिण्या पुष्टनिश्चलश्रद्धया । चतुर्धा धर्मं चतुर्विधं धर्मं
प्रोक्तरूपं आराधयन्ति शुद्धविधिना पालयन्ति । ते गृहिणः श्राद्धा धन्याः । तथा साध्व्यो व्रतिन्यः श्राद्ध्यश्च देशतो
व्रतिन्यो नार्योऽपि । याः श्रुतविशदधिय आगमोपदेशेन कृतशुद्धया श्रद्धया । शीलं समग्रधर्माचरणं ब्रह्मव्रतं च ।
उद्गापयन्त्यो निर्दोषपालनया शोभयन्त्यस्ता धन्या जाग्यवत्यः । ये च तान् पूर्वोदितान् सर्वान् जिनादिश्राविकापर्य-
न्तान् । मुक्तगर्वाः ल्यकान्निमानाः । जाग्यन्नाजः पुण्यशाखिनः । प्रतिदिनं दिने दिने । असकृदनेकवारं स्तुवन्ति सद्गु-
णख्यापनेन वर्णयन्ति तेऽपि जना धन्या इत्यर्थः ॥ ४ ॥

आस्तां सम्यक्त्वयुक्तगुणवन्नारीस्तवनं, किं तु सारतावहृणं मिथ्यादृशामप्यनुमोदयन्नाह—
(उपजातिवृत्तम्)

मिथ्यादृशामप्युपकारसारं संतोषसत्यादिगुणप्रसारम् ।
वदान्यता वैनयिकप्रकारं मार्गानुसारीत्यनुमोदयामः ॥ ५ ॥

व्याख्या—उपकारसारं उपकारोऽन्येषामपि हितसुखादिसंपादनस्वप्नावः स सारः प्रधानो यस्य स तथा तं । संतोष-
 सत्यादिगुणप्रसरं संतोषो येन तेन यथा तथा न्यूनपूर्णादिना संतुष्टिजननस्वप्नावः, सत्यं हितमितयाथार्थ्यादिवचनं, आदि-
 पदात् क्षमार्जयमार्दवनिःस्पृहत्वादयो ग्राह्याः, त एव गुणाः स्वपरहितफलजीवधर्माः तेषां यः प्रसरो विस्तारस्तं । तथा
 चदान्यं दातृत्वं वैनयिकप्रकारं विनयो नम्रवृत्तिः स एव वैनयिकस्तत्प्रकारप्राप्तं गुणं । मार्गानुसारी अहोऽस्य मिथ्या-
 दृशोऽपि मोक्षमार्गस्यानुकूलता वर्तते इति कृत्वाऽनुमोदयामः ज्ञात्वा हृदयेन सानन्दा जवाम इत्यर्थः ॥ ५ ॥

(स्रग्धरावृत्तम्)

जिह्वे प्रह्वीजव त्वं सुकृत्सुचरितोच्चारणे सुप्रसन्ना
 भूयास्तामन्यकीर्तिश्रुत्तिरसिकतया मेऽद्य कर्णौ सुकर्णौ ।
 वीक्ष्यान्यप्रौढलक्ष्मीं द्रुतमुपचिनुतं लोचने रोचनत्वं
 संसारेऽस्मिन्नसारे फलमिति जवता जन्मनो सुख्यमेव ॥ ६ ॥

व्याख्या—हे जिह्वे हे रसने त्वं स्वसौजाग्यवृद्धयै सुप्रसन्ना कस्यचिदप्यपवादाद्बुच्चरणदोषमलवर्जितसंतुष्टा सर्ती ।
 सुकृत्सुचरितोच्चारणे सुष्ठु शोचना कृतिः पवित्रधर्मः पुण्याचरणं चास्ति एयामिति सुकृत्तिनस्तेषां यानि सुचरितानि
 दानशीलतपःसंयमज्ञानवैराग्यादिसमाचरणानि तेषां यद्बुच्चरणं सानन्दजल्पनं तस्मिन्नहो निराकरणे प्रह्वीजव नम्रा

आमका सज्ञा सदोद्यमयतीति यावत् ऋषिप्रवृत्तिमती तिष्ठ । अद्य सांप्रतजन्मनि मे मम कर्णौ श्रवणघ्नयं अन्यकीर्ति-
 श्रुतिरसिक्तया अन्यकीर्तिः अन्येषां आत्मव्यतिरिक्तानां या कीर्तिर्निर्मलगुणजन्यशःख्यातिः तस्या या श्रुतिः परजनैः
 क्रियमाणयाः समाकर्णनं तस्यां या रसिकता प्रेमपरता तथा कृत्वा सुकर्णौ श्रवणसावधाननिर्माणसाफद्वययुक्तौ ऋयास्तां
 ऋवेतां । अन्यप्रौढलक्ष्मीं वीक्ष्य अन्येषां स्वस्माद्भिन्नानां शत्रुमित्राणां प्रौढां महाविशालां लक्ष्मीं धनकुंडुवपूजामहिम-
 रूपारोग्यादिसंपदं प्रेक्ष्य । लोचने मम नेत्रयुग्मं । द्रुतं शीघ्रं । रोचनत्वमुत्तमरुचिजननत्वं । उपचिनुतं प्रवृत्तिं प्रापयतां ।
 अस्मिन् दृश्यमाने अक्षारे तृप्तिरूपसारवर्जिते संसारे ऋषे ऋवतां रसनाश्रवणचक्षुषां जन्मनो रचनोद्भवस्य मुख्यं
 प्रधानं । फलं कार्यमेतदेवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

(उपजातिवृत्तम्)

प्रमोदमासाद्य गुणैः परेषां येषां मतिः सज्जति साम्यसिन्धौ ।

देदीप्यते तेषु मनःप्रसादे गुणास्तथैते विशदी ऋवन्ति ॥ ७ ॥

व्याख्या-येषां सुहृत्पुरुषाणां मतिर्वुद्धिः । परेषां स्वस्मादन्यगुणिजनानां । गुणैः प्रोक्तरूपैः । प्रमोदं हर्षोद्भासं । आसाद्य
 प्राप्य । साम्यसिन्धौ समताजावरूपे संतोषसमुद्रे । सज्जति मद्भतां प्राप्ता ऋवति । तेषु परगुणज्ञजनेषु विषये । मनःप्रसादो
 मनसः शुद्धिः । देदीप्यते अतिशयेन समुज्ज्वलतां प्राप्तः सन् शोचते । तथा ष्टे गुणा अनुमोदिता गुणाः प्रोक्तस्व-
 रूपाः । विशदी ऋवन्ति पूर्वं मखिना अपि निर्मलगुणरूपा ऋवन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन प्रमोदजावनां विज्ञायन्नाह—

विनय विज्ञावय गुणपरितोपं निजसुकृतासवरेषु परेषु ।

परिहर दूरं मत्सरदोषं विनय विज्ञावय गुणपरितोपम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विनीत मुमुक्षो त्वं । गुणपरितोपं परेषां सुखित्वादियुणेषु परितोपं परि सर्वतः तोपं संतुष्टचि-
चल्यं । विज्ञावय पुनः पुनश्चिन्तय धारय कुरुष्वेति यावत् । केन साधनेनेत्याह—निजसुकृतासवरेषु निजानि स्वयं
निष्पादितानि पूर्वोद्युनिरुजन्मभिः सुकृतानि सदाचारासेवनानि तैराप्तं प्राप्तं वरत्वं पुण्यादिना प्रधानत्वं चैस्ते तथा
तेषु । परेषु स्वञ्जिन्नप्रकृष्टपुण्यवत्प्राणिषु । मत्सरदोषं मत्सरः परेषां सुखधर्त्यादिष्वसहनस्वजावता । दूरमत्यन्तं । परिहर
स्वात्मन्यन्वन्नावं कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

दिष्ट्यायं वितरति बहुदानं वरमयमिह लज्जते बहुमानम् ।

किमिति न विमृशसि परपरजागं यद्विज्जसि तत्सुकृतविज्ञागम्, धि० ॥ २ ॥

व्याख्या—अयं देवदत्तादिः दिष्ट्या जाग्यवलिधृतया बहुदानं बहु सुप्रचुरं दानमजयसुपात्रादिकं वितरति ददातीत्यज्ञो
धन्योऽयं । अयं यज्ञदत्तादिः । इह मनुष्यलोके धर्मिन्यायिसदाचारिषुष्यत्वादिना बहुमानसत्कारपूजाप्रतिष्ठादिकं लज्जते
प्राप्नोति । तत्ररं श्रेष्ठं मन्येऽस्य योग्यत्वात् । किमिति हे जीव त्वं । इति प्रोक्तप्रकारं किं कस्मान्न विमृशसि न चिन्तन-

आसका सजा सदोद्यमवतीति यावत् जव प्रवृत्तिमती तिष्ठ । अद्य सांप्रतजन्मनि मे मम कर्णे श्रवणद्वयं अन्यकीर्ति-
 श्रुतिरसिक्तया अन्यकीर्तिः अन्येषां आत्मव्यतिरिक्तानां या कीर्तिर्निर्मलगुणजन्ययशःख्यातिः तस्या या श्रुतिः परजनैः
 क्रियमाणयाः समाकर्णनं तस्यां या रसिकता प्रेमपरता तथा कृत्वा सुकर्णे श्रवणसावधाननिर्माणसाफद्वययुक्तौ न्यास्तां
 जवेतां । अन्यप्रौढलक्ष्मीं वीक्ष्य अन्येषां स्वस्माद्भिन्नानां शत्रुमित्राणां प्रौढां महाविशालां लक्ष्मीं धनकुंडुवपूजामहिम-
 रूपारोग्यादिसंपदं प्रेक्ष्य । लोचने मम नेत्रयुग्मं । द्रुतं शीघ्रं । रोचनत्वमुत्तमरुचिजननत्वं । उपचिनुतं प्रवृद्धिं प्रापयतां ।
 अस्मिन् दृश्यमाने अक्षरे तृप्तिरूपसारवर्जिते संसारे जवे जवतां रसनाश्रवणचक्षुषां जन्मनो रचनोद्भवस्य मुख्यं
 प्रधानं । फलं कार्यमेतदेवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

(उपजातिवृत्तम्)

प्रमोदमासाद्य गुणैः परेषां येषां मतिः सज्जति साम्प्रसिन्धौ ।

देदीप्यते तेषु मनःप्रसादे गुणास्तथैते विशदीभवन्ति ॥ ७ ॥

व्याख्या—येषां सुहृदुरूपाणां मतिर्वृद्धिः । परेषां स्वस्मादन्यगुणजनानां । गुणैः प्रोक्तरूपैः । प्रमोदं हर्षोद्भासं । आसाद्य
 प्राप्य । साम्प्रसिन्धौ समताज्जावरूपे संतोषसमुद्रे । सज्जति मद्यतां प्राप्ता जवति । तेषु परगुणज्ञजनेषु विषये । मनःप्रसादो
 मनसः शुद्धिः । देदीप्यते अतिशयेन समुज्ज्वलतां प्राप्तः सन् शोभते । तथा एते गुणा अनुमोदिता गुणाः प्रोक्तस्व-
 रूपाः । विशदीभवन्ति पूर्वं मदिना अपि निर्मलगुणरूपा जवन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन प्रमोदजावनां विज्ञावयन्नाह—

विनय विज्ञावय गुणपरितोपं निजसुकृतासवरेषु परेषु ।

परिहर दूरं मत्सरदोषं विनय विज्ञावय गुणपरितोपम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे विनय हे विनीत मुमुक्षो त्वं । गुणपरितोपं परेषां सुखित्वादिगुणेषु परितोपं परि सर्वतः तोपं संतुष्टचि-
त्तत्वं । विज्ञावय पुनः पुनश्चिन्तय धारय कुरुष्वेति यावत् । केन साधनेनेत्याह—निजसुकृतासवरेषु निजानि स्वयं
निष्पादितानि पूर्वोद्युनिकजन्मनिः सुकृतानि सदाचारासेवनानि तैराप्तं प्राप्तं यत्त्वं पुण्यादिना प्रधानत्वं चैस्ते तथा
तेषु । परेषु स्वन्निन्नप्रकृष्टपुण्यवत्प्राणिषु । मत्सरदोषं मत्सरः परेषां सुखध्वर्ष्यादिष्वसहनस्वजावता । दूरमत्यन्तं । परिहर
स्यामन्यजापं कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

द्विष्ट्यायं वितरति बहुदानं वरमयमिह लभते बहुमानम् ।

किमिति न विमृशसि परपरजागं यद्विभजसि तत्सुकृतविजागम्, वि० ॥ २ ॥

व्याख्या—अयं देवदत्तादिः द्विष्ट्या जागयवत्प्रियतया बहुदानं बहु सुप्रचुरं दानमन्त्रयसुपात्रादिकं वितरति ददातीत्यज्ञो
धन्योऽयं । अयं यशदत्तादिः । इह मनुष्यलोके धर्मिन्यायिसदाचारिपुण्यत्वादिना बहुमानसत्कारपूजाप्रतिष्ठादिकं लभते
प्राप्नोति । तवरं श्रेष्ठं मन्येऽस्य योग्यत्वात् । किमिति हे जीव त्वं । इति प्रोक्तप्रकारं किं कस्मान्न विमृशसि न चिन्तन-

विषये प्रणिदधासि नांगीकरोषीति यावत् । तत्किमित्याह-परपरज्ञागं परस्य सुकृत्तिनो देवदत्तादेः परज्ञागं परं प्रकृष्ट-
मुत्तमोत्तमं ज्ञागं सेवान्नकिदात्त्वबहुमानादिहेतुप्रकर्षण्यकर्मोदयं । तत्स्वहृदयेऽनुमोदय यद्विज्ञजसि यद्यस्मात्परसुकृता-
नुमोदनात् तत्सुकृतविज्ञागं विज्ञजसि तत्तस्य पुण्यकार्यकर्तुर्यत्सुकृतं शुभकृत्यसेवनफलं तस्य विज्ञागं विशिष्टो ज्ञागोऽनु-
मोदनपरिणामहेतोः तुल्यफलं फलार्थं फलत्रिज्ञागादिरूपोपार्जनं विज्ञजसि लज्जसे इत्यर्थः ॥ २ ॥

येषां मन इह विगतविकारं ये विदधति श्रुवि जगदुपकारम् ।

तेषां वयमुचिताचरितानां नाम जपामो वारंवारम्, वि० ॥ ३ ॥

व्याख्या-इह मनुष्यलोके येषां मुमुक्षुणां । मनश्चित्तं विगतविकारं विगतो विनष्टो विकारो रागद्वेषादिपरिणामो
यस्य तत्तथा । तथा ये बहुश्रुतादयो श्रुवि विम्बे । जगदुपकारं सर्वजनस्योपकारं । विदधति कुर्वन्ति । तेषां प्रोक्तगुण-
ज्ञाजां । उचिताचरितानां उचितं स्वस्यानुरूपं योग्यं आचरितं कर्तव्यमस्ति येषां ते तथा तेषां प्रोक्तरूपाणां नाम
अभिधानादुराणि वयं वारंवारं बहुशो जपामो जज्ञाम इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अहह तितिदागुणमसमानं पश्यत जगवति मुक्तिनिदानम् ।

येन रुपा सह लसदन्निमानं कटिति विघटते कर्मवितानम्, वि० ॥ ४ ॥

व्याख्या-अहह महाचमत्कारकारणं यूयं पर्यालोचयत । किं तदित्याह-जगवति जिनेश्वरे । मुक्तिनिदानं मुक्तेर्मोक्षस्य

निदानं शुक्राध्यानाखंचनत्वेन मुख्यसाधनं । तितिकागुणसमानं तितिका क्रोधात्रावेन परकृतापमानोपसर्गादिप्राणवि-
योगफलकरीतोष्णधुत्तृदंशादिवन्धसहनशीलता क्षमा सेव गुणो हितप्राप्तिप्रकारस्तं असमानं कीदृशं ? अतुलं अनन्य-
मदृशं समतात्रावं तं पश्यत हृदयदृशा विलोकयत । येन तितिकागुणेन । असदञ्जिमानं लसन् वृद्धिं गच्छन् वर्धमान
इत्यर्थः अञ्जिमानः अञ्जिनयकर्मणां ज्ञानाथरणीयाद्यष्टानां निदानं निश्चितसंततमुख्यबन्धहेत्वनादियोग्यत्वजीवस्वज्ञावस्तदपि
रूपा सह क्रोधद्वयेण सार्धमेव ऋटिति शीघ्रमेकहेत्वया विघटतेऽन्यप्रयत्नं विनैव क्षमामात्रादेव स्वतो विनश्यतीत्यर्थः ॥४॥

अदधुः केचन शीलमुदारं गृहिणोऽपि परिहृतपरदारम् ।

यश इह संप्रत्यपि शुचि तेषां विलसति फलिताफलसहकारम्, वि० ॥ ५ ॥

व्याख्या—केचन कियन्तः गृहिणोऽपि गृहस्थश्राद्धा अपि परिहृतपरदारं परिहृता वर्जिताः परदाराः परपरिगृहीताः
स्त्रियो यस्मिन्स्तत्तयाविधं । उदारं निरतिचारत्वेन श्रेष्ठं । शीलं देशतः सर्वतश्च ब्रह्मचर्यं । अदधुर्धृतवन्तः धारयन्ति
च । तेषां गृहिणामपि सुदर्शनसुश्रद्धादीनां । इह मनुष्यलोके । शुचि पवित्रं । फलिताफलसहकारं फलितं फलसमृद्धि-
मंप्राप्तं अफलं पुष्पितं सहकारमाद्यतरुसदृशं । यशः कीर्तिः । संप्रत्यपि वर्तमानसमयेऽपि विलसति विशेषेण दीप्तं सत्
शोचते इत्यर्थः ॥ ५ ॥

या वनिता अपि यशसा साकं कुलयुगलं विदधति सुपताकम् ।

तासां सुचरितसञ्चितराकं दर्शनमपि कृतसुकृतविपाकम्, वि० ॥ ६ ॥

व्याख्या—याः काश्चन वनिताः स्त्रियोऽपि यशसा साकं यशसा सुशीलसदाचारगंजीर्यद्दमाविनयादिस्वगुणजन्यकीर्ति-
 प्रसरेण साकं सार्धमेव । कुलयुगलं कुलयोः पितृवंशश्वशुरवंशयोर्यद्दुगलं युग्मं तत्तथाचूतं । सुपताकं शोचनाः पताका
 जननयनहृदयानन्दजनकशोभावर्धकध्वजश्रेण्यस्तात्रिर्मन्त्रितं सदनमिव शोचितं यस्मिंस्तत्तथाचूतं । विदधति कुर्वन्ति ।
 तासां प्रोकगुणशाखिनीनां सुचरितसञ्चित्रराकं सुषु सुन्दराणि चरितानि त्रतदानाद्याचरणानि तान्येव सञ्चित्रराकं संगृ-
 हीतं राशीकृतं राकं काश्चनं तत्तथाचूतं । दर्शनमपि तासां कर्तव्यमुखदेहोपकरणादीनां विलोकनमपि । कृतसुकृतवि-
 पाकं संप्रापितपुण्यफलं मन्य इत्यर्थः ॥ ६ ॥

तात्त्विकसार्विकसुजनवतंसाः केचन युक्तिविवेचनहंसाः ।

अलमकृपत किल शुवनाजोगं स्मरणममीषां कृतशुभयोगम्, वि० ॥ ७ ॥

व्याख्या—ये केचन ये केऽपि नरमुकुटमणयः पुरुषाः । तात्त्विकसार्विकसुजनवतंसा याथार्थ्यनिारोपितवस्तु-
 स्वरूपं तत्त्वं स्वयं तत्त्वं विदन्ति परेभ्य उपदिशन्ति ये ते तात्त्विकाः, सात्त्विका धर्मोदिवस्तुनिर्धारणे संपादने च सद्भव-
 सायो विद्यते येषां ते सात्त्विकाः, सुजनाः न्यायधर्मज्ञानादिसमृद्धा ये जनाः प्राणिनस्ते तथा तेषु येऽवतंसा मूर्धन्या-
 स्तेषां । तथा ये युक्तिविवेचनहंसाः युक्तयः स्वशास्त्रेतरशास्त्रवचनानां युक्तयुक्तत्वरूपेण वस्तुस्वरूपेण सह घटनाः
 तासां विवेचनं यथार्थायथार्थयोर्निर्धारणं पृथक्करणं तस्मिन् हंसाः क्षीरनीरयोरसंयुक्तत्वकारकमरालचञ्चुधर्मधियस्तेषां ।
 किल शुवनाजोगमलमकृपत किल सकलजनप्रसिद्धं शुवनाजोगं शुवनानां जगन्त्रयाणां आजोगः परिपूर्णहृदयभावस्तं

प्रोक्तगुणैः अलमत्यर्थं अकृपत आकर्षितवन्त आकर्षयिष्यन्ति । तेषामभीषां प्रौढपुण्यलक्ष्याना दूरासन्नव-
र्तिनां स्मरणं धिन्तनमप्यस्माकं कृतशुभयोगं दत्तपुण्यबन्धमस्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथोपसंहारमाह—

इति परगुणपरिज्ञावनसारं सफल्य सततं निजमवतारम् ।

कुरु सुविहितगुणनिधिगुणगानं विरचय शान्तसुधारसपानम्, वि० ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसंगेयकान्ये प्रमोदजावनाविज्ञावनो नाम चतुर्दशः प्रकाशः ॥ १४ ॥

व्याख्या—इति प्रोक्तप्रकारेण परगुणपरिज्ञावनसारं परेऽन्ये स्वस्माद्भिन्ना जनाः तेषां ये गुणाः परोपकारप्राधान्यादयः
तेषां परपरिज्ञायनं स्वमनसि तैः रमणरतिभजनं तदेव सारं सफलत्वकारणं यस्य स तथा तं । निजं स्वकीयं अवतारं
जन्म । सततं निरन्तरं परिज्ञायन् सफल्य सार्थकं कुरु । सुविहितगुणनिधिगुणगानं कुरु तथा सुविहितं चावश्यका-
दिसर्वकृत्यं येषां ते तथा त एव गुणनिधयो गुणनिधानानि तेषां गुणगानं सद्गुणोत्कीर्तनं कुरु विधेहि । शान्तसुधार-
सपानं विरचय रागादिविकारविरहितो ऋष्या शान्तस्वप्नाच्चे विविधप्रमेचरेण विनोदं भजेत्ययः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतयागडीयसंविभशास्त्रीपरममुनिश्रीबुद्धिचिजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबु-
द्धिचिजयचरणगुणसेविना पंडितगंभीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां प्रमोदजावनाविज्ञावनो
नाम चतुर्दशः प्रकाशः समजनि ॥

॥ पञ्चदशः प्रकाशः ॥

उक्तश्चतुर्दशः प्रकाशः । अथ पञ्चदशः प्रोच्यते । तस्य चायमभिसंबन्धः । चतुर्दशे प्रमोदजावना प्रोक्ता । तां च जावयन् करुणाश्रितहृदयो जवति । स च कारुण्यं जावयतीत्यतः कारुण्यजावनां विजावयन्नाह । तस्याश्चायमादिमः श्लोकाः

(मालिनीवृत्तम्)

प्रथममशनपानप्राप्तिवाञ्छाविहस्तास्तदनु वसनवेशमालंकृतिव्यग्रचित्ताः ।

परिणयनमपत्यावाप्तिमिष्टेन्द्रियार्थान् सततमञ्जिह्वयन्तः स्वस्थतां क्वाश्रुवीरन् ॥ १ ॥

व्याख्या—तावच्चित्तस्वस्थे दुर्लभं दर्शयति । येऽप्राप्तकारुण्यास्ते दुःखिनः सन्तः प्रथमं प्रचलनिर्धनतायामादौ अशनपानप्राप्तिवाञ्छाविहस्ता अशनमोदनादि पानं स्वाशुशीतलजलदुग्धसिताप्राक्षापानीयमदिरासवादि तयोरप्राप्तयोः प्राप्तिस्तस्या वाञ्छाऽञ्जिह्वापस्तेन विहस्ताः समानुरत्येन व्याकुला जवन्ति । तदनु वसनवेशमालंकृतिव्यग्रचित्ताः तदनु कथञ्चिद्-ज्ञाताशनपानप्राप्तेः पश्चात् वसनानि चीनांशुककंबलादीनि वेशमानि धवलगृहाट्टालकापणादीनि अलंकृतयः कटककुम्-वनूपुरादयः तासां प्राप्तये व्यग्रचित्ताः विविधान्यग्राणि स्त्रीपुत्रदुहितृक्षुपादिचिन्तनीयवस्तूनि येषां चित्तेषु ते व्यग्र-चित्ता व्याकुला जवन्ति । तथा कथञ्चिद्वत्त्वादिप्राप्तौ सत्यां परिणयनमपत्यावाप्तिमिष्टेन्द्रियार्थान् परिणयनं स्वपरवि-

पादमिद्वन्तः अपत्यावाप्तिं सन्तानप्राप्तिमिद्वन्तः इष्टेन्द्रियार्थान् इष्टान् स्वस्य प्रियान् इन्द्रियार्थान् शब्दरूपगन्धरस-
स्पर्शान् पञ्चेन्द्रियविषयचोगानिद्वन्तः । सततमजिह्वपन्तो निरन्तरं पूर्वोक्तसर्ववस्तुप्राप्तिसिचिन्ताव्याकुलाः सन्तः आशु
शीघ्रं स्वश्रतां मनःस्थैर्यं क्व अशुवीरन् क्व प्राप्नुवन् लजेरन् ? न कापि । अत्रासस्यैर्ये मनसि कीदृशी करुणेत्यर्थः ॥ १ ॥

(शिखरिणीवृत्तम्)

उपायानां लोकेः कथमपि समासाद्य विजयं ज्ञवाज्यासात्तत्र ध्रुवमिति निवभ्राति हृदयम् ।
अथाकस्मादस्मिन् विकिरति रजः क्रूरहृदयो रिपुर्वा रोगो वा जयमुंत जरा मृत्युरथवा ॥ २ ॥

व्याख्या—कथमपि महता कष्टप्रयन्धेन उपायानां लोकेः उपायाः धनादिप्राप्तेः साधका वाणिज्यविदेशगमनखनिख-
ननादयस्तेषां यानि लक्ष्णाणि सुतरामतिप्रभूतानि तैः कृत्वा । विजयं पुण्यसंबन्धानुसारेण प्रचुरलक्ष्मीं । समासाद्य प्राप्य ।
ज्ञवान्यासात् अगादितोऽनन्तजयधनप्रेमपरिचयात् । तत्र धनोपरि ध्रुवमिति ह्यणविनश्वरमप्येतद्जनं ध्रुवं मे सदा-
स्थायि कथं जयेदित्येवं हृदयं मानसं निवभ्राति संघाय यावत्सिद्धति तावत्तस्य कथा जीवनवार्ता प्रयन्धे । तथाऽस्मिन्
धनसंप्रदे । अकस्मात् अचिन्तितमेकपदे । क्रूरहृदयः दुष्टचित्तः । रिपुः शत्रुः । वाऽथवा । रोग आशुविनाशकशूलदि-
व्याधिर्या । उत जयं परचक्राद्यापतनं । जरा वयोवांधक्यं । अथवा मृत्युर्मरणं रजो धूर्त्वी विकिरति विक्षिपति सर्वं
विनाशं नयति तदा तस्य कारुण्यं क्व संभवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

(स्रग्धरावृत्तम्)

स्पर्धन्ते केऽपि केचिद्वधति हृदि मिथो मत्सरं क्रोधदग्धा

युध्यन्ते केऽप्यरुद्धा धनयुवतिपशुक्षेत्रपद्मादिहेतोः ।

केचिद्धोत्राह्वनन्ते विपदमनुपदं दूरदेशानटन्तः

किं कुर्मः किं वदामो भृशमरतिशतैर्व्याकुलं विश्वमेतत् ॥ ३ ॥

व्याख्या—अस्मिन् जगति कारुण्ययजिता जीवाः केऽपि कियन्तः मिथः परस्परं स्पर्धन्ते स्वस्मिन् संहर्षिताः सन्तः परेभ्यः समधिका भवितुमिष्टन्ति परेषां पराजयकामनाञ्च वदन्ते । केचिच्च क्रोधदग्धाः कोपाग्निना जस्मीकृतविवेकजीवना मिथो मत्सरं परेषां सुखादिवृक्षसहनस्वप्नावतां हृदि चित्ते दधति मनसा निर्धारयन्तस्तिष्ठन्ति । तथा केऽपि प्रोक्तेभ्योऽन्ये धनयुवतिपशुक्षेत्रपद्मादिहेतोः धनं काञ्चनादि, युवतिः कुमारी स्वपरधिवाहिता वा स्त्री, पशुर्गजवाजि-वृपजादिः, क्षेत्राणि सस्योत्पत्तिभूमयः, पद्माणि ग्रामनगरादीनि, आदिना राज्यमंजवाद्यो ग्राह्याः, घण्डे कृते एतेषां हेतोः संहरणविनाशादिकारणतः । अरुद्धा अनिर्वार्यक्रोधग्रस्ताः । युध्यन्ते पांशुकौरवादिवत्संभ्रामयन्ति । तथा केचि-त्प्रोक्तेभ्योऽपरे लोभाच्चनाशावशात् दूरदेशानटन्तो दूरे जलधिमहारणं समुद्ब्रूय स्थिता ये देशा जनपदास्तान् अटन्तः परित्रमणं कुर्वन्तः । अनुपदं स्थाने विपदं महापत्तिं लजन्ते प्राप्नुवन्ति । तथाञ्चते जगति करुणोत्पादाय वयं किं

दुर्मः किं नामकं समर्थोपायमाश्रयामः ? किं वदामः किं नामकं जगद्धितमुपदेशं दद्यामः ? तन्न जानीमः । एतत्प्रत्यक्ष-
दृश्यमानं विश्वं प्रुवनत्रयं । अरतिशतैः पीडोषिगण्डुःखानां शतशः समूहैः नृशमत्यर्थं व्याकुलं करुणास्पदविह्वलं
पतते इत्यर्थः ॥ ३ ॥

(लपजातिवृत्तत्रयम्)

स्वयं खनन्तः स्वकरेण गतां मध्ये स्वयं तत्र तथा पतन्ति ।

तथा ततो निष्क्रमणं तु दूरेऽधोऽधःप्रपाताद्विरमन्ति नैव ॥ ४ ॥

व्याख्या— जो जव्या अयं विश्वजनः तथा तेन प्रकारेण । स्वकरेण निजहस्तेन आत्मनैवेति यावत् । गतो महा-
सातिकां । स्वयं स्वकीयेनारंजप्रवृत्तिस्वजावेन नेश्वरादिप्रेरणया खनन्तोऽक्षब्धस्तनतलप्रदेशं विदारयन्तः । यथा येन तल-
प्राप्त्यजावेन । ततो गतामध्यजागात् निष्क्रमणं तुं निर्गमस्तु दूरेऽस्तु परं तु अधोऽधःप्रपातादपि नैव विरमन्ति नीचै-
र्नीचैर्गच्छन्नेव विरमन्ति नीचैर्गमनस्यापि अवसानं नैव प्राप्नुवन्ति सुतरामनन्तसंसारत्वं व्रजन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

प्रकल्पयन्नास्तिकतादिवादमेवं प्रमादं परिशीलयन्तः ।

मग्ना निगोदादिषु दोषदग्धा दुरन्तदुःखानि हृहा सहन्ते ॥ ५ ॥

व्याख्या— हृहा महाकष्टं अज्ञाः सद्दोषविकला मिथ्यादृष्टयो व्याकरणतर्कसाहिल्यादिजिर्लब्धवादशक्तयो यथार्थव-
स्तुस्वरूपसारज्ञानवर्जिता वाचाटा इति यावत् । नास्तिकतादिवादं प्रकल्पयन् नास्तिकता पञ्च वा जूतचतुष्टयं विद्या-

(स्रग्धरावृत्तम्)

स्पर्धन्ते केऽपि केचिद्दधति हृदि मिथो मत्सरं क्रोधदग्धा
युध्यन्ते केऽप्यरुद्धा धनयुवतिपशुक्षेत्रपद्मादिहेतोः ।
केचिद्धोभाह्वजन्ते विपदमनुपदं दूरदेशानटन्तः
किं कुर्मः किं वदामो भृशमरतिशतैर्व्याकुलं विश्वमेतत् ॥ ३ ॥

व्याख्या—अस्मिन् जगति कारुण्यवर्जिता जीवाः केऽपि कियन्तः मिथः परस्परं स्पर्धन्ते स्वस्मिन् संहर्षिताः सन्तः परेभ्यः
समधिका ऋषितुमिच्छन्ति परेषां पराजयकामनाचृतश्च वर्तन्ते । केचिच्च क्रोधदग्धाः कोपाग्निना ऋषीकृतविवेकजी-
वना मिथो मत्सरं परेषां सुखादिवृद्धसहनस्वभावतां हृदि चित्ते दधति मनसा निर्धारयन्तस्तिष्ठन्ति । तथा केऽपि
प्रोक्तैर्न्योऽन्ये धनयुवतिपशुक्षेत्रपद्मादिहेतोः धनं काञ्चनादि, युवतिः कुमारी स्वपरविवाहिता वा स्त्री, पशुर्गजवाजि-
वृषादिः, क्षेत्राणि सस्योत्पत्तिभूमयः, पद्माणि ग्रामनगरादीनि, आदिना राज्यमंजलादयो ग्राह्याः, घन्वे कृते एतेषां
हेतोः संहरणविनाशादिकारणतः । अरुद्धा अनिवार्यक्रोधमस्ताः । युध्यन्ते पांश्वकौरवादिवत्संप्रामयन्ति । तथा केचि-
त्प्रोक्तैर्न्योऽपरे लोकाह्वनाशावशात् दूरदेशानटन्तो दूरे जलधिमहारणं समुल्लंघ्य स्थिता ये देशा जगत्पदास्तान् अटन्तः
परिभ्रमणं कुर्वन्तः । अनुपदं स्थाने स्थाने विपदं महापत्तिं लजन्ते प्राप्नुवन्ति । तथाचूते जगति करुणोत्पादाय वयं किं

गुर्मः किनामकं समर्थोपायमाश्रयामः ? किं वदामः किनामकं जगद्धितमुपदेशं दद्मः ? तन्न जानीमः । एतत्प्रत्यक्ष-
दृश्यमानं त्रिभ्यं युवनत्रयं । धरतिशतैः पीडोष्णिगडुःखानां शतशः समूहैः चृशमत्यर्थं व्याकुलं करुणास्पदविह्वलं
पर्वते इत्यर्थः ॥ ३ ॥

(उपजातिवृत्तत्रयम्)

स्वयं खनन्तः स्वकरेण गतीं मध्ये स्वयं तत्र तथा पतन्ति ।

तथा ततो निष्क्रमणं तु दूरेऽधोऽधःप्रपाताद्विरमन्ति नैव ॥ ४ ॥

व्याख्या— जो चव्या अयं विश्वजनः तथा तेन प्रकारेण । स्वकरेण निजहस्तेन आत्मनैवेति यावत् । गतीं महा-
खातिकां । स्वयं स्वकीयेनारंजप्रवृत्तिस्वजावेन नेश्वरादिप्रेरणया खनन्तोऽखब्धाधस्तनतक्षप्रदेशं विदारयन्तः । यथा येन तल-
प्राप्त्यजायेन । ततो गतीमध्यजागात् निष्क्रमणं तु निर्गमस्तु दूरेऽस्तु परं तु अधोऽधःप्रपातादपि नैव विरमन्ति नीचै-
र्नीचैर्गण्डनीय विरमन्ति नीचैर्गमनस्यापि अवसानं नैव प्राप्नुवन्ति सुतरामनन्तसंसारक्षं ब्रजन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

प्रकल्पयन्नास्तिकतादिवादमेवं प्रमादं परिशीलयन्तः ।

मग्ना निगोदादिषु दोषदग्धा दुरन्तदुःखानि हृहा सहन्ते ॥ ५ ॥

व्याख्या— हृहा महाकष्टं अज्ञाः सद्वोधविकल्पा मिथ्यादृष्टयो व्याकरणतर्कसाहित्यादिनिर्लब्धवादशक्तयो यथार्थव-
स्तुस्वरूपसारज्ञानवर्जिता वाचाटा इति यावत् । नास्तिकतादिवादं प्रकल्पयन् नास्तिकता पञ्च वा षूतचतुष्टयं विहा-

यान्यः कश्चिदारमाख्यः पदार्थो नास्तीत्येवं वदन्नास्तिकस्तद्भावस्तत्ता सादिर्यस्य स तथा आदिपदादात्मा कर्ता न ज्ञवति, ज्ञोमी तु ज्ञवति, सर्वज्ञो नास्ति, वेदवाक्यैर्धर्मनोदना मोक्षो न ज्ञानात्मकज्ञानं प्रकृतिधर्मः, सा तु जडात्मिकेत्यादयो बोध्याः इत्यादि वदनं वादस्तं प्रकटयन् स्वस्वेष्टशास्त्रादिरूपेण रचयन् । एवं प्रोक्तवादादिना प्रमादं मिथ्यास्वरागोषपादिप्रमत्ततां । परिशीलयन्तः समाचरन्तः दोषदग्धाः पूर्वोक्तदोषकृशानुना प्रज्वलितसच्चिचारदेहाः । निगोदादिषु निगोदं साधारणशरीरवनस्पतिरादिना प्रत्येकवनपृथिव्यादिनरकादयो ग्राह्याः तेषु । दुरन्तदुःखानि दुःखेनान्तोऽवसानं येषां तानि दुरन्तानि दुःखानि जन्ममरणदिकष्टानि सहन्ते वेदयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

शृण्वन्ति ये नैव हितोपदेशं न धर्मलेशं मनसा स्पृशन्ति ।

रुजः कथंकारमथापनेयास्तेषामुपायस्त्वयमेक एव ॥ ६ ॥

व्याख्या—येऽनिर्दिष्टनामधेयाः । हितोपदेशं धर्ममयहितशिक्षां । नैव शृण्वन्ति अयमेवात्मनः कल्याणप्राप्तेरुपायोऽस्तीति हितधिया नैवाकर्णयन्ति । तथा ये धर्मलेशं मनसा न स्पृशन्ति धर्मस्य दानादिचतुर्विधस्य लेशमेकादिभेदं देशतोऽपि मनसा धर्म एव सकलकल्याणदोऽस्तीति श्रद्धयापि न स्पृशन्ति न स्वीकुर्वन्ति । अथैवं स्थिते तेषां प्रोक्तस्वरूपाणां । रुजो जन्मजरामरणकर्मविकारादिरोगाः । कथंकारं केनौपयोपायालंबनेन कृत्वा । अपनेया निवार्याः ? नान्येन केनापि निवार्याः सन्ति । कुत एवं ? यत्तस्तेषां निवारणे उपायस्तु निवृत्तिसाधनं तु । एकोऽद्वितीयोऽयमेव अयमनन्तरनिर्दिष्टो हितश्रवणधर्मस्वीकार एव । स तु सुतरां परिहृत इत्यर्थः ॥ ६ ॥

चक्षोपदेशं प्रकृते नियोज्य फलितार्थं दर्शयति—

(अनुष्टुप्वृत्तम्)

परदुःखप्रतीकारमेवं ध्यायन्ति ये हृदि । लजन्ते निर्विकारं ते सुखमायतिसुन्दरम् ॥ ७ ॥
आस्या—ये कृत्तिनः । परदुःखप्रतीकारं परेषां दुःखानां निवारणं । हृदि स्वमनसि । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण । ध्यायन्ति
चिन्तयन्ति । ते सज्जनमूर्धन्याः । आयतिसुन्दरं आगामिनि काले कल्याणवहं । निर्विकारं अविनश्वरं । सुखं परमानन्दं ।
लजन्ते इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन करुणानावनां विज्ञावयषाह—

सुजना भजत मुदा भगवन्तं सुजना भजत मुदा भगवन्तम् ।

शरणागतजनमिह निष्कारणकरुणावन्तमवन्तं रे, सुज० ॥ ३ ॥

व्याख्या—हे सुजनाः सुतरां गुणसमृद्धा ये जनाः पुरुषास्ते सुजनास्तेषां संवोधनं हे सुपुरुषा यूयं । मुदा सानन्दया
भक्त्या । भगवन्तं सर्वदर्शिनं जिनेश्वरं । भजत सेवध्वं सेवध्वं । किंनिशिष्टं ? इह सर्वजीवराशौ । निष्कारणकरुणा-
वन्तं निष्कारणं प्रत्युपकारजनकं पुनादिसंबन्धमनपेक्षैव कृपास्वभावादेव पालयन्तं । तथा शरणागतजनं प्रपन्नशरण-
मुपदेशार्हेजव्यजनसमूहं । अवन्तं सन्मार्गदर्शिनं दुर्गतिदुःखेभ्यो रक्षां कुर्वन्तं इत्यर्थः ॥ ३ ॥

यान्यः कश्चिदारमाख्यः पदार्थो नास्तीत्येवं वदन्नास्तिकस्तद्भावस्तत्ता सादिर्यस्य स तथा आदिपदादात्मा कर्ता न भवति, जोगी तु भवति, सर्वज्ञो नास्ति, वेदवाक्यैर्धर्मनोदना मोक्षो न ज्ञानात्मकज्ञानं प्रकृतिधर्मः, सा तु जडात्मिकेत्यादयो बोध्याः इत्यादि वदनं वादस्तं प्रकल्पयन् स्वस्वेष्टशास्त्रादिरूपेण रचयन् । एवं प्रोक्तवादादिना प्रमादं मिथ्यात्वरागद्वेषादिप्रमत्ततां । परिशीलयन्तः समाचरन्तः दोषदग्धाः पूर्वोक्तदोषकृशानुना प्रज्वलितसच्चिचारदेहाः । निगोदादिषु निगोदः साधारणशरीरवनस्पतिरादिना प्रत्येकवनपृथिव्यादिनरकादयो ग्राह्याः तेषु । दुरन्तदुःखानि दुःखेनान्तोऽवसानं येषां तानि दुरन्तानि दुःखानि जन्ममरणदिकटानि सहन्ते वेदयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

शृण्वन्ति ये नैव हितोपदेशं न धर्मलेशं मनसा स्पृशन्ति ।

रुजः कथंकारमथापनेयास्तेषामुपायस्त्वयमेक एव ॥ ६ ॥

व्याख्या—येऽनिर्दिष्टनामधेयाः । हितोपदेशं धर्ममयहितशिक्षां । नैव शृण्वन्ति अयमेवात्मनः कड्याणप्राप्तेरुपायोऽस्तीति हितधिया नैवाकर्णयन्ति । तथा ये धर्मलेशं मनसा न स्पृशन्ति धर्मस्य दानादिचतुर्विधस्य लेशमेकादिभेदं देशतोऽपि मनसा धर्म एव सकलकड्याणदोऽस्तीति श्रद्धयापि न स्पृशन्ति न स्वीकुर्वन्ति । अथैवं स्थिते तेषां प्रोक्तस्वरूपाणां । रुजो जन्मजरामरणकर्मविकारादिरोगाः । कथंकारं केनौपधोपायाखंचनेन कृत्वा । अपनेया निवार्याः ? नान्येन केनापि निवार्याः सन्ति । कुत एवं ? यतस्तेषां निवारणे उपायस्तु निवृत्तिसाधनं तु । एकोऽद्वितीयोऽयमेव अयमन्तरनिर्दिष्टो हितश्रवणधर्मस्वीकार एव । स तु सुतरां परिहृत इत्यर्थः ॥ ६ ॥

स्वीतं सकृदेकदापि परि समस्तश्रयणसामग्र्या पीतं कर्णाञ्जलिभिः पानीकृतं । परमानन्दं मोक्षसुखोद्भासं प्रथयति विस्ता-
रयति येन संसाराद्विस्तरतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

कुमततमोचरमीखितनयनं किमु पृच्छत पन्थानम् ।

दधिवुध्ध्या नर जलमन्थन्यां किमु निदधत मन्थानं रे, सु० ॥ ४ ॥

व्याख्या—जो प्रब्यांः कुमततमोचरमीखितनयनं कुत्तितं मिथ्यात्वाज्ञानहिंसादिचिद्विपितत्वादसारचूतं मतमजिप्रेत-
दर्शनं शास्त्रज्ञानं च यत्तत्कुमतं तदेव तद्रूपं वा यत्तमोचरोऽन्धकारराशिस्तेन मीखिते पटलघयसंपुटीकृते वर्तेते नयने
नेत्रे यस्य गुरोः ए तत्राभूतस्तं । पन्थानं मोक्षमार्गं । किमु पृच्छत किमु कया विचारण्या संज्ञावनया वा पृच्छत अस्वा-
दर्शनस्य मुरान्मोक्षमार्गं क्षानुमिच्छत । हे नर हे विषज्जन । जलमन्थन्यां जलचृतायां मन्थन्यां मयनिकायां विशाल-
मुपोदरायां नृशत्रुण्यो गोखीती लोके । किमु वितर्कं वितर्कयत यूयं किं दधिवुध्ध्या एतद्वधीति धिया विलोफनाय म-
भ्यानं गुन्दं रसैयमिति लोके निदधत निद्विषत इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अनिरुद्धं मन एव जनानां जनयति विविधातंकम् ।

सपदि सुखानि तदेव विधत्ते आत्माराममशंकं रे, सु० ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे धेतन एवमाश्रयप्रपृषं मानसं रोषय । किमर्थमित्याह— यतो जनानां प्राणिनां । अनिरुद्धं पद्मविभ्र-
य-

क्षणमुपधाय मनः स्थिरतायां पिवत जिनागमसारम् ।

कापथघटनाविकृतविचारं त्यजत कृतान्तमसारं रे, सु० ॥ २ ॥

व्याख्या—मनश्चित्तं । क्षणं स्वल्पकालमपि । स्थिरतायां निश्चलैकप्रताप्राये उपधाय निवेश्य संस्थाप्येति यावत् । जिनागमसारं जिनसिद्धान्तानां सारं परमार्थज्ञानामृतं पिवत समास्वादनं कुरुत । कापथघटना तथा कापथा मोक्षमार्गे विघ्नकारिणः कुमार्गोः तेषां घटना युक्तयो रचना इति यावत् ताज्जिः विकृतविचारं विकृताः सर्वथा नित्यत्वनित्यत्वादिचिर्विपरीता विचारा वस्तुपर्यालोचनप्रकारा यत्र स तथा तं । असारं परमार्थवर्जितं । कृतान्तं प्रोकरूपं शास्त्रं तत् त्यजत परिहरतेत्यर्थः ॥ २ ॥

परिहरणीयो गुरुरविवेकी भ्रमयति यो मतिमन्दम् ।

सुगुरुवचः सकृदपि परिपीतं प्रथयति परमानन्दं रे, सु० ॥ ३ ॥

व्याख्या—यो विपरीतधर्मोपदेष्टा अविवेकी स्वपरहिताहितसत्यासत्यादीनामविशेषज्ञो गुरुः प्रव्रजितोऽप्रव्रजितो वा शास्त्रवक्ता परिहरणीयः परिवर्जनीयः तन्मुखाज्जर्मशास्त्रं न श्रोतव्यं । कुतोऽयतो हेतोः । यो वक्ता मतिमन्दं मत्या बुद्ध्या मन्दोऽशीघ्रग्राही परमार्थवेदनेऽनिपुणस्तं भ्रमयति वस्तुस्वरूपान्यथाप्रतिपादनेनाधर्मेऽपि धर्मधीसंपादनाद्भ्रान्तिं जनयति । ततः स च भ्रान्तश्च छावपि भ्रवावर्ते भ्रमतः, तस्मात्परिहरणीयः सुगुरुवचः सशुरोरुपदेशस्तु । सकृदपि प-

स्वीतं सकृदेकदापि परि समस्तश्रवणसामग्र्या पीतं कर्णाञ्जलिभिः पानीकृतं । परमानन्दं मोक्षसुखोद्भासं प्रथयति विस्तारयति येन संसारात्त्रिस्तरतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

कुमततमोजरमीक्षितनयनं किमु पृच्छत पन्थानम् ।

दधियुब्ध्या नर जलमन्थन्यां किमु निदधत मन्थानं रे, सु० ॥ ४ ॥

व्याख्या—सो ज्ञेयाः कुमततमोजरमीक्षितनयनं कुत्सितं मिथ्यात्याज्ञानहिंसादित्रिद्वैपितत्वादसारजलं मतमञ्जिप्रेतदर्शनं शाखज्ञानं च यत्तत्कुमतं तदेव तद्रूपं वा यत्तमोजरोऽन्धकाराशिस्तेन मीक्षिते पटलव्यसंपुटीकृते वर्तते नयने नेत्रे यस्य गुरोः स तथाचरुस्तं । पन्थानं मोक्षमार्गं । किमु पृच्छत किमु कया विचारण्या संज्ञानया वा पृच्छत अस्यादर्शनस्य सुखान्मोक्षमार्गं शालुमिच्छत । हे नर हे विघ्नज्ञान । जलमन्थन्यां जलचृतायां मन्थन्यां मथनिकायां विचालमुनोदरायां दृष्टकुम्भ्यां गोक्षीती लोके । किमु वितर्कं वितर्कयत यूयं किं दधियुब्ध्या एतद्वधीति धिया विलोकनाय मन्थानं गुन्दं रथैयमिति लोके निदधत निक्षिपत इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अनिरुद्धं मन एव जमानां जनयति विविधातंकम् ।

सपदि सुखानि तदेव विधत्ते आत्मारामशंकं रे, सु० ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे धेतन रम्याश्रवप्रपृच्छं मानसं रोधय । किमर्थमित्याह— यतो जनानां प्राणिनां । अनिरुद्धं पञ्चविध-

प्रवृत्तेरनिर्दिष्टं । मनश्चित्तमेव न त्वन्यत् । विविधातंकं विविधमनेकजेदन्निब्रं आतंकं रोगसंतापसंदेहत्रयादिकं जनय-
त्युत्पादयति । तदेव मन एव यदि आत्मारामं चेतनस्वरूपमेवारामं रमणवाटिकां जजेत्तदा अशंकं सन्देहरहितं यथा
स्यात्तथा । सपदि जवनसमकालमेव । सुखानि सर्वशर्माणि विधत्ते कुर्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥

परिहरताश्रवविकथागौरवमदनमनादिवयस्यम् । क्रियतां सांवरसाप्तपदीनं ध्रुवमिदमेव रहस्यं रे, सु० ॥ ६ ॥
व्याख्या—ओ ज्ञेयाः अनादिवयस्य अनादिमित्रं सहचारि । आश्रयविकथागौरवं आश्रवाः प्रोक्तरूपाः, विकथा
देशकथादिकोक्तरूपाः, गौरवम् समृद्ध्यादिवहुमानरूपं, मदनः कामः, समाहारवन्दे कृते । तत् परिहरत वर्जयत । तथा
सांवरसाप्तपदीनं संवरो मनश्छिद्यकपाययोगानां निरोधस्तस्येदं सांवरं एव साप्तपदीनं मित्रं क्रियतां विधीयतां । ध्रुवं
निश्चितं । इदं प्रोक्तरूपमेव रहस्यं । धर्मस्य जन्मनः शास्त्रस्य च सारमित्यर्थः ॥ ६ ॥

सह्यत इह किं जवकान्तारे गद्द निक्कुरं वमपारम् । अनुसरता हितजगदुपकारं जिनपतिमगदंकारं रे, सु० ९
व्याख्या—ओ जज्ञा यूयं इह दृश्यमानेऽनेकदुःखपूर्णे जवकान्तारे संसाररूपमहारण्ये । अपारमनन्तं । गदनिक्कुरं
रोगसमूहः । किमिति कथं । सह्यते तत्पीडां सहमाना दुःखिनः किं तिष्ठथ । आदितजगदुपकारं आदितः संपादितः
जगतो जवनस्योपकारः इव्यजावरोगहरणरूपः येन स तं । जिनपतिं जिनेश्वरं । अगदंकारं आरोग्यकारिणं । अनुसरत
समाश्रयध्वमित्यर्थः ॥ ९ ॥

उपसंहारमाह—

शृणुतैकं विनयोदितवचनं नियतायतिहितरचनम् ।

रचयत सुकृतसुखशतसन्धानं शान्तसुधारसपानं रे, सु० ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये कारुण्यभावनाविभावनो नाम पञ्चदशः प्रकाशः ॥
व्याख्या—जो चव्या नियतायतिहितरचनं नियतं निश्चितं अवश्यंभावेनेति यावत् आयत्यामागामिनि काले फल-
प्रापणे हितरचनं हितमात्मनः कल्याणं तस्य रचना निष्पादनं यस्मिंस्तत्तथाच्युतं । एकमद्वितीयं । विनयोदितं
विनयेन निचृतवादिनाऽचलवचनेवक्त्राऽर्हता उदितं प्रोक्तं यवचनं उपदेशस्तत् शृणुत । सुकृतसुखशतसन्धानं सुकृ-
तानि पुण्यानि सदाचरणानि च सुखानि नरामरमोक्षशर्माणि तेषां शतानि सुप्रच्युततरसंख्याभिः संख्येयानि तेषां
यत्सन्धानं आत्मनि संयोजनं तत्तथाच्युतगुणं । शान्तसुधारसपानं शान्तो रागाद्यभावभवविरक्तिमोक्षान्जिज्ञापादिमान्
जीयस्वभावः स एवाजरामरकारिसुधारसस्तस्य पानं प्रेमभरेणास्वादनं तत् रचयत कुरुतेत्यर्थः ॥ ७ ॥

इति श्रीतपागङ्गीयसंविभ्रशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीवृद्धिविज-
यचरणयुगसेविना पंक्तिगंभीरविभ्रयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां करुणाभावनाविभावनो नाम पञ्चदशः

प्रकाशः ॥

॥ अथ षोडशः प्रकाशः ॥

व्याख्यातः पञ्चदशः प्रकाशः । अथ षोडशो व्याख्यायते । तस्य चायमत्रिसंबन्धः—पञ्चदशे करुणाजावना जाविता, तां च जावयन् सर्वेषु करुणायुक्तत्वेन सदृशपरिणामी भवति । यः सर्वत्र समपरिणामी रागादिपक्षपातविरहितत्वाद्यथा-र्थतत्त्वग्राहित्वाच्च स मध्यस्थो भवतीत्यतः षोडशे माध्यस्थ्यजावनां विजावयन्नाह । तस्याश्चायमादिमः श्लोकः—

(पञ्चापि शास्त्रिणीवृत्तानि)

श्रान्ता यस्मिन् विश्रमं संश्रयन्ते रुग्णाः प्रीतिं यत्समासाद्य सद्यः ।

लज्यं रागद्वेषविद्वेषिरोधादौदासीन्यं सर्वदा तत्प्रियं नः ॥ ३ ॥

व्याख्या—श्री भव्या यूयं तन्माध्यस्थ्यप्रीता भवत । किं तदित्याह—यस्मिन् माध्यस्थे प्राप्ते सति अस्मिन् जगति श्रान्ताः रागद्वेषमोहादिजन्यसंतापत्रैः परिद्वीणा अपि जना विश्रमं पूर्वोक्तसंतापत्रविरमणेन खेदाजावं संश्रयन्तेऽतिशयेन प्राप्नुयन्ति । तथा रुग्णाः रोगैः समन्वितत्वेन रुक्प्रपीकृतास्तेऽपि यस्मिन् प्रीतिं देहरागरोगद्वेषशमनात्प्रेमरसमास्वादनन्ति । शुभ्रोऽपि रुग्णवक्ष्याख्येयो रुग्णस्य द्व्यर्थत्वात् । तथा यन्माध्यस्थ्यं रागद्वेषविद्वेषिरोधात् रागद्वेषौ प्रसिद्धौ तावैव विद्वेषिणौ हितविनाशकशत्रू तयो रोगोऽनुद्भवो निराकरणं च तस्माज्जीवाः । समासाद्य प्राप्य । सद्यः शीघ्रं । औ-

दासीन्यं रागचेपपदपातविरहप्रायं । लजन्ते समास्वाद्यन्ति । तन्माध्यस्थं नोऽस्माकं सर्वदा निरन्तरं सर्वकालं प्रिय-
मिष्टं चवत्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

मध्यस्थानां खेदकारणमेव नास्तीत्याह—

लोके लोका चिन्नचिन्नस्वरूपा चिन्नैश्चिन्नैः कर्मचिर्मर्मचिद्भिः ।

रम्यारम्यैश्चेष्टितैः कस्य कस्य तद्विच्छिद्भिः स्तूयते रुह्यते वा ॥ २ ॥

व्याख्या—विद्यां सो मध्यस्थाः स्वहृदये वक्ष्यमाणप्रकारं ज्ञायन्ति । किमित्याह— लोके ज्ञेयत्रये लोकाः प्राणिनः
मर्मचिद्भिः चिन्नैश्चिन्नैः कर्मचिः मर्मोणि जीवस्थानानि संघिमिवापहितप्राप्त्यादिस्थानानि तानि चिन्दन्ति वि-
दारयन्ति विनाशयन्तीति यावत् यानि तानि तथा तैर्मर्मचिद्भिः । चिन्नैश्चिन्नैः कर्कशकर्कशतरककंशतमनेदप्राप्तैः । क-
र्मचिर्ज्ञानावरणीयादिभिः शुजाशुनैः कृताः चिन्नचिन्नस्वरूपा चिन्नं चिन्नं विरूपविरूपतरविरूपतमत्वेन सुरूपसुरूपतरसु-
रूपतमत्वेन क्रूरशान्तदुःखिसुखिसधननिर्धनदुर्मितिसुमत्यादित्वेनान्यत्वमन्यत्वं प्राप्तं स्वरूपं आकारस्वभावः येषां ते तथा-
विधाः सन्तीत्यतः रम्यारम्यैश्चेष्टितैः रम्याणि सुन्दराणि दानादिरूपाणि अरम्याण्यसुन्दराणि वधादिरूपाणि यानि चे-
ष्टितानि क्रियाप्रवृत्तयस्तैर्विच्छिन्नैस्त्वविच्छिर्मध्यस्थैः कस्य कस्य रम्यक्रियाकारिणः स्तूयते प्रशस्यते । वाऽथवा कस्य क-

स्वारम्यकर्तव्यविधायिनो रुष्यते कोपनिन्दादि क्रियते स्पेष्टसाधनव्यापातहेतुभूते धे ज्ञात्वा न कस्यापि स्तुतिर्वा निन्दा
वा कार्यो विघ्नघ्निरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोदाहारेण माध्यस्थ्यं ज्ञढयज्ञाह—

मिथ्या शंसन्वीरतीर्थेश्वरेण रोडुं शेके न स्वशिष्यो जमालिः ।

अन्यः को वा रोत्स्यते केन पापात्तस्मादौदासीन्यमेवात्मनीनम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—जो ज्ञात्वा शंसन् वीरतीर्थेश्वरं स्वशिष्यः स्वहस्तदीक्षितः । जमालिः
कुलिनोऽपि मिथ्यात्वोदयेन मिथ्या शंसन् स्वस्य ज्ञानिपातकारणमसत्यं प्ररूपयन् । वीरतीर्थेश्वरेण श्रीवर्धमानतीर्थप-
तिना सर्वबोधनप्रकारज्ञेनापि रोडुं निवारयितुं न शेके न शक्यते स्म, अनिवर्त्यकदाग्रहप्राप्तं ज्ञात्वोपेक्षितः, तर्हीतरे-
पामनिवर्त्यकदाग्रहनिषेधे का शक्तिः ? न कापि । अतो माध्यस्थ्ये स्थेयं । तस्मादुक्तेतोः । अन्यः सामान्यज्ञाता । कः
कस्कः । वाऽथवा केन साधनविशेषेण । पापात्कदाग्रहघराशेः । रोत्स्यते निपेत्यते । तत औदासीन्यमेव प्रोक्तरूपमा-
ध्यस्थ्यमेव । आत्मनीनं आत्मसर्वहितकरं आत्मबुद्ध्या समाचरणीयमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अर्हन्तोऽपि प्राज्यशक्तिस्पृशः किं धर्मोद्योगं कारयेयुः प्रसह्य ।

दयुः शुद्धं किन्तु धर्मोपदेशं यत्कुर्वाणा दुस्तरं निस्तरन्ति ॥ ४ ॥

व्याख्या—प्राज्यशक्तिस्पृशः महाशक्तिसमन्विताः । अहन्तो जगत्रयविजयकरणसमर्था जिनेश्वरा अपि । किं प्रसह्य किं फ्र प्रसह्य वखादेहादिसामर्थ्यात् । कस्यचिद्भ्रमोद्योगं धर्मोद्यमं कारयेयुः अप्रवर्तमानं प्रवर्तयेन्न प्रवर्तयेयुर्जनानिति शेषः । किं तु किं तर्हि कुर्युरित्याह—शुद्धं यथार्थस्वरूपं यथायोग्यं यथाहितप्रापकं निर्दोषं भवति तथारूपं उपदेशं विधिनिषेधोचयात्मकं धर्ममार्गकथनं दद्युः जिनेश्वराः कुर्युः । यत्कुर्याणाः यदहं ह्यदिष्टं कुर्याणा विदधाना नव्यजना दुस्तरं दुःक्षेन तरणीयं भवसागरं निस्तरन्ति नितरां सुखेन पारं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

तस्मादौदासीन्यपीयूषसारं वारं वारं हन्त सन्तो विहन्तु ।

आनन्दानामुत्तरङ्गतरङ्गैर्जीवन्निर्यद्भुज्यते मुक्तिसौख्यम् ॥ ५ ॥

व्याख्या—हन्तेत्यामंत्रणे हे सन्तो ओ ओः सुहसज्जनाः । तस्मादुक्तेतुतः । औदासीन्यपीयूषसारं औदासीन्यं प्रोक्तस्वरूपं माध्यस्थ्यं तदेव पीयूषमजरामारोग्यविधायिनी सुधा तस्य यत्सारं तत्त्वपरीक्षणे ग्रहणादरे चातिवर्ष दाढ्यं स्थैर्यं वेति यावत् तत् । वारं वारं च्यूो च्यूो विहन्तु समास्वादन्तां । कुत एवमुपदिशतीत्याह— यद्यस्मादौदासीन्यसारसमास्वादानाङ्गीयाः जीवन्निरायुरादिप्राणान् धारयन्निर्यतमानभवेऽप्यास्तां मोक्षप्राप्त्यावित्यपेक्षार्थः । आनन्दानामाह्लादविशेषाणां । उत्तरंगतरंगैः लदधिकाधिकोपर्युपरिसमुच्छलद्भिः तरंगैः सुलोह्लासलहरीभिः । मुक्तिसौख्यं मोक्षसुखस्वजावं । शुग्यते समास्वाद्यते प्राप्यते तर्हि तेन माध्यस्थ्यमेव सेवनीयमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ गेयपद्याष्टकेन माध्यस्थ्यज्ञावनां विज्ञावयन्नाह—

अनुन्नव विनय सदा सुखमनुन्नव औदासीन्यमुदारं रे ।

कुशलसमागमसागरं कामितफलमन्दारं रे, अनु० ॥ १ ॥

व्याख्या—हे विनय हे गुणानुयायिचेतन । उदारमितरसर्वसुखेन्यः प्रधानं । औदासीन्यं सुखं सदाऽनुन्नव उदासीने मध्यस्थस्वजावे ज्ञवं संपन्नं यत्तदौदासीन्यं सुखमानन्दस्वजावं त्वं सदा निरन्तरं सर्वकालमनुन्नव स्वरूपेण प्रीतिरसोत्पादनेन च वेदय । कीदृक् तदित्याह— कुशलसमागमं कुशलः सर्वाकट्याणवजितो मोक्षस्तस्य समागमः संगतिः रागवैषपदाज्ञावान्मुकाल्मनुह्यस्वजावत्वात् यस्मिन् स तं । आगमसारं आगमस्याध्ययनश्रवणमननरूपस्य सारं निष्पदपातेन तत्त्वस्य परीक्षणग्रहणादरस्वजायत्वान्मद्गणतुह्यं । कामितफलमन्दारं स्वाप्तीष्टकार्यसिद्धिर्मन्दारं कष्टपवृक्षभृतं समुद्दिष्टकार्यं तेषामवश्यमेव निष्पद्यतेऽतो माध्यस्थ्यं जज्ञेत्यर्थः ॥ १ ॥

परिहर परचिन्तापरिवारं चिन्तय निजसत्रिकारं रे ।

वदति कोऽपि चिनोति करीरं चिनुतेऽन्यः सहकारं रे, अनु० ॥ २ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं परचिन्तापरिवारं परेषामात्मनो चिन्तशरीरधनस्वजनादीनां चिन्तापरिवारं रक्षणार्जनपावनादिकृते समुन्नवधिकल्पज्ञाखं । परिहर बर्जय मा कुरु । अतिकारं समुन्नवविगमादिविकाररहितं । निजमविनश्वरमा-

रमस्वरूपं । चिन्तय ध्यायस्व । कोऽपि कश्चिदज्ञो वदति ममास्मिन् पक्षपातो नास्ति यथास्थितमेव मयोक्तं इति जह्यपति,
न तु पक्षपातं मुञ्चति, स करीरं चिनोति दुःखकंटकाकीर्णमविश्रामपदं पापराशिकरीरतरुं चिनोति समुपार्जयति । अ-
न्योऽमायायी मध्यस्योऽपक्षपातित्वेन । सहकारं सुखसंपादकसच्छायमधुरफलिनं पुण्यमाकन्दं चिनुते समुत्पादयन् वर्त-
तेऽतो यन्नोचते तल्लुर्वित्यर्थः ॥ २ ॥

योऽपि न सहते हितमुपदेशं तदुपरि मा कुरु कोपं रे ।

निष्फलयो किं परजनतस्या कुरूपे निजसुखलोपं रे, अनु० ॥ ३ ॥

व्याख्या—रे आत्मन् त्वं योऽपि कश्चित्कदाग्रही हितोपदेशं यथार्थवस्तुस्वरूपमयजिनाद्यवहितधर्मोपदेशं न सहते
सत्यत्वेन न श्रद्धधाल्यपि, तदनुष्ठानं तु दूरेऽस्तु, सत्येन रोचयत्यपि न । तदुपरि कोपं मा कुरु तस्योपरि रुष्टो मा जव ।
कुतोऽयं निषेधः ? यतो निष्फलयो स्वपरोपकारसिद्धिरहितया परजनतस्या अन्यजनानां चिन्तया संतापेन च । निजसु-
खलोपं स्वात्मनः सुखविनाशं । किं निरर्थकं कुरूपे विदधातीत्यर्थः ॥ २ ॥

सूत्रमपास्य जडा प्रायन्ते केचन मतमुत्सूत्रं रे ।

किं कुर्मस्ते परिहृतपयसो यदि पीयन्ते (पिवन्ति) मूत्रं रे, अनु० ॥ ४ ॥

व्याख्या—केचन कियन्तो जना मूर्खेशिरोमणयः । सूत्रं सुशास्त्राधारं । अपास्य परिहृत्य । प्रापन्ते स्वेच्छत्यैव यद्वा

अथ गेयपद्याटकेन माध्यस्थ्यजावतां विजावयन्नाह—

अनुन्नव विनय सदा सुखमनुन्नव औदासीन्यमुदारं रे ।

कुशलसमागमसागरं कामितफलमन्दारं रे, अनु० ॥ १ ॥

व्याख्या—हे विनय हे गुणानुयायिचेतन । उदारमितरसर्वसुखेभ्यः प्रधानं । औदासीन्यं सुखं सदाऽनुन्नव उदासीने मध्यस्थ्यस्वभावे न्नवं संपन्नं यत्तदौदासीन्यं सुखमानन्दस्वभावं त्वं सदा निरन्तरं सर्वकालमनुन्नव स्वरूपेण प्रीतिरसोत्पादनेन च वेदय । कीदृक् तदित्याह— कुशलसमागमं कुशलः सर्वाकट्याणवर्जितो मोक्षस्तस्य समागमः संगतिः रागद्वेषपक्षाभावान्मुकात्मतुह्यस्वभावत्वात् यसिन् स तं । आगमसारं आगमस्याध्ययनश्रवणमननरूपस्य सारं निष्पद्यमानेन तत्त्वस्य परीक्षणप्रद्वेषादरस्वभावत्वान्मद्वेषतुह्यं । कामितफलमन्दारं स्वानीष्टकार्यसिद्धिमन्दारं कष्टपवृक्षचूतं समुद्दिष्टकार्यं तेषामवश्यमेव निष्पद्यतेऽतो माध्यस्थ्यं न्नजेत्यर्थः ॥ १ ॥

परिहर परचिन्तापरिवारं चिन्तय निजमविकारं रे ।

वदति कोऽपि चिनोति करीरं चिनुतेऽन्यः सहकारं रे, अनु० ॥ २ ॥

व्याख्या—हे आत्मन् त्वं परचिन्तापरिवारं परेषामात्मनो चिन्नशरीरधनस्वजनादीनां चिन्तापरिवारं रक्षणार्जनपादानादिकृते समुन्नवद्विकल्पजावं । परिहर वर्जय मा कुरु । अविकारं समुन्नवचिगमादिविकाररहितं । निजमविनश्वरमा-

व्याख्या—हे चेतन त्वं मायाजालं जीवमस्वबन्धनविधायिनी माया बलवृत्तिरूपकपटचिन्तनज्ञापणसमाचरणं सैव जालं जन्तुग्राहकपाशः तत् संवृणु संक्षिप्तं कुरु निरोधयेति यावत् । हृदयंगमसमतां हृदयंगमा मनोहरा युक्तियुक्तेति यावत् तादृशी या समता सर्वत्र तुल्यपरिणामिता तां हृदा हृत्कजेन सह रमय क्रीडय । पुञ्जलपरवशतां पुञ्जलाः राग-
 द्वेषमनोवाक्कायादयस्त एवात्मनो विजातीयत्वेन परेऽन्ये तेषां या वशता नियंत्रणा तदधीनवर्तना तां । वृथा वहसि स्वार्थे विनैव प्रामोपि । कुत एवं ? यतस्तवायुर्जीवितं । परिमितकालं पञ्चाशत्पष्टिवर्षं यावन्मितकालं विद्यते परवशेन स्वार्थे संपादयितुं न शक्नोषीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अनुपमतीर्थमिदं स्मर चेतनमन्तःस्थिरमचिरामं रे ।

चिरं जीव विशदपरिणामं लजसे सुखमचिरामं रे, अनु० ॥ ७ ॥

व्याख्या—हे चेतन हे प्राणिन् त्वं । इदमौदासीन्यं । अचिराममतिशयेन रमणीयं । अनुपममन्यैरुपमातुमशक्यं । अन्तःस्थितं स्वासन्नतरमात्मनि प्रतिष्ठितं । तीर्थं ज्वसिन्धोर्निरपायनिगमनतटं । विशदपरिणामं शुद्धनिर्मलस्वद्वितफ-
 लदं । स्मर ध्यायस्व । तेन ध्यानेन त्वं हे जीव हे आत्मन् चिरं चिरकालपर्यन्तं अचिरामं निरन्तरं निरवसानं सुखमा-
 नन्दं लजसे प्रामोषीत्यर्थः ॥ ७ ॥

परब्रह्मपरिणामनिदानं स्फुटकेवलविज्ञानं रे ।

विरचय विनयविवेचितज्ञानं शान्तसुधारसपानं रे, अनु० ॥ ८ ॥

तदा जडपन्ति । तथा केचन उत्सूत्रं शास्त्रविरुद्धमिदमिति जानन्तोऽपि मतं स्वात्प्रितमेव प्ररूपयन्ति । तत्र वयं किं कुर्मः ? यत्तेऽक्षाः परिहृतपयसः परिहृतं त्यक्तं पयो मधुरदुग्धं यैस्ते तथा ज्ञवा यदि मूत्रं प्रस्रवाणं स्वरुच्या पीयन्ते तर्हि पिवन्तु, का नो हानिरित्यर्थः ॥ ४ ॥

पश्यसि किं न मनःपरिणामं निजनिजगत्यनुसारं रे ।

येन जनेन यथा ज्ञवितव्यं तद्भवता दुर्वारं रे, अनु० ॥ ५ ॥

व्याख्या—हे चेतन त्वं निजनिजगत्यनुसारं ज्ञविनी या स्वकीया स्वकीया गतिर्जन्मान्तरप्राप्तिः तस्या अनुसारं सदृशं वर्तमानं । जनानां मनःपरिणामं हृदयाकृतं । किं न पश्यसि केन कारणेन न विलोकयसि ? स्वचेतसा तद्विलोक्य माध्यस्थ्यं जज्ञ । कोऽत्र परमार्थ इत्याह—येन हेतुना येन जनेन यथा ज्ञवितव्यं येन केनचिदनिर्दिष्टनामधेयेन जनेनावश्यं विपाकेन वेदितव्यनिकाचितकर्मवता प्राणिना यथा येन सुखित्वदुःखित्यसुरनरनैरयिकत्वादिना च प्रकारेण ज्ञवितव्यं नियमेन ज्ञविष्यत्येव तस्य तथा ज्ञवनं । तन्नियतज्ञविज्ञवनं ज्ञवता त्वयोपायोद्भापिना दुर्वारं दुष्करनिवार्यमिति माध्यस्थ्यमेव जज्ञनीयमित्यर्थः ॥ ५ ॥

रमय हृदा हृदयंगमसमतां संदृष्टु मायाजालं रे ।

वृथा वहसि पुद्गलपरवशतामायुः परिमितकालं रे, अनु० ॥ ६ ॥

। अथ प्रशस्तिः ।

(अगधरावृत्तव्यम्)

एवं सद्भावनाभिः सुरचितहृदयाः संशयातीतगीतो-
न्नीतस्फीतात्मतत्त्वास्त्वरितमपसरन्मोहनिद्राममत्वाः ।
गत्वा सत्वाममत्वातिशयमनुपमां चक्रिशक्राधिकानां
सौख्यानां मंडु लक्ष्मीं परिचितविनयाः स्फारंकीर्तिं श्रयन्ते ॥ ३ ॥

व्याख्या—एवं षोडशभिः प्रकाशैः प्रोक्तप्रकारेण । सद्भावनाभिः सत्यः समीचीनाः समुज्ज्वलपरिणामोत्पादनप्रवणः
भावना यस्तुतस्त्वपर्यालोचनात्मका आत्मनश्चिन्तनाध्यवसायास्ताभिः । सुरचितहृदयाः सुरचितान्यधिवासितानि हृद-
यानि मनांसि येषां ते तथाविधाः सन्तः । संशयातीतगीतोन्नीतस्फीतात्मतत्त्वाः संशया नानाजातीयसंदेहास्तैरतीतं सुनि-
श्चितकृतत्वावहितं गीतं समुत्कीर्तितं उन्नीतं ह्यनिश्चिर्यादृशं महत्त्वं प्रोक्तं तादृशं स्फीतं गुणसमृद्धं व्यासमात्मतद्द्वं
येषां ते तथाविधाः सन्तः । त्वरितं शीघ्रं । अपसरन्ती सुदूरमपुनर्जावितया सत्तातो विन-
श्यन्ती मोहनिद्राममत्वे मोहोऽक्षानादिरूपस्तदात्मिका निद्रा सुषुप्त्यादिरूपा ममत्वं पौजलिकचेतनरूपस्वप्नित्तद्वेद्द्वेद्देहगेहव-
नितापुत्रादिपदार्थेषु मदीयत्वबुद्धिर्येषां ते तथाविधाः । सत्त्वाः नावनाजावितमतिप्राणिनः । अममत्वातिशयं गत्वा

॥ इति श्रीशान्तसुधारसगेयकाव्ये माध्यस्थ्यजावनाविज्ञावनो नाम पोरुशः प्रकाशः ॥

व्याख्या—हे विनय हे विनीतात्मन् पूर्वोक्तमौदासीन्यं परब्रह्मपरिणामनिदानं परं प्रकृतं ब्रह्म निर्विकारं निरञ्जनं शु-
चैतन्यं तद्रूपः यः परिणामश्चेतनस्य तेन रूपेण परिणमनञ्चवनं तस्य निदानं परमसाधनं वर्तते । तथेदमेव स्फुटं स्पष्टं
केवलं रागादिपरिणतिमिश्रतारहितं विज्ञानं विशिष्टज्ञानमेव वर्तते तथेदमेव विवेचितज्ञानं विवेचितं यथाध्याययार्थशु-
द्ध्युद्वादितया निर्धार्यं पृथक्कृतं येन ज्ञानं शास्त्ररचितरूपं जनहृदि परिणतं जापितरूपं च तथाञ्जतं वर्तते । तथेदमेव
पोरुशप्रकाशैर्दर्शितज्ञानपरिणतिरूपं शान्तसुधारसपानं ञवति तद्विरचय निरन्तरं विधेहीत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीतपागच्छीयसंविन्नशास्त्रीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयसुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबु-
द्धिविजयचरणयुगसेविना पंढितगंज्जीरविजयगणिना विरचितायां श्रीशान्तसुधारसटीकायां माध्यस्थ्यजावनाविज्ञावनो
नाम पोरुशः प्रकाशः समजनि ॥

। अथ प्रशस्तिः ।

(अधरावृत्तष्यम्)

एवं सद्भावनाभिः सुरचितहृदयाः संशयातीतगीतो-
न्नीतस्फीतात्मतद्वास्वरितमपसरन्मोहनिद्राममत्वाः ।
गत्वा सत्वाममत्वातिशयमनुपमां चक्रिशक्राधिकानां
सौख्यानां मंडु लक्ष्मीं परिचितविनयाः स्फारंकीर्तिं श्रयन्ते ॥ ३ ॥

व्याख्या—एवं षोडशभिः प्रकाशैः प्रोक्तप्रकारेण । सद्भावनाभिः सत्यः समीचीनाः समुज्ज्वलपरिणामोत्पादनप्रवणाः
भावना वस्तुतत्त्वपर्याप्तोचनात्मका आत्मनश्चिन्तनाध्यवसायास्ताभिः । सुरचितहृदयाः सुरचितान्यधिवासितानि हृद-
यानि मनांसि येषां ते तथाविधाः सन्तः । संशयातीतगीतोन्नीतस्फीतात्मतत्त्वाः संशया नानाजातीयसंदेहास्तैरतीतं सुनि-
श्चितकृतत्वाद्ग्रहितं गीतं समुत्कीर्तितं उन्नीतं ज्ञानिन्निर्यादृशं महत्त्वं प्रोक्तं तादृशं स्फीतं गुणसमृद्धं व्याप्तमात्मतद्वं
येषां ते तथाविधाः सन्तः । त्वरितं शीघ्रं । अपसरन्मोहनिद्राममत्त्वाः अपसरन्ती सुदूरमपुनर्जावितया सत्तातो विन-
श्यन्ती मोहनिद्राममत्वे मोहोऽज्ञानादिरूपास्तदात्मिका निद्रा सुषुप्त्यादिरूपा ममत्वं पौञ्जलिकचेतनरूपस्वप्निन्नदेहगेहय-
नितापुत्रादिपदार्येण मदीयत्वबुद्धिर्येषां ते तथाविधाः । सत्त्वाः ज्ञावनाभावितमतिप्राणिनः । अममत्वातिशयं गत्वा

निर्ममत्वस्वभावप्रकर्षाधिक्यं प्राप्य । परिचितविनयाः प्रचुरतरसमर्जितविनीतजावाः । चक्रिशक्राधिकानां चक्रिणः पद्-
 खंरुजरतक्षेत्राधिपतयः, शक्राः सौधर्मैन्द्रादयो देवेश्वराः, अधिका अहमिन्द्रा त्रैवेयकानुत्तरसुरास्तेषां । सौख्यानां
 सुखान्यानन्दविशेषास्तेषां जावा उपजोगतया प्राप्तयस्तद्रूपाणां । अनुपमां उपमानुमशक्यामनन्यसदृशीमिति यावत्
 तां । लक्ष्मीमानन्दसंपदं । मंथु सत्वरं श्रयन्ते प्राप्नुवन्ति । तथा स्फारकीर्ति स्फारामतिशयत उदारं विशालामिति
 यावत् । कीर्तिं सुयशोरशिं श्रयन्त इत्यर्थः ॥ १ ॥

दुर्ध्यानप्रेतपीना प्रजवति न मनाक्काचिद्वृन्दसौख्य-

स्फातिः प्रीणाति चित्तं प्रसरति परितः सौख्यसौहित्यसिन्धुः ।

कीयन्ते रागरोषप्रभृतिरिपुजटाः सिद्धिसाम्राज्यलक्ष्मीः

स्यादृश्या यन्महिम्ना विनयशुचिधियो जावनास्ताः श्रयध्वम् ॥ २ ॥

व्याख्या—जो जव्या यन्महिम्ना यासां सुजाचितसन्भावनां महिमा प्रजावः स तथा तेन महिम्ना हेतुना । दुर्ध्या-
 नप्रेतपीना मनाक् न प्रजवति दुष्टे ध्याने आर्तरीचरूपे दुर्ध्यानि ते एव प्रेतौ पिशाचौ तान्यां समुत्पादिता या पीडा
 कष्टविशेषः सा मनाक् लेशमात्रापि न प्रजवति न पराजवं कर्तुं शक्नोति । तथा काचिद्वृन्दसौख्यस्फातिश्चित्तं प्रीणाति
 काचिदनिर्वचनीया अद्वन्द्वसौख्यस्फातिः अद्वितीयसुखभाववृद्धिः चित्तं मानसं प्रीणाति पोपयति । तथा सौख्यसौ-

द्वित्यसिन्धुः परितः प्रसरति सुलजावतृप्तिमुद्गः सर्वतो दिक्षु विदिक्षु प्रसरति विस्तरति । तथा रागरोषप्रचृत्तिरिपु-
 नटाः ह्रीयन्ते रागद्वेषकामद्वेषलोभमायामोहादिरूपकर्मशत्रुसैन्यं नाशं याति । सिद्धिसावाज्यलक्ष्मीर्वश्या स्यात् एक-
 च्छत्रमोद्गराग्यरूपात्मद्भिः स्वाधीना स्यात् । ताः प्रोक्तप्रजावा ज्ञावना अनित्यताद्याः पूर्वप्रदर्शिताः । विनयशुचिधियो
 विनीततापरिणामप्रशंसितबुद्ध्यः सन्तः । श्रयध्वं यूयं जजतेत्यर्थः ॥ २ ॥

(पथ्यावृत्तम्)

श्रीह्रीरविजयसूरीश्वरशिष्यो सोदरावचूतां ह्यौ । श्रीसोमविजयवाचकवाचकवरकीर्तिं विजयाख्यौ ॥३॥
 व्याख्या—श्रीह्रीरविजयसूरीश्वरस्य शिष्यौ विनेयौ श्रीसोमविजयवाचकश्रीकीर्तिं विजयवाचकाख्यौ ह्यौ तौ ह्यौ पाठ-
 कौ सोदरो समानोदरात्तौ गृह्णित्वेऽपि द्वातरौ । अचूतामजायेतामित्यर्थः ॥ ३ ॥

(गीतिष्यम्)

तत्र च कीर्तिविजयवाचकशिष्योपाध्यायविनयविजयेन । शान्तसुधारसनामा संदृष्टो ज्ञावनाप्रबन्धोऽयम्
 न्याख्या—चः पादपूरणे । तत्र तयोर्मध्ये श्रीकीर्तिविजयवाचकशिष्येण उपाध्यायविनयविजयाख्येन । अयमनन्तर-
 प्रोक्तः । शान्तसुधारसनामा शान्तसुधारसाजिधानः । ज्ञावनाप्रबन्धो ज्ञावनानामर्थरचनामयो ग्रन्थः संदृष्टो विलो-
 कितः कथित इत्यर्थः ॥ ४ ॥

शिखिनयनसिन्धुशशिसितवर्षे हर्षेण गन्धपुरनगरे । श्रीविजयप्रज्ञसूरिप्रसादतो यत्न एव सफलोऽञ्जुत् ५
 व्याख्या—एष प्रोक्तग्रन्थरचनात्मकः यत्न उद्यमः । शिखि ३ नयन २ सिन्धु १ शशि ३ सितवर्षे सप्तदशशते त्रयोविंशे
 वर्षे गन्धपुरनगरे गन्धारवन्दरे श्रीविजयप्रज्ञसूरिप्रसादतः तेषां प्रत्प्यमाने समये हर्षेण सानन्देन सफलोऽञ्जुत् फल-
 वत्तां प्राप्त इत्यर्थः ॥ ५ ॥

(उपजातिवृत्तम्)

यथा विधुः पोरुशक्तिः कलाञ्जिः संपूर्णतामित्य जगत्पुनीते ।

अन्थस्तथा पोरुशक्तिः प्रकाशैरयं समग्रेः शिवमातनोतु ॥ ६ ॥

व्याख्या—यथा येन न्यायेन विधुश्चन्द्रः पोरुशक्तिः कलाञ्जिः पोरुशसंख्याप्रभिताञ्जिः कलाञ्जिः स्वविमानविज्ञागैः
 संपूर्णतामित्य राहोरावरणतां विहाय स्वविमानस्य सकलां प्रज्ञां प्राप्य जगत् पुनीते निखिलभूमंस्त्वमानन्दयति प्रकाश-
 यति । तथा तेनैव न्यायेनायं ग्रन्थः शान्तसुधारसशास्त्रं भव्यानां समग्रेः समस्तैः पोरुशक्तिः प्रकाशैः पूर्वोक्तैः शिवं
 मोक्षं कढ्याणपरंपरां च श्रातनोतु विस्तारयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

(इन्धवज्रावृत्तम्)

यावज्जागत्येप सहस्रज्ञानुः पीयूषज्ञानुश्च सदोदयेते ।

तावत्सतामेतदपि प्रमोदं ज्योतिःस्फुरद्वाब्जयमातनोतु ॥ ७ ॥

व्याल्या—यावत्काळपर्यन्तं एष हृदयमानो जगत्प्रसिद्धः सहस्रज्ञानुः सहस्रकिरणः सूर्यः, पीयूषज्ञानुश्च सुधारश्मि-
 थन्त्रः जगति नृमंशुः सदा निरन्तरं उदयेते प्रकाशं कुर्वति । तावदेतदपि वाङ्मयं शास्त्रं स्फुरज्ज्योतिः सदाविलसज्ज्ञानं
 सत्पुरुषाणां प्रमोदमानन्दं आतनोतु विस्तारयत्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

श्रीबुद्धिविजयविनेयौ मुक्तिबुद्धिविजययुतगणधुर्यौ । मुनिपश्रीबुद्धिविजयशिष्याणुना बुधगंजीरविजयेन ॥
 शान्तसुधारसपानश्रद्धामुग्धेन हृन्नेयं टीका । बसुरसाहिबुद्धचन्द्रमितवर्षे निजपरोपकृते च प्रकृत्या ॥

॥ इति श्रीतपागञ्जीयसंविन्नशाखीयपरममुनिश्रीबुद्धिविजयमुख्यशिष्यश्रीमुक्तिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकमुनिश्रीबुद्धि-
 विजयचरणयुगसेविना पंक्तिगंजीरविजयगणिना विरचिता शान्तसुधारसटीका ॥

शिखिनयनसिन्धुशशिसितवर्षे हर्षेण गन्धपुरनगरे । श्रीविजयप्रज्ञसूरिप्रसादतो यत्न एष सफलोऽञ्चूत् ५
 व्याख्या—एष प्रोक्तग्रन्थरचनात्मकः यत्न उद्यमः । शिखि ३ नयन २ सिन्धु ७ शशि १ सितवर्षे सप्तदशशते त्रयोविंशो
 वर्षे गन्धपुरनगरे गन्धारवन्दरे श्रीविजयप्रज्ञसूरिप्रसादतः तेषां प्रतप्यमाने समये हर्षेण सानन्देन सफलोऽञ्चूत् फल-
 वत्तां प्राप्त इत्यर्थः ॥ ५ ॥

(उपजातिवृत्तम्)

यथा विधुः पोरुशजिः कलाजिः संपूर्णतामेत्य जगरुनीते ।

ग्रन्थस्तथा पोरुशजिः प्रकाशैरयं समग्रेः शिवमातनोतु ॥ ६ ॥

व्याख्या—यथा येन न्यायेन विधुश्चन्द्रः पोरुशजिः कलाजिः पोरुशसंख्याप्रमिताजिः कलाजिः स्वविमानविभागैः
 संपूर्णतामेत्य राहोरावणतां विहाय स्वविमानस्य सकलां प्रज्ञां प्राप्य जगत् पुनीते निखिलचमूंसुखमानन्दयति प्रकार-
 यति । तथा तेनैव न्यायेनायं ग्रन्थः शान्तसुधारसशास्त्रं त्रव्यानां समग्रेः समस्तैः पोरुशजिः प्रकाशैः पूर्वोक्तैः शिवं
 मोदं कड्याणपरंपरां च श्रातनोतु विस्तारयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

(इन्द्रवज्रावृत्तम्)

यावज्जागत्येष सहस्रजानुः पीयूषजानुश्च सदोदयेते ।

तावत्सतामेतदपि प्रमोदं ज्योतिःस्फुरद्वाङ्मयमातनोतु ॥ ७ ॥

धलवानिति ६४ ।

• बुद्धो भगवान्सत्वृत्तो गुरुकृतो मानितः पूजितो राज्ञो राजनान्निर्धनिमि पौरैः
 श्रेष्ठिभिः सार्धवार्षिकैर्देवैर्नमि(61a)पत्तैरुसुरैर्गुरुः किमैर्मक्षोरैरिति देवनागपत्तानुगुरु
 उक्तिमैर्मक्षोरगाभ्यर्चितो बुद्धो भगवान् शातो महापुण्यो लाभो घोवरपिण्डपातशयना
 मन्मग्नानप्रत्यफौषध्यपरिष्काराणां सम्राजकतद्भ. कपिलवस्तुनि विररति न्यग्रोधार्त्तम् । ६
 कपिलवस्तुन्यतम शाय घोषो महाधनो महागोमो विस्तीर्णविशालपरिमक्षो
 वैभ्रत्रगाधनसमुद्दिता वैभ्रत्रगाधनप्रतिस्पर्धी । तेन सद्भ्रातृकुलात्कालत्रमानीतम् । स तथा
 सार्धं क्रीडति रमते परिचाप्यति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचाप्यतः पुत्रो शातो
 गभिरूपो दर्शनीयः प्राणादिवो (4) घतित्रातयोरुप(ध्वन) ॥ तस्य शातो शातिमरु कृत्वा
 नामधेयं व्यवस्थाप्यते किं भवतु दारकस्य नामेति । शातय ऊर्ध्वमार्दयं दारको धल 10
 वान्प्राप्तं (5) स्यादस्य धलवानिति नाम ॥ धलवान्दारको (6) श्टाम्भ्यो धात्रीभ्यो दत्तो दान्या-

1) B सार्धवार्षिकैर्दे°, DP corr

2) I' will be up the gap

3) MS तान् । गभि°, and प्राणादिवो घति°

4) Ex conject., MS घतित्रातयोरुपस्य As to my correction cp Feer's translation (p. 244, 12) «dont la force dépassait celle de l'homme»

5) Ex conject., *prāptam* signifies 'fit, proper' (PW s. v. धाय् → प्र, sign. 9 of the participle), MS प्राप्तं स्यादस्यनवानिति नाम भवतु । I have left out भवतु, taking this word for a gloss of प्राप्तं स्यात्

6) MS °रघटा°, cp *supra* p. 345, n. 8

भगवानाह । किं मन्यध्ये भित्तवो यो ऽसौ तेन कालेन तेन समयेन दरिद्रः पुरुष
 घासीर्षं स¹⁾ वपुश्मान् । यतस्तेन स्तूपः समृष्टः तेनाभिव्ययः संवृतो यत्प्रणिधानं कृतं तेनेह
 ब्रह्मन्यर्क्षेण साक्षात्कृतम् । इति हि भित्तव एकाक्षवृक्षानां कर्मणामेकाक्षवृक्षेणो विपाक
 एकाक्षशुक्लानामेकाक्षशुक्लो व्यतिमिमाणा व्यतिमिमास्तस्मात्तर्हि भित्तव एकाक्षवृ-
 5 षणानि कर्माण्ययास्य व्यतिमिमाणि चैकाक्षशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोगः कर्णीय इत्येवं वो
 भित्तवः शिस्तितव्यम् ॥

इदमवोचद्भगवानात्तमनसस्ते भित्तवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

1) MS तः वपु°

2) B इदमवाच°, DCP corr

घनवानिति ६४ ।

बुद्धो भगवान्सत्त्वदतो गुरुकृतो मानित पूत्रितो राज्ञो राजमात्रैर्धनिभिः पौरैः
 भ्रष्टिभिः ⁽¹⁾ सार्वभारुदेर्देवैर्नामि[61a]र्पतैरुसुरैर्गुरुः किञ्चैर्मरुतैर्गौरिति देवनागपत्तासुरगुरु
 उक्तमरुतैर्गमाभ्यर्चितो बुद्धो भगवान् घातो गुरुपुण्यो लाभो चोवरपिण्डपातशयना
 सामानप्रत्यक्षैपद्यपरिष्काराणां सम्प्राप्तकसद् कपिलस्तुनि विरुति श्यपोवापि । 5
 कपिलस्तुन्यन्यनम ज्ञाप्य घाप्तो गुरुयनो मरुतोऽपि विस्तीर्णविशालपरिप्लो
 वैभ्रणघनसमुदितो वैभ्रणघनप्रतिस्पर्धो । तेन सदशात्कुन्नात्कानत्रमानीतन् । स तथा
 सार्धं क्रोडति रम्ले परिचारयति । तस्य धोऽतो रममाणस्य परिचारयत् । पुत्री घातो
 ग्भिद्वयो दर्शनीयः प्राप्तादिको ⁽²⁾ घतिनात्तयोरुप(नन्) ॥ तस्य घातो घातिमरु कृत्वा
 नामधेयं घ्यमस्वाप्यते किं भवतु दारकस्य नामेति । घातय ऊर्ध्वमगादयं दारको घन- 10
 वान्प्राप्त ⁽³⁾ स्यादस्य घनवानिति नाम ॥ घनवान्दारको ⁽⁴⁾ ग्हाभ्यो धात्रोभ्यो दतो दाम्या

1) B सार्वभारुदेर्दे°, DP corr

2) P fills up the gap

3) MS घान । घणि°, and प्राप्तादिय घति°

4) Ex conject., MS घतिनात्तयोरुपस्य As to my correction cp Feer's translation (p. 214, 19) dont la force dépassait celle de l'homme

5) Ex conject., प्रप्यतम signifies 'fit, proper' (PW s. v घान् -> घ, sign. 9 of the participle) MS प्रात स्यादस्यघनवानिति नाम भवतु । I have left out भवतु taking this word for a gloss of प्रात स्यात्

6) MS *रघटा°, cp supra p. 345, n. 3

भगवानाह । किं मन्यन्त्ये भित्तवो यो ऽसौ तेन कालेन तेन समयेन दृष्टिः पुरुष
 आसीदपि स¹⁾ वपुष्मान् । पतस्तेन स्तूपः समृष्ट तेनाभिरूपः सवृत्तो पत्प्रणिधान कृत तेनेह
 व्रन्मन्यर्हन्न सातत्यकृतम् । इति हि भित्तव एकात्तृष्णाना कर्मणामेकात्तृष्णो त्रिपाक
 एकात्तृष्णानामेकात्तृष्णो व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्रस्तस्मात्किं भित्तव एकात्तृष्-
 णानि कर्माण्ययास्य व्यतिमिश्राणि चैकात्तृष्णेष्वेव कर्मस्वाभोगः कर्णीय इत्येव वो
 भित्तवः शितितव्यम् ॥

इमवोचद्भगवानात्तमनसस्ते भित्तवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

1) MS सः वपुः

2) B इमवाच^३, DCP corr

चलवानिति ६४ ।

युद्धो भगवान्सत्वृतो गुरुकृतो मानितः पूजितो रात्रभो रात्रमात्रैर्धनिभिः पौरैः
 श्रेष्ठभिः सार्वदाक्षैर्देवेर्नामि ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥
 उक्तिरुत्तमस्यैवार्चितो युद्धो भगवान् शक्तो महापुण्यो लाभो चोद्यत्पिण्डपातशयना-
 सनगानप्रत्ययैषव्यपरिव्याराणां सम्भावकसद्वः कपिलवस्तुनि विस्तृति न्यमोद्यत्पिण्डे । 5
 कपिलवस्तुन्यतनः शाय घोषो महाधनो महाभोगो (विस्तीर्ण) विशालपरिमस्रो
 वैभ्रवणधनसमुदितो वैभ्रवणधनप्रतिस्पर्धो । तेन सद्भ्रातृकुलान्कलत्रगानीतम् । स तत्र
 सार्धं क्रीडति रगते परिवारयति । तस्य क्रीडतो र्ममाणस्य परिवारयतः पुत्रो वातो
 शिब्रयो दर्शनीयः प्रासादिको (१) गतिप्राप्तयोरुपलब्धः ॥ तस्य वातो वातिमरुं कृत्वा
 नागधेयं व्यस्यद्यत्ते किं भवतु दारकस्य नामिति । शतय ऊचुर्ममादयं दारको धल- 10
 वान्प्राप्तं (२) स्यादस्य चलवानिति नाम ॥ चलवान्दारको (३) गृहभ्यो धात्रीभ्यो दत्तो द्वाभ्या-

1) B सार्वदाक्षैर्देवैः, D¹ corr

2) I will fill up the gap

3) MS वातः । धनिः, and प्रासादिकः धतिः

4) Ex conject, MS धतिप्राप्तयोरुपलब्धः As to my correction cp Peet's translation (p 214, 19) « dont la force dépassait celle de l'homme ».

5) Ex conject, प्रोजेक्शन् signifies 'fit, proper' (PW s. v. धात् → प्र, sign. 9 of the participle), MS प्रातः स्यादस्य चलवानिति नाम भवतु । I have left out भवतु, taking this word for a gloss of प्राप्तं स्यात्

6) MS श्रावणः, cp supra p. 343, n. 5